

MÓRA FERENC
HÁTRAHAGYOTT
MŰVEI

DÍSZKIADÁSA

NAPOK, HOLDAK,
ELMŰLT CSILLAGOK

B U D A P E S T
GENIUS KIADÁS

M Ó R A F E R E N C

NAPOK, HOLDAK,
ELMÚLT CSILLAGOK

B U D A P E S T
GENIUS KIADÁS

Fenntartunk minden jogot, a fordításét is.
Copyright 1935, by Genius, Budapest.

40834. — Révai-Nyomda, Budapest. (Műsz. ig. : Linzer M.)

A JÓ ÖREG DUGONICS

A jó Öreg Dugonics, hírül se olyan, öreg még, mmt ahogy gondolják, akiket megbuktatnak belőle és minden esetre sokkal fiatalabb, mint amilyenek mink leszünk kétszáz éves korunkban, — az öreg Dugonics nekem szívbeli ügyem egy kicsit. Az első olvasmányom, amire a bibliám, meg a katekizmusom után visszaemlékszem — az olvasókönyvet tökéletesen kirostálta az idő az emlékezetemből — Dugonics két-kötetes regénye volt, a Heliodoros elrongyolott történeteiből újra szabott és varrt Szerecsenek. Nem bánom, ha azt mondják is rám, hogy meg is látszik rajtam, azért még re szépítem a dolgot, elmondom, ahogy volt.

Lehetett a mi gerendánkon más szívreható olvasmányokat is találni, — én is fölértem, ha a kis széket föl tettem a nagy székre. Ott volt az 1879-ből való Lidérc-naptár is, egyben családi krónikánk, mert a tiszta lapjára, a százesztendős jövendőmondó után oda volt jegyezve, sokkal emberhez illendőbb írással, mint az enyim:

— Juli 14-én vettem két malacot.

— Juli 19-én Ferenc fiam született.

Aztán ott volt Bertalanfy Pál jezsovitának a könyve is, „Világnak két rendbéli rövid esmérete” ezer

oldal körül lehetett és csak szétnyitva fért el a gerendán ez a rövid esméret, ami a maga korában, Mária Terézia idejében a java tudós munkák közé tartozott, de még az én időmben is sok tanulságot lehetett belőle meríteni.

Családi könyvtárunk állományába tartozott továbbá a Szent István-Társulat Magyar Encyclopaediájá-nak nem tudom, hányadik füzeté, amelyben a Janka nevű királynők foglaltatnak és a Victor Hugo Nyomorultjai-nak az ötödik könyve, az előtte járó négy és az utána következő húszegynéhány könyv nélkül. Hát én ezt mind elolvastam legalább kétszer, ami nagyon szép teljesítmény volt az én hétesztendős szíveimtől, de a Szerecsenek-et elolvastam ötször és azt hiszem, e tekintetben én vagyok az egyetlen ember a világegyetemben és talán nem is lesz párom világvégezetéig.

Nem állítom, hogy Dugonics regénye döntő befolyással volt életemre s hogy a nélkül én most nem volnék jó öreg vidéki író, aki még ma se jött rá, mi végre van ő a földön, hanem volnék elégedett és kigazdult szücsmester a kis-kunok földjén. Ez, ha lappangana is benne némi igazság, mégis túlzás volna. De az bizonyos, hogy ez volt az első nyomtatott könyv, amely ámulatba ejtett, álmodozásra kapott és olyan szépségeket láttatott velem, amikkel nem találkoztam se az udvarunkban, se az utcánkban, se a szőlőnkben. Nem azt mondom, hogy aztán külön költői szépségekkel is nem találkoztam, mint aminők a Szerecsenek-ben kínálkoznak, sőt azt is megvallom,

hogy merő kegyeletből azóta se olvastam el a szép Chariklea történeteit, — de azért a jó öreg Dugonicsra ma is, elfehéredett hajjal és elsötétült szívvel, épp olyan meghatottan gondolok, mint az első tanítómra és ez az oka, hogy az irodalomtörténeti adatokon kívül azt is megpróbálom összeszedni, ami emberi adatot találhattam Dugonicsról. Nem sok, amit találtam, de nagyon jellemző.

Az első az, hogy a matematika egyetemi tanáráról — mert András tisztelendő tudvalevően a tudakosság királyi tanítója volt a budai tanulmányoknak királyi mindenségében — ez a szokás-mondás járta a maga idejében: Dugonics András szegedi gulyás, goromba, mint senki más. Csak ehhez hozzá kell tenni, hogy ezt a kvalifikációt András tisztelendő nem a szegény polgárok gyerekeitől kapta, hanem azoktól a gróf urnaktól, akik elejbe jártak az egyetemen. A másik az, hogy András tisztelendőnek volt egy szelídített sánta varjúja, amelyik eltanulta tőle a krákogást és gyakran produkálta is. Ilyenkor az öreg úr mindig földerült és megfenyegette az ujjával a csúfolódó madarat.

— Elhallgass, ebadta fattya!

Ez persze nem olyan életrajzi adat, amiért a Magyar Tudományos Akadémia aranyat adna. De kézzelfoghatóvá teszi az ember előtt azt a különbséget, amit az iskolás irodalomtörténet úgy fejez ki, hogy „népies iskola”, meg „nyugateurópai iskola”. Mert azt még csak el tudom képzelni, hogy Kazinczy Ferenc is

krárogott reggelenként a sláfrokkban, de azt már nem, hogy házimadarának varjút tartott volna Széphanmon filoméla helyett. De ha megesett volna is vele ez a barbárság és őt is kicsúfolta volna a varjú, bizonyosan így pallérozta volna meg az erkölcsét:

— Hah, setét szárnyas, mikor szünteted már kelemtelen hangzatid?

A harmadik emberi dokumentumot szegedi száj-hagyomány tartotta fenn. E szerint a nyugalomba vonult királyi oktató sokszor kísétált errefelé a Tiszaparra s elnézte, hogyan terelgetik át a hajóhídon a Bánátból a címeres gulyákat. Ha kedve szottyant, beszédbe is ereszkedett a hajcsárokkal. Például így:

— Honnan jönnek kentők?

— Makóru!

— Hát aztán hagytak-e még ott sok marhát, vagy mind átjöttek?

— Jutott is, maradt is.

— Hát aztán merről hajtják a legtöbb marhát Szegedre?

— Mikor hogy, nem lehessen azt tudni.

— No de mégis?

— Tán Vásárhelyről — vélte az egyik.

— Kikindáru! — mondta a másik.

— De bizony Szabadkárul — erősködött a harmadik.

— Szamarak kentők — nevette el magát András tisztelendő. — Hát még azt se tudják kentők, hogy a legtöbb marhát hátulról hajtják?

Ezt a tréfát már nem a királyi oktató csinálta, se nem a regényíró, hanem a Magyar Példabeszédek és jeles mondások összegyűjtője.

Az irodalomtörténet éppen csakhogy megemlíti ezt a kétkötetes munkát, az én véleményem szerint András tisztelendőt ez a könyve teszi halhatatlanná. Ami egyebet írt, az már régen ereklyévé száradt minden, ez a gyűjtemény máig is virágos kertje nyelvünk szépségeinek és András tisztelendő magyarazataival kenyeres-kosara a humornak.

Hogy hullajtós lehet már rajta a virág és állott benne a kenyér? Kinek hogy. Néhol úgy tetszik, mintha András tisztelendő a maga idejében nem lett volna olyan aktuális, mint később. Mert az bizonyára minden időkből igazság volt, hogy „a túróval a rossz káposzta is jó”, ahol túró alatt a szenvedelmesen turkáló disznó értendő. Az is általános érvényű igazság, hogy az az igazi rossz bor, amit ha beleöntenének a marhába, nagypénteken meglehetne enni hal helyett, úgy meghúlna ijedtében a vére. Hát igazán soványnak kit lehet mondani? Azt, aki „olyan sovány, mintha csak egy szál bele volna, de az is meg lenne vakarva”. Hát amikor ezt leírta András tisztelendő, akkor a jövőbe nézett. Az ő idejében nem szaladgáltak ilyen ideális soványságok a korzón.

Abban is mintha volna valami előreérzés, mikor azt a közmondást magyarázza, hogy „rossz szomszéd-ság török átok”; ő még abban a formában ismeri,

hogy „hamar fejére telt a török átok” s azzal magyarázza, hogy mikor kitették a szűrit a török testvéreknél, azzal búcsúzott tőlünk:

— Csak énnálam rosszabb szomszédot soha ne adjon nektek Allah!

András tisztelendő nem csinál belőle titkot, hogy itt az osztrák sógorra céloz. Könnyebb a májának, ha megcsördítheti felé az ostorát. Például egy jegyzetben azt mondatja valami osztrák generálissal az elfogott török bégnek:

— Kutyahitű, kétszer is elkergettünk benneteket Bécs alól.

— Igen, — bölintott vissza a bég — de ti soha se fogtok odáig jutni, hogy mi Konstantinápoly alól kergethessünk el benneteket.

Valamikor még az ánti-világban volt a szegedi franciskánusoknak egy Préda nevű szolgájuk, aki abban a hírben állt, hogy egy kicsit „félre van csúszva a deszkája”, vagyis, hogy „tejnek nézi az oltott meszet”, azaz, olyan „többel jó ember”, egy szóval, hogy „nincs ki nála a négy fertály”. Hát ez a Préda azt hallotta egyszer a prédikációban, éppen a gvárdiántól, hogy a gondolat egy a cselekedettel, amit ő ugyan nem egészen értett meg, de azért nem is sokat töprengett magában rajta, hanem elhitte igról-igre, mert a gvárdián mondta. Már pedig annyit Préda is fölért ésszel, hogy amit a gvárdián mond, az szentírás.

Történik azonban, hogy a szerűskertben a barátok szénakazlát kikezdi vala a beszabadult csorda. Megjelentik a dolgot a gvárdiánnak és tanácsolják neki,

hogy árkoltassa körül a kazlat, míg nagyobb baj nem lesz. A gvárdián hívhatja a szolgát és megparancsolja neki, hogy árkolja körül a kazlat a szérúskertben. Szót is fogad a jámbor, amennyiben mindjárt kiballag a szérúskertbe, ott befekszik a kazal hűvösebe, föl se kel estig s csak vacsoraidőjére ballag vissza a zár-dába.

— No Préda, körülárkoltad a kazlat? — kérdi tőle a gvárdián.

— Körül ám, gárgyán atyám, — jelenti a szolga — körül én úgy, hogy kívánni se lehet jobban.

Megnyugszik a gvárdián, el is felejtí a dolgot, mikor pár nap múlva újra hírt hall a szérúskertből. Úgy beleszabadultak a bikák a kazalba, hogy már csak itt-ott van belőle, legalább azt a kicsit kellene körül-árkolással megmenteni az eklézsianak.

Kern szól a gvárdián semmit, csak magához inti Prédát, mén vele a szérúskertbe s akkor veszi fogtomra, mikor a maga szemével föltekintí a helyzetet.

— Ejnye, te lator, az ördög cifrázza ki a füled gombját, hát így árkoltad körül a kazlunkat? Hiszen hozzá se nyúltál az ásóhoz, te ország hazugja!

— Nini, atyám, — méltatlankodik Préda — hát nem azt tanította a prédikációban, hogy a gondolat egy a cselekedettel?

— Hát aztán?

— Hát úgy körülgondoltam én a kazlat, mint a parancsolat.

Félrehúzza a száját a gvárdián bosszús nevetéssel,

aztán ahogy hazaérnek, egy kulacs bort akaszt a nyakába Prédának, a markába pedig levelet nyom.

— Szedd a tenyeredbe a lábad, keresd meg a városházán a perzekútorok hadnagyát, add oda neki a kulacs bort, meg a levelet, abból majd kiolvassa, mitévő legyen.

Meg is indul Préda a levéllel, el is jut a palánkba a piarista iskoláig, talál a sөvény mellett néhány szürenkező deák gyereket, odaadja nekik a levelet, nézzék csak meg, mi van abban?

Hát abban az volt, kapassa le a hadnagy Prédát a tíz körméről, vágasson rá huszonöt pálcát s az igazságszolgáltatás díjában fogadja szívesen a kulacs bort.

— Hej, a teremburáját? — vakarta meg Préda az üstökét, megértvén, hogy itt több mint főbenjáró dologról van szó. Most mi lesz már ebből?

Az lett bíz abból, hogy a deákokkal együtt megitta a bort, aztán visszabandukolt a zárdába, tapogatván magát ott, ahol leggömbölyűbb s úgy rakván a lábait, mint akit nagyon elverték. Nagy gaudium lett ebből a barátoknál, egész a komplétáig nevettek, hogy lám, ugyan eljáratták Prédával a lapockás táncot.

De a leg jobbízút mégis csak Préda nevette befelé, hogy íme, milyen szépen körülgondolta ő nemcsak a szénáskazlat, hanem a huszonöt botokat is.

Azóta szokás-mondás Szegeden az olyan emberről, aki nem egészen azt csinálta, amit rábíztak, hogy körülgondolta, mint Préda a kazlat.

Amit most kiszedegetek Dugonics közmondásaiból, azt csak a szegedi nemzetnek ajánlom, amely, tartok toie, nem igen tud többet Dugonicsról, minthogy szobra van neki és teret neveztek el róla. Ugyan azt se csodálnám, ha valamelyik hun utód azt tartaná, hogy az öreg pap szobrát arról a térről nevezték el, amelyiket őriz. Minden kitelik mitőlünk, szittyáktól. Néhány esztendővel ezelőtt egy orosházi polgárt megkérdeztem, hogy ki volt az a Táncsics, akinek az utcájában az ő háza van?

— Tudja a Jézus, — vont vállat. — Alighanem ebbe az utcába való volt ő is, ha már erről az utcáról nevezik.

Nem akarta elhinni, hogy az utcát nevezték el az emberről s amikor az én kedvemért elhitte, úgy rémlett neki, hogy ez a Táncsics valami főispánféle lehetett, de az is lehet, hogy luteránus pap volt.

Megérdemli ez a Dugonics, hogy jó szívvel legyen hozzá a szegedi ember. Először azért, mert Juhász Gyula előtt ő volt az egyetlen nagy magyar író, aki Szegeden született. Másodszor azért, mert minden írása tele van szegedi ízzel, színnel, s nem ő tehet róla, hogy a mai szegedi se ezt az ízt, se ezt a színt nem igen érzi már a magáénak.

Például ki tudja már azt, hogy száz-egynéhány évvel ezelőtt a kistermetű asszonyszemélyre azt mondták Szegeden, hogy Kis Pista leánya? Ugyan mért mondhatták? Azért, — magyarázza Dugonics — mert Kis Pista leánya olyan mikulamáknyi kicsi volt, hogy a hangya egyszer sajtukucacnak nézte és elcipelte.

Hát az mi lehetett, amiről azt tartotta a szokásmondás, hogy kisebb az Erzsók orránál? Az valóban nagyon kicsi lehetett, amint Dugonics magyarázatából kiderül:

— Kálmán Örzse orráról azt hirtelik: hogy csak helyét látták, hol kellett volna lennie.

A Hic Rhodus, his salta latin közmondás, amelyhez meglehetősen közismert történet fűződik, magyar al anynyit tesz:

— Itt van Rhodus, itt ugorj! — s ezzel az olyan embert pirították meg, aki szeretett nagyot mondani, ami se száz évvel, se kétezer évvel ezelőtt nem volt ritkaság. Dugonics szegedi, változatát is ismeri a közmondásnak — Itt van Buda, itt hegedülj! — sa következő történetet közli hozzá. (Azt is mondhatnám, hogy költi, de csak nem bántom meg hitetlenkedéssel az öreg urat? Különösen mikor olyan hiteles tanura hivatkozik, mint önmaga.)

— Midőn az 1790-ik esztendőben a magyar Banderisták őrzötték Budán a Szent Koronát és egyszersmind diéta is lenne, mindenfelől összejövének a muzsikáló cigányok és a hallgatókat igen gyönyörűen mulatták. Egy a többi közül azt mondotta (fülem halatára) Szegeden: hogy nálánál nem volt légyen jobb hegedős egész Buda várossában. A mellettem ülő úr, kinek nem igen teccett lusta muzsikálássá, azt monda néki:

— Itt van most Buda, kutyavér, itt hegedülly.

A bicskás elnevezés megvolt már Dugonics idejé-

ben is s altit úgy tiszteltek, azt már akkor se igen tekintették a társadalom oszlopának.

— Bicskásoknak hívják Szegeden az olyan tolvajokat, — magyarázza a főtisztelendő — kik vásároknak üdējükben a zsebekbe kotorásznak és más aprólékokat is lopnak. Egy ezen bicskások közül 1790-ben nagyon panaszkodott az akkor felállott Banderisták ellen, kik a kurta mentét és dolmányt közönségesen behozták. Jobb volt, úgymond, midőn ezelőtt hosszú mentébe és dolmányba jártak az emberek, mert könnyebben a zsebükbe férhetett a becsületes ember.

Hogy a zákányos ember micsoda, azt igen csak egyformán tudjuk mindnyájan. Olyan nem egészen részeg, csak nyakban van egy kicsit, de még meg tudja különböztetni három ujját a két ujjától. A nyelvészek talán a szó etimológiájára is rájöttek már s az nyilván nem az lesz, amit Dugonics gyanít. Ugyan ő nem is gyanítja, hanem állítja, hogy „Szeged városának Zákán pusztáján, egy híres csapszék vala régenten, melyben egész heteket vesztegettek a pásztor emberek. így a henyélő iszákosokat zákányosoknak nevezték”.

Nem tudom, járatos-e még a határunkban az a közmondás, hogy „nem úgy keresik a hatökröt”, — én hallani sohase hallottam. Dugonics szerint „ez a szegedi polgároknak oktató szavok, midőn fiukat a kocsmából kitántorogni látják”.

Hát azt hány szegedi ember tudja még, mi az a compléta? Száz esztendővel ezelőtt még szegedi köz

mondás volt, hogy vége volt már akkor a komplétának isi Dugonics magyarázatképpen történetet is fűz hozzá, maga tapasztalásából. Alsóvárosi fuvaros hozta haza Pestről Szegedre, a jó embernek még reggel eleredt az orra vére s azzal vigasztalta magát, hogy ei nem áll az komplétáig se.

— Csak későn vettem észre, — mondja Dugonics — hogy az ember a Szürke Barátok mellett lakik, akik a vecsernye után completóriumot is tartanak.

Persze tréfabeszéd ez mind, annak vette András tisztelendő is. És amilyen simogató kézzel hívtam elő a kedves öreg árnyat szegedi földben vetett örökös ágyából, ugyanolyannal fektetem oda vissza. Talán egy kicsit duruzsolt is érte, hogy a jó puha ágyból, amelyet asszonyszemű nefelejcsékkal szeg be a tavasz, ide idéztem ezekre a lapokra. Engesztelésül legyen szabai ezt a kis dalt terítenem András tisztelendőnek többet már nem zavart álma fölé:

Itt született, itt a ház,
Kirepítő fészke;
Itt süített rá legelőbb
Isten szemefénye.
A mi nyárfás homokunk
Terme néki bölcsőt,
S az termé a kenyeret,
Amelyiken fölött.

Miénk volt a miatyánk,
Mit gügyögött ajka
S a mese is, amivel
Altatá a dajka.
Mese, mese, meskete,
Régi daliákról,
Holdsugáron hattyzó
Tündérek tavaról.

Akác mézes fűrtéit
Náddal itt sodorta,
Itt futott ki csigázni
Az Etelka-sorra,
Ódon templomunk kövén
Kulit először térdre,
Kegyes páterek tevén
Kezöket fejére.

Vadszegfüves fuvalom
Tanította dalra,
Makkos-erdőnk rigója,
Búgó vadgalambja.
Pittypalattynos, pipacsos
Mezeink vetése,
Bíborkendős lányaink
Szeme nevetése.

Tiszánk vizin délibáb
Mosogatta lábát;

Az lengette előtte
Ősök fehér sátrát.
Felsőváros szigete
Liliomos, sasos:
Ott képzett meg előtte
A kar jeli város.

A miénk volt, a miénk:
Szíve tüze, fénye,
Szókimondó beszéde
Magyar televénye,
Fajimádó hevület
Nyers-nyakas haragja,
Aranycsipkés bánata,
Mosolygós nyugalma.

A miénk volt s az maradt:
Mikor napja bágyadt,
Isten keze itt vetett
Teteminek ágyat.
Kegyeletünk fölötté
Bózsás selyemkendő
Álmodj szépet alatta,
András tisztelendő!

RÉGI ASSZONYOKRÓL

Igen, csakis régi asszonyokról szerkesztem ezt az írást. Mert mit tudhassak én, világtól elmaradt öreg könyvmoly létemre a mostani asszonyokról? Aztán meg próbálnám csak elmondani, ha mégis tudnék egyet-mást.

De a régi asszonyok körül való tapasztalatszerzések nincsenek tilalom alá vetve. Különösen, ha még azok körül se maga tapasztalkodik az ember, hanem olyan kipróbált kalauzba kapaszkodik, mint András tisztelendő. Értendő alatta Dugonics András, a kedves, öreg árnyék, aki sokat kísérget engem a szegedi utcákon s akit én is sokat főlelmegetek. Például valahányszor kísérlet történik reggelenként abban az irányban, hogy tejtermékekkel szelídítsék az erkölcseimet, mindig ez a véghatározatom:

— „Ügy kidobom, aki engem tejeskávéval akar megrontani, hogy hat háztetőn keresztül kiesik mellélakalnak a Dugonics-szoborhoz.

Ebben a sokat megismételt, de soha végre nem hajtott határozatban azonban senki ne lásson tiszteletlenséget. Ez csak annak a jele, hogy nagyon meghitt viézonyban élek András tisztelendővel. aki szegedi születés volt, ide tért vissza élete napáldozatán s azt hiszem, éjszakánként ma is leszáll a talapzatáról és

fordul egyet-kettőt a piaristák háza előtt. Sőt kimondani is csak írásban merem, amikor nem tartózkodik körülöttem asszonyember látható formában.

Igenis, asszonyember. Ezt is András tisztelendőtől tanultam, hogy „néha az asszony is ember” Tudniillik olyankor, mikor messziről jön valaki asszonynép s csak azt látni, hogy mozog, de azt még nem lehet ki-venni, hogy szoknyában mozog-e, vagy nadrágban. Olyankor még az asszonyra is azt mondják a népek:

— Ímhol, amott jó egy ember!

Az őszön olvastam én ezt az ítéletet Dugonics egyetlen könyvében, amely túlélte az öreg piaristát, a Magyar példabeszédek és jeles mondások-ban. Ha én rajtam állna, nem az Etelkát szemeltetném az iskolában a serdülő ifjúsággal, hanem ezt. Mert arra, hogy milyen a rossz regény, úgylis előbb-utóbb rájön mindenki, iskolai oktatás nélkül is, — természetesen a regényírókat kivéve — de annyi magyar humort és életböleséget az összes kötelező házi olvasmányokból nem lehet tanulni, mint a Pédabeszédek-ből.

Például ki tudja azt a mai nemzedékből, hogy mért nem szerepelhetnek a misemondáskor asszonyok is, mint minisztránsok?

— Azért, — mondja mosolyogva András tisztelendő — mert a misében kilencszer fordul elő a Kyriel eleison s mivel az elsőt a pap mondja, a kilencedik is az övé. De ha az asszonynak is megengednék a minisztrálást, akkor ő tizedik kireleizumot is mondana, mert az asszony mindig magának akarja az utolsó szót.

Nem utolsó dolog annak a szokás-mondásnak az eredete se, hogy aklot ugrik, amivel a nagyerejű embert szokták dicsérni. Az egyszeri juhász is ilyen nagy erejű ember volt legénykorában. Ha farkas ólálkodott az akolban, egyszerre kiugrasztotta, maga is utánaugrott, s helyben is hagyta a botjával. Történt azonban, hogy a juhász is horogra került, feleséges ember lett belőle s egyszerre neheze égett neki a farkasregulázás. Kiugrasztani ugyan most is kiugrasztotta a farkast az akolból, de maga már nem bírt utána ugrani, csak úgy, a kerítés mellől fenyegette botjával az ordast:

— Várj, zshivány, várj, te is majd megházasodsz egyszer és akkor majd elbánok veled, mert te se ugrárod olyan könnyen az aklot!

Az ám ni, most veszem észre, hogy ez a példázat nem is asszonyokról szól, hanem az emberekről. De csak egy-két lapot kell fordítani s ott már az asszony csapja a levet.

Ezt ugyan mostanában inkább a férfiak gyakorolják a közszólás szerint, aminek így nem sok értelme van, mert mi nem igen szoktunk lé-csapkodással foglalkozni. A Dugonics idejében se a férfiak mestersége volt az, hanem az asszonyoké.

— Midőn a magyar asszonyok vagy hízelkedni, vagy jó barátjaiknak kedveskedni akarnak; őket ebédre híván, oly levessel szolgálnak, melybe tojás sárgáját vervén, azt kanállal csapkodgyák, és ezt legjobbnek állítyák. Mihelyt észre veszik tehát: hogy a

gazd'asszony csapja a' levet; tüstént észre veszik, hogy ezt nem ok nélkül cselekszi.

Nem hát, a régi asszonyok se tettek ok nélkül semmit se. Nagyon logikus volt minden tettük-vettük. A fiatal menyecskének rágurult az urára a teli hordó és agyonlapította a jámbort. Sírt, rítt, jajveszékelt a menyecske, mert borzasztó szerette az urát. Álló hétig vigasztalta is a sok sógorasszony, komaasszony, mert attól féltek, hogy meghasad a szíve a fájdalomtól. Nem is ért szegénykének a vigasztalás semmit, nyolcadnapra elkeseredetten fakadt ki:

— Ne unszoljatok engem, nincs itt asszonyi vígasztalásra semmi szükség, egy férfi tudósabb volna az ilyenben száz asszonynál!

Hát ez csak fabula lehet, hanem azt személyes tapasztalatból meséli András tisztelendő', hogy néha egy asszony fölér húszezer porosz gránátossal. Tudniillik ismert egy vitéz generálist, akit a burkus háborúban húszezer gránátos se ijesztett meg, hanem neki vitte a seregét. De ha „itthon a' a felesége csak egyet tappintott, egyszeribe kórságossá lett a vitéz generális, úgy megjijedt”. El lehet gondolni, milyen helyes kis tappintatás lehetett ez.

Alighanem ennek a generálisnének a rokonságából való lehetett az a veszett asszonya is, akivel Az ördög sógora című példabeszédben találkozni.

— Tudom, hogy úgyis megházasodsz az én holtam után, te szégyentelen lator! — ölte az urát.

— Jaj, te utánad kit vehetnék el, édes mézemet? szabadkozott a megilletődött férfiú.

— Kit, villogott rá az asszonyság. — Elvennéd te, ahogy én ösmerlek, az ördög hűgát is.

— Ne hidd azt, kincsem, — nyugtatta meg a férj — hiszen tudod, hogy egymás után két testvért nem is szabad elvenni.

Az is tanulságos dolog, hogy Mátyás király milyen tanácsot hagyott örökbe a férfi-nemzetnek.

— Három dolog nagyon kellemetlen az életben: a' kétszer főzött leves, a' megbékélt barát és a' szakállas asszony. A' kétszer főzött levesben mindenkor megmarad az ízetlenség ; a megbékélt barátban valami harag. A' szakállas asszonyban pedig valami férfüség, mely utoljára az asszonyokban kutyasággá változik.

Tud egy-két ilyen kutyaságot András tisztelendő, de azokat én nem merem utána mondani ebben a mi szemérmes korunkban. De amit arról tud, hogy „kicsire nem néz az asszony”, azt mégis csak tovább adom.

— Egy jámbor embernek nagyon italkedvelő felesége lévén, sokat törte a fejét, miként cselekedhetne meg, hogy asszonyfeleségével a bort elutáltassa. Tanácskozott erről bajtársaival, akik azt javallottak néki, hogy egy kancsó borba főzzön bele vagy hat egeret és úgy adja néki innia, majd az egereknek bűze megutáltatja vele a bort. Hazaérkezvén szokása szerint déleesti kóválygásából az asszony, nem adott annyi időt az urának, hogy az egereket leszűrhetne volna, hanem a boros korsónak esvén, azt a hat egerrel együtt felhajtotta és ezután mindjárt lefeküdt, Más-

napra kelvén az üdő, megkérdezte feleségét az ember: ha a borban nem érzett-e valamit, ami torkát akadályoztatta volna? Érzettem, úgymond az asszony, valami muslincákat.

Végül mint az asszonyi éleselméjűség példáját bemutatatom azt az asszonyt, akiről azt a közmondást esinálták, hogy: korsó fenekére veti a keresztet.

Szerette az italt ez a jámbor menyecske s föl-fölhajtotta a kancsót, de olyankor mindig keresztet vetett rá, még pedig nem a szájára, hanem a fenekére.

— Mért teszed azt, te asszonyi — tudakolták tőle az ismerősei.

— Azért, mert azt tartják, hogy ördög van a borban, azt hajtom ki belőle.

— De hát mért alatta veted a keresztet?

— Azért, mert ha fölötte vetném, akkor az ördög csak alul jöhetne ki és kárt tenne a kancsóban, meg a bor is kifolyna. De ha a korsó fenekére vetem a keresztet, akkor fölül illan el az ördög és se edényben, se borban nem esik kár.

Ebből is látnivaló, hogy a logikát nem a mai asszonyoknak kellett kitalálni, örökbe kapták azt a régi asszonyoktól.

KOPOLYAKÚT

*Ó, halhatatlan kecskeméti Bánk bán,
ítéletet magad mondtál ki rád:
Az elbukó nagynak fejtörgetése
S hamvába holta öntragédiád...*

Ne tessék keresni ennek az idézetnek a gazdáját honunk ódaköltői közt, mert úgyse kerül meg. Az az ifjú, tekintetes közvélemény, aki elkövette, mint érettségis deák, és szemébe is mondta a kecskeméti Katona-szobornak, én valék. A szobor nem szólt rá semmit, mert a szobroknak megvan az az áldott jó szokásuk, hogy mindent kiállnak. Deáktársaim is hallgattak, mert tudták, hogy a költőt tisztelet illeti, nem bírálát. Már nem Katonát, hanem engem. Kortársaim nem rajongtak a klasszikusokért; akik sok kellemetlenséget okoztak nekik s különben is nagyon zuhogott az eső. Mindössze Szalay tanár úr, áldott irodalomprofesszorom jelentette ki, hogy egészen szabatos ódát míveltem. De ahogy visszanézek az esztendőök alléjában, erős a gyanúm, hogy áldott professzorom ezt inkább jólelkűségből mondta, mint meggyőződésből. Tudniillik kerek gallérja kukuláját úgy a fejére húzta, hogy csak lelkes gesztusaimat láthatta, de alkotásomból egy hangot se hallott.

”””

Ilyenformán csak a jó Isten, meg én tudtuk, hogy az óda csakugyan szabatos. Volt abban titán, csillag; babér, sasmadár, mindenféle ódai herepfedény, ami elő van írva. Persze most már csak a jó Isten lebet rá a bizonyosság, hogy milyen jeles költő voltam én tizenennyolc esztendőskoromban. A hajam, az bizonyos, olyan bosszú volt, hogy tíz mai ifjú lírikus kiruházkodhatna belőle és az óda még hosszabb volt. Nem panaszképpen mondom, hogy a haj jobban bírta az idők viharát, mint az óda. Az összes herepfedényeket elvitte az ördög, csak ezt a négy sort hagyta meg, mindenféle omladékot alá temetve. Ez is csak most zöldült ki hirtelen a sok száraz giz-gaz közül, mióta az asztalomon fekszik Kecskemét meghívója a vasárnapi centenáris ünnepre.

A nemes város bojtjaival összefűzött emlékapró a kecskeméti főfiskális képe néz rám. Ügy, ahog Roskovits az egykorú arcképről megszépítette a város: tanácsterem számára. A szem szelíd mélabújáról meg ismerni a költőt, ezt kötelessége volt így csinálni a piktornak. Ez a Gyulai Pál felejthetetlen Katonája, aki legyilkolt eszméi és elevenen eltemetett érzései fejfáin borong. Csak azt nem tudom, hogy a főfiskális csakugyan viselte-e barna-piros arcán ezt az örökös gyászt a dicsőség ellobbant lidérceért? Hanem az; biztosra veszem, hogy a jó kiállítás, a kemény tartás az a magától való póz, amellyel a pecsétgyűrűs kér hátracsapta a csipőről a zsinóros attilát: ez az övé. Ez a kecskeméti tekintetes úr, aki tudja, hogy ő ki csoda. Végzi a dolgát, hol szívből, hol kötelességből

és nem ural senkit a világon. Nem hétszilvafás nemes, aki elbohémkodik a hét szilvafát is, hanem alföldi civis, aki szőlőt vesz és eperfát ültet a préház elé. Szeret kutakodni régi föliánsokban, magános mécsese lángjában eltűnődik az előidőkön, de nem érzéketlen a disznótorok fideális örömei iránt sem. Ritkázza a szót, mert nem érdemes sokat beszélni, de ha kihozzák a sodrából, akkor rétor lesz belőle. Kísértései bizonyosan vannak kezdetben s a kecskeméti ágyban is pesti álmok hatyútollaival van megtöltve a kisvánkosa. Ki felé hajladozik most Déryné ifiasszony, a pesti szellőrőzsa, az ártatlan pesti legyek és szemtelen pesti pókok közt? Ej, sohase lát többet olyan fehércselédet, aki úgy tudná kellemesíteni magát! Mikor mosolygott és a gráciák incselkedtek az arcoskája gödriből, — nini, hol is volt csak a kis barna lenese, a szája jobb sarkában, vagy a bal sarkában? No nézd, hogy felejt az ember! A főfiskális úr ezelőtt sóhajtott, most már csak nevet egyet magán. Veszedelmesebb emlékek is úszkálnak néha a porszemeken, amelyek a hivatal-szobába behulló sugarak pászmájában táncolnak. Kóbor lovagok, szerelmes várúrnők, hősök és gonosz súsárlók, Monostori Veronkák, Ziskák és Berenicék, Petur bán lépte alatt pedig a padló is megcsikordul. Ilyenkor összehúzódnak a kemény szemöldökök s megveti a lábát a lúdtoll a protokollum papirosán, de aztán csak szót fogad s percegve adja át az úriszéknek a kazalgújtogatásban vétkesnek talált Kanász Nagy Antal összeütközését az erkölcsi világrenddel. Néha belesajdul a szívébe az a gondolat, hogy az ő

poharában a halhatatlanság nektárja habzott valami-
kor s mivel kellemetlen az elmúlt italok emléke, a
szülőföld hámozott szőlőjén felejtkeznek. Nem olyan
édes ugyan, mint az istenek itala, nem is szédít olyan
könnyen, de éppen azért nem muszáj csöppenként
mérésikélni. Egyszer-egyszer, valamelyik kecskeméti
honleány varróasztalán kezébe akad a pesti divatlap
is, amelyből még csak a divatképek találtak megértő
kebelre. Egy kicsit habozik, kelletlenül vágja fel a
penecillussal a füzetet, lapoz benne, aztán unottan
visszaejti. Áh, a pestiek még mindig Kisfaludy Ká-
rolynak tapsolnak. Még mindig a Tatárok-é, meg az
Ilkák-é a hazafiúi tömjén? A Bánk bán költője feláll
és kifeszíti a vállait. Hát hiszen ez is csak valami,
ez a pesti tapsikolás. Utóvégre nem lehet mindenkiből
kecskeméti főfiskális, akiről az egész város apraja-
nagyja elismeri, hogy nagyon okos ember. Még Sár-
közy és Gassich tanácsos uraimék is. Csak a lányos
házaknál veszik tőle rossznéven, hogy nem akar meg-
házasodni. Ilyen derék, jóállású, szépkeresetű ember
létire.

Ámbár hiszen az is megeshet még, úgy lehet, nem
is soká. A főfiskális úr mosolyog a titoktartó bajusz
alatt s figurázva mondja legintimusabb barátjának,
Elszánt prókátor úrnak:

— Te, Ferkó, majd meglátjátok, hogy engem ér
valami Malachiás napja körül. Vagy sok pénzem lesz,
vagy megnősülök, vagy meghalok.

Amúgy bizonyosan szebb, ahogy Gyulai Pál látta,
aki sose volt akkora költő, mint Katona-tanulmánya

néhány lapján. A magános akác a buckán. A törött-szárnyú pusztai sas a tyúk-udvaron. A rab oroszlán, akinek a végtelen birodalom helyett adának egy irodaketreget. Én is ilyennek láttam, mikor ódát szavaltam neki.

Most már, hogy prózára gyalogosodtam, úgy gondolok rá, mint a magyar puszták kopolyakútjára.

*

Hogy mi az a kopolya? Erre mifelénk minden ember tudja. Azoknak a más tartománybeli magyaroknak a kedvéért, akik nem tudják, a Tájszótár-ból kerestem ki a szabatos értelmezését. Ásott kút, amelyik nincsen kitéglázva: ez a kopolyakút, a tudós könyv szerint. A magam tudományából azt teszem hozzá, hogy kávéval sincs körülkerítve, mint a városi kút. Nincs annak semmije, csak vize. Láthatatlan erekből ered, föld alatt bujdosó vadvizekből szivárog össze a sívó homok agyagteknőiben, pásztorok ásója nyomán. Én éppen a kecskeméti határban, a bugaci pusztán láttam az elsőt, még futkározó gyerekkoromban. Csakhogy abban már akkor nem víz volt, hanem lenge nád, meg vadliliom. Az már akkor halott kopolya volt.

A kopolya addig él és addig éltet, míg víz van benne. Addig ő a homokországi tengerszem. Csókolózik a nappal és ringatja az örök csillagokat, nézi magát benne az ég, a felhő és a vadmadár, meglibben rajta a villám lobogó pántlikája és megborzolja a mennydörgés. Kőkényszirmok havával kedveskedik neki a szél, a pillangók leszállnak rá inni és megáld-

ják a szomjas emberek, mikor merítenek belőle. De a szomjukat vett emberek aztán tovább mennek. Nekik más dolguk van, mint rovással körülszegni és márványkövel kitéglázni a pusztai kutat, amit Isten keze fakasztott a vadvizekből. Nem is mesterségük ez nekik, fájuk se, kövük se bozzá. A kopolya gyorsan öregszik. Szélei beomladoznak, apadozó vizét ellepi a békalencse. Egyet-kettőt még csillan, ha göröngy vagy törött faág, vagy elhullott madár loccsan bele és meghasítja szemfödőjét. Aztán iszappá válik, összekeveredik a korhadékkal, szelek játéka feltöltögeti s a kerek folton előbújik a nád, meg a sásliliom. Zöld sírhalom a sárga sivatagban.

— Ni, itt kopolya volt valaha, mondja az arra ténfergő pásztorgyerek és virágot szakít róla a kalapja mellé.

Furcsa magyar szó az a kopolya. A nyelvészek kölönszónak mondják, úgy rémlik, a szláv kopelá-ból, ami fürdőt jelent. Semmi kétség benne, hogy a nyelvészeknek igazuk van. Hanem azért nekem mégis az az érzésem, hogy a magyar kopolya a kupolá-ból lett. Ami másfelé az égnek feszül, az minálunk a homokországban lefelé gödröződik, a földbe.

De ez nem a kopolyák tragédiája, hanem azoké, akik a kopolyák földjén élnek.

Egészen biztos az, hogy a kopolyakútból márványos szökőkút lesz, ha a kecskeméti takács fia ottmarad a

pesti színjátszó társaságnál, hol húzni, hol tolni Thespis kordéját? Száz évvel ezelőtt nagyobb garanciája volt a sikernek a fixa, mint a fixum! A géniuszt jobb erőben tartotta a hajléktalanság, a rongyoskodás, az éhenhalás, mint az eperfás présház polgári tisztességgel terített asztala? Jobb volt becsületes csizmadiák és nagyszívű szabómesterek emberségéből tengni-lengni az örökös bizonytalanság úszó szigetén, mint kikötni a városi kancellária szárazán? Boldogabb emberek voltak azok, akik kiköhögték a tüdejüket, mire a meredek éles kövein feltörték magukat a magyar Olimpusra, mint az, aid egy vállrántással hátat fordított neki és megvetette lábát a campestris laposságon? Az Olympus hőseit ásítva nézték, jó, ha ki nem röhögték és meg nem hajigálták; a főfiskalist tisztelet vette körül a maga városában és senki se hányta szemére a sötét multat, mikor még ő is a Pieridák berkei felé csellengett. Mindenkinek be kellett látni, hogy egészen derék ember lett belőle, aki véglegesen jóba foglalta magát és nem könnyelműsködte el az életét. Mikor a lángoszlop kitört a behorpadt sírból és az emberek rájöttek arra, hogy csoda járt köztük, amit nem vettek észre, álmélkodva kérdezték, ki volt ez a Katona József és összeszedték minden nyomát, amit a kecskeméti homokon hagyott. Egyetlenegy se találtak köztük, amellyel a csillagok útjára akart volna visszatérni. Egy verssort se, egy névnapi rigmust se, egy félbehagyott rímű sóhajtást se. Ez nem szándékos volt, ilyent nem lehet akarni, mint ahogy a seb nem határozhatja el, hogy többet nem vérzik, az

eleven parázs, hogy többet nem izzik, a tenger, hogy többet nem harsog. Ez a kopolyakút sorsa volt, amely kiszárad és beomlik.

*

Malachiás napja április 15-én volt a régi kalendáriumban, — a maiban már nincsen, mert a kalendáriumesinálók is lépést tartanak a korrallal — és a főfiskális április 16-án halt meg. Úriszék után, hivatalos bankett után, kávéház után: délután öt óra tájban, a hivatala küszöbén.

— Jaj! — kapott a szívéhez, amely abban a percben már megállt, mint az előhívott főmedikus konstatálta. Az irodalomtörténet számára már tíz évvel azelőtt megállt. Bánk bán költője az utolsó sort a főfiskális bevételi diáriumába írta be, amit nagyon pontosan vezetett:

„Április 16: Szabó Pál perében 1” húszas, az az 10 forint.”

A szomorú újság híre egyszerre szétszaladt a városban s mindenütt nagy fejcsoválással fogadták. Szegény főfiskális úr, ki gondolta volna? Mártonnapkor töltötte volna be a harmincnyolcat. Nagy kár érte, finom ember volt, ha az Isten tovább élte, okvetlenül polgármester lett volna belüle.

Öröm csak a Valentin zsidóék házában volt. Ennek a jó embernek tollszedés volt a szakmája s éppen abban az időben vett egy nagy kazal tollat két paraszttól. Csakhogy kiderült, hogy ezek a jó emberek nem igaz úton jutottak a tollhoz. Rablással párosult lo-

pásért kötélre ítélte őket a törvényszék. A főfiskális azonban orgazdasággal vádolta „Valentint s az osztó igazság nevében neki is juttatni akart a kötélből, akárhogy mentekezett. Éppen ebben az ügyben akart fölmenni a hivatalába, mikor a legfelsőbb Bíró magához szólította s így Valentin zsidó nem került akasztó-fára. Ilyen váratlan dolgokon fordul meg az emberi élet.

*

Nemcsak a halandó emberi élet, hanem a halhatatlan emberi alkotások élete is. Mikor Katona, jogszi-gorló korában, a Bánk bánt megírta, a cenzúra nem engedte előadatni a darabot, mert sérti a királyi tekintély elvét. Hanem az ellen nem volt kifogása, ha a deák úr kinyomatja elmeművét. Mert akárki mit mond, a cenzúrának mindig volt magához való esze. Először is miből nyomatná ki ez az éhenkórász fiatal a kéziratát? Másodsor, ki az ördög olvasná el, ha kinyomtatná is?

Nem is érte volna a királyi tekintély elvét mind-máig semmi csorba, ha a fiatalembernek eszébe nem jut, hogy ő ezt az utolsó munkáját felajánlja szülő-városa közönségének. Nem szerencsepróbálás okából, hanem csak úgy tiszteletből. Legalább otthon had tudják meg, hogy literátus ember lett a Katona takács fiából.

Már hogy aztán elolvasták-e otthon a kéziratot vagy nem, azt még eddig senki se kérdezte, én se kérdezem. A fő az, hogy a tekintetes tanács gráciájába vette a

törekvő fiatal. A mi fiúnk az, no, aztán az ügyvédi cenzúrát is letette már, meg az apja is tisztességes, rendes szegény ember, aki lám, mégis csak urat nevelt a fiából, akármilyen nehezeére esett is. Hát szavazzunk meg a gyerekeknek száz forintot az érdem jutalmául!

Meg is szavazták s ebből a kecskeméti száz forintból nyomatta ki Katona József a pesti Trattnernál a balhatatlanság fényében ragyogó első magyar drámát. Igaz, hogy tíz év alatt se kelt el belőle húsz példánynál több, de többet jelentett volna-e, ha a valahány-száz példányt mind széthordják? Hiszen akik olvasták, azok közül senki se érezte meg a „numen adest”-et. Egyetlen szem kerekre nem ámult, egyetlen száj hozsannát nem mondott. Nem jött még meg a csirát zsendítő idő. Sebaj, Trattner boltjában nem kértek enni a könyvek, amelyekben az örökkévalóság tűzszermei várták a maguk idejét.

De mi történik, ha a kecskeméti tanácsurak levéltárba dugják az ő fiuk ajándékát? Ha becsukják előtte a szívüket és a város kasszáját? Ha azt mondják — mint ahogy sok városban mondták már azóta is — hogy a közpénz nem ilyen bolondságokra való? Akkor nem történik semmi. A Bánk bán kéziratát elviszi a szél, mint előtte Katona több ifjúkori darabját. Akkor nincs dicsőség és halhatatlanság a halottnak se, akkor nincs centenárium és máig sincs a magyar irodalomnak nagy nemzeti tragédiája.

Bizony a száz esztendő koszorújából egy-két levél megilleti a kecskeméti tekintetes urak névtelen árnyait is. Hogy Bánk bán-unk van, abban ezeknek a parlagi

cíviseknek több érdemük van, mint a Katona kora egész hivatalos irodalmának.

*

A halott főfiskális íróasztalában egy lezárt levelet találtak, Elszánt Ferenc ügyvéd úrnak címezve. Azt kérte tőle Katona József, hogy ha őt valami hirtelen baj találná érni, meghidegült ujjáról majd húzza le a gyűrűt és adja át, tudja már, kinek. Elszánt ügyvéd úr természetesen eleget tett barátja végakarátának. Elment Katona takácsokhoz, fölolvastott nekik a levélből annyit, amennyi rájuk tartozott s a halott férfi gyűrűjét elvitte az élő asszonynak, akinek a neve titok marad mindörökre.

— Vigye vissza, — mondta az élő asszony a halott követének — mit csinálnék én vele? Maradt utána elég szegény rokon, adja azoknak, ők jobban hasznát tudják venni.

Az én szememben ez az emberi tragédia nagyobb, mint az írói. Ha a halottak még százesztendőös korukban is éreznek, ennek a keserűségétől koccannak össze még dicsősége nagymiséjén is a költő csontjai.

... SZÓT KÉRT EGY FIATAL HUSZÁRKAPITÁNY...

Ebből a címből mindenki kitalálja, hogy itt Széchenyi István grófról és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról lesz szó. Huszárkapitányok ugyan azóta is szerepeltek már a magyar történelemben, de rendesen civilben és a tőlük származó huszárvágásoknak nem sok kilátásuk van rá, hogy centenáriumot szenteljenek az emlékezetüknek. Halhatatlan huszárkapitány csak egy van: az, aki az 18²⁵-iki pozsonyi országgyűlésen szót kért. Akkor, mikor „felsőbüki Nagy Pál szöbhözta a magyar tudós társaság ügyét s nagyhatású beszédére zajongás keletkezett...” Szó szerint való idézet ez az egyik nagy magyar lexikonból, de éppen így lehetne idézni történelmi kézikönyvekből, iskolai olvasókönyvekből is s alighanem így is idézik majd a jubiláris ünnepek dísz-szónokai. Sőt talán nagyon kiváló akadémikusok is így mondanák el, ha például parlamentünk jelesei föladnák nekik a témát, hogy hirtelen mondják el, hogyan is történt csak az Akadémia megalapítása. (Más is föladhatná ugyan, de illő föltenni, hogy az ilyen kérdések mégis csak a parlamenti jeleseknek érdeklík legjobban. Hiszen utóvégre nekik kellene az Akadémiát megcsinálni, ha már meg nem volna. De hát a jó Isten bocsássza meg azoknak a

régi diétáknak, minden modern dolgokat elstrébereskedtek előlünk!)

Az Akadémiát azonban nem egészen úgy csinálták, ahogy azt az a történelmi tabló mutatja, amelyiken díszmagyaros kurucok a kucsujukat lengetik ama fiatal huszárkapitány felé, akit ezután majd a barátai tartanak el... Ez a tabló körülbelül csak olyan igaz, amilyen igaz a *Vitam et sanguinem*. A fiatal huszárkapitány, az igaz. (Széchenyi akkor két hónappal múlt harmincnégy éves.) De se az országgyűlés nem igaz, se a kucsmalengetés, se az a híres párbeszéd soha el nem hangzott:

— De miből él a gróf úr egy évig, ha egyévi jövedelmét a hazának adja?

— Majd eltartanak a barátaim.

Honnan származott ez a szép legenda, amely megérte a százéves jubileumot is, holott az Akadémia már az ötvenéves jubileumán leszámolt vele? (Igaz, hogy akadémiai kiadványban, az pedig, noha Szász Károly írta, nem tartozott a legnépszerűbb olvasmányok közé, nyilván még akadémikus körökben sem. Például ezt a példányt, amit most én használok, fölvágtatlanul találtam. Pedig egy akadémikusnak a tulajdona volt valaha. Igaz, hogy az miniszter volt.)

Hivatalos följegyzés a nagy jelenetről nem maradt fenn, olyan nem is volt soha. Az ősforrás, Döbrentei Gábor, mint az Akadémia első titoknoka, hét évvel később írta meg históriai rajzolat-ját a Társaság eredetéről és föllálásáról. Akár volt szemtanú a derék-titoknak, akár nem, olyan szép körmondatokat szer-

kesztett a szereplő karok és rendek szájába, hogy azokért se Livius, se Sallustius előtt nem kellett volna szégyelnie magát. Akik azonban később belőle merítettek, Csengery Antal, Horváth Mihály, Tóth Lőrinc, Kemény Zsigmond, Falk Miksa, Pulszky Ferenc, azok átírták a klasszikus öreg táblabírót a maguk nyelvére, közben egyik is kevert bele egy kis színt, a másik is s így kialakult a legenda, amelynek dús hajtásai eltakarják a történelmet. Nem telt bele ötven év s már azt se lehetett tudni, tulaj donkép melyik nap az Akadémia születésnapja. Döbrentei november 2-ről és 3-ról beszél s ebből Tóth Lőrincnél november 23-ika lett. Azt se lehetett többé tudni, ki vetette föl igazában az Akadémia eszméjét s hogyan fogadták a követek Széchenyi váratlan föllépését. Döbrenteinél még csak éljen hiszen föl, Keménynél a lelkesedés határt nem ismer, Toldy az álmélkodás csöndjét konstatálja, Falk Miksa pedig arról tud, hogy suttogás támadt a teremben, egyik ember a másiktól tudakolta, mennyi lehet a Széchenyi egyévi jövedelme s csak akkor tört ki a tomboló lelkesedés, mikor kiderítették, hogy az hatvanezer forint. A jólelkű barátokra való hivatkozásból Kemény Zsigmond csinálta a közszájon forgó adomát s azt variálták aztán a többiek a maguk egyénisége szerint.

A mendemondáknak erre a burjánjára Szilágyi István akadémikus fogta rá a nagy ollót 1876-ban s ő próbálta meg tisztázni az igazságot egykorú követjelentések és kéziratok naplók alapján. Ugyanakkor Vaszary Kolos is nyilvánosságra hozta Guzmics Izidor

országgyűlési naplóját, a debreceni Révész Imre pedig azokból a kétségtelen hitelességű levelekből közölt rendkívül érdekes adatokat, amiket Szoboszlai Pap István református lelkész írogatott haza a kollégiumi tanároknak a diétái dolgokról.

Ezeknek az egykorú, úgyszólván az esemény napján kelt föl jegyzéseknek az alapján most már tisztán láthatják még a díszszónokok is, hogyan kért szót az a fiatal huszárcapitány az országgyűlésen.

Először is nem országgyűlés volt az, hanem kerületi gyűlés, circularis sessio, ahogy akkor mondták. A kerületi gyűlések nyilvános, de csak tanácskozó, határozatot azonban nem hozó ülései voltak a követek táblájának, az alsóházaknak. Olyan előértekezlete volt a diétának, ahol a karok és rendek maguk közt, előre megbeszélték a diéta napirendjét és akárhányszor össze is pörlekedtek egymással, igen mérgesen veregetvén a zöld-asztalt. Díszmagyart azonban nem szoktak öltetni erre az alkalomra, aminthogy nem öltöttek 1825 november 3-ára sem, amikor a közoktatás ügye volt napirenden. Akkor úgy mondták még magyarul is, hogy: *educatio nationalis*, nemzeti nevelés.

A kormány megtiltotta, hogy a protestáns ifjak kimehessenek külföldi egyetemre, kivívén a pénzt és behozván az új eszméket, továbbá megtiltotta, hogy katolikus szülők a gyerekeik mellett protestáns nevelőket tarthassanak. Akkor ez volt a fajvédelem és erről kellett volna tanácskozni a karoknak és rendeknek. Az Akadémiáról tehát szó sem volt s az Akadémiát tulajdonképpen annak a jó magyar szokásnak köszönhet-

jük, hogy már akkor is másról beszéltek, mint ami napirenden volt. Harmincketten szóltak hozzá a tárgyhoz s huszonkilencen a magyar nyelv sérelméről beszéltek, mert, — mondták — ha az most nincs is napirenden, a nyelv ügyét a nevelés ügyétől elválasztani nem lehet. Felsőbüki Nagy Pál, a liberális ellenzék rettegett vezére kétszer is föl szólalt, azonban az Akadémiát nem is említette. Kolozsvári Miklós győri követ volt az, aki az Akadémiát először szóba hozta, annyit mondván, hogy „másutt a nemzeteknek tudós társaságaik vannak; nálunk ez előmenetelt nem nyerhet”. Ez mingy árt az ülés elején történt s az ülés végéig Máriássy István gömöri követ tért vissza erre a tárgyra, aki aznap éppen elnöke volt az ülésnek.

A debreceni tiszteletes azt írja haza az öreg Máriássyról, hogy már csak „judicium nélkül nevetető bonmotista”, hanem azért egy szál nefelejcsot ez az öreg kereplő is megérdemel a százesztendő Akadémiától, mert önála nélkül aligha állt volna oda a hallgatók közé másnap ama fiatal huszárcapitány.

Szó szerint nem lehet idézni a gömöri követ beszédét, mert ma bizonyosan becsuknának érte valakit, — pedig az öreg urat már nem igen lehetne becsukni. Arról beszélt, hogy magyarul kell nevelni minden gyereket, de nem apácáknak és nem papoknak.

— Én, — azt mondja — a magyart még az istennel is magyarul beszéltetném, lám Horvátországban a mise is horvát nyelven megy, hát mért ne mehetne minálunk magyarul? (Zúgás a papok közt.) A magyar nyelv felsegállítására nagyon jó lenne egy tudós társa-

ságot is felállítani és hathatós eszköz lesz a magyar játékszín elősegítése is. Mert ez azonkívül, hogy a nyelvet pallérozná, a vétkeket is megutáltatná, mert bizony sokszor egy játékból több moralitást tanul az ember, mint tíz prédikációból.

Csaz kanonok, később akadémikus itt közbeszólt:

— Hogy van hát, hogy az Úr Jézus theátrumot nem állított?

— Az Úr Jézust ne hozzuk ide, — pattogott az öreg úr — itt a magyar nyelvről van a beszéd!

Tovább aztán nem is mondta az éljenzéstől, meg a nevetéstől, mert a karok és rendek már úgyszólván indulatban voltak, amit harminckét szónoklat után igazán nem is lehetett tőlük rossz néven venni. A kacagás azonban tovább is tartott s nyilván abban is közrejátszott, hogy másnap igen nagy hallgatóság verődött össze a kerületi ülésre.

Ezen a másnapi, november 3-i ülésen, amely reggel 9 órakor kezdődött, megjelent Széchenyi István is, huszárkapitányi uniformisban, mellén katonai érdemjeleivel. Károlyi György gróf, Eszterházy Mihály gróf és Wesselényi Miklós báró társaságában két lépcsőnyire állt attól a zöld asztaltól, amely mellett Nagy Pál ült több követtel. A főrendek természetesen csak mint hallgatók vehettek részt az alsó tábla tanácskozásán.

Sok érdekes beszédet hallhattak ezen a napon is. Rohonczy veszprémi követ abból indult ki, hogy a pesti univerzitásban csupa tótok a magyar nyelv professzorai, nincs magyar accentusuk s az ilyenek

híresztelik az olyan ostobaságokat, hogy a dicső magyar nyelv a pocsolyakerülő laplandiakéval atyafi; végezni pedig azon végezte, hogy a magyar nemzetnek a korcsosodástól való megőrzésére a magyarok csak magyar feleséget vegyenek, mert csak magyar lányból lehet konstitucionális anya!

Pozsony követe, Takács Gáspár tett ezen a napon határozott indítványt, hogy a nyelv művelésére egy magyar nyelvművelő társaságot kell fölállítani. Nagy Pál volt a következő szónok, aki rendkívül heves beszédben fakadt ki a mágnások ellen, akik a magyarosodásnak legfőbb akadályai. S bár, mint tegnap, most is azt hangoztatta, hogy a magyar nyelv ügyét majd külön kell tárgyalni, beszédét ezzel fejezte be:

— Uraim, az idő geniusa fenyegetve int, reflektáljunk már magunkra valahára!

Még tizenegy követ szólalt fel azután, ki latinul, ki magyarul, amikor Nagy Pál másodszor is szólásra emelkedett:

— Hogy a magyar nyelv a veszedelmes plánatoknak áldozatjává ne legyen, legjobb eszköznek látnám, hogy a nyelv művelésére s annak a rágalmozók ellen való ótalmazására egy Társaság állíttatnék fel, erre szednék fundust s ez iránt vármegyéinknek is íránk. Mert Uraim, mikor akik legtöbbet tehetnének, azok vonják el magokat, híjába beszélünk, mert erre pénz kell, meg pénz! pénz!

A karok és rendek igen megéljenezték Nagy Pált', aki most már magáévá tette a győri, pozsonyi, gömöri követ eszméjét. Erre következett Balogh János barsi

követ felszólalása, aki azt indítványozta, hogy a magyar nyelvet rögtön deklarálják uralkodó nyelvnek és most — az óra éppen tizenegyet ütött — következett Széchenyi István gróf. „Szelíd méltósággal közelítvén a zöld asztalhoz — mondja az egyik följegyzés — engedelmet kérve és nyerve, hogy szólhasson.”

— „A magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára (Académie de la langue) egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta, mely tehet mintegy 130.000 forintot váltóban”, — írja az örömhírt Debrecenbe Szoboszlai Pap István, mint fültnú. Szó szerint is idézi a beszédéből a következőket: „nem azért teszem ezt, hogy vivátokat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tette tüzeljek. Ezt nem mindenki teheti úgy, mint én. Én nőtlen ember és katoná vagyok. Jó barátaim vannak, akiknél én el tudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyúlok”.

Az erre következett nagy vivatózást szakította meg „Vay Ábrahám úr, könnyes szemekkel jelentvén, hogy a nagy tette elkeseredett s eddig nem szólhatott, most hát ígér ő is „0.000 forintot váltó cédulában”. Tízezer forintot ajánlott fel Andrassy György gróf és félévi jövedelmét — utólag 40.000 pengő forintban állapították meg — az Akadémia negyedik alapítója, Károlyi György gróf.

Hanem azért az, amit Falk Miksa kitalált a sutto-gásról, nincs minden pszichológia nélkül. Emberileg nagyon elképzelhető, hogy mikor Széchenyi egyévi jövedelmét felajánlotta, összesúgtak a tekintetes karok

és rendek, mennyi lehet az? Hiszen akkor Széchenyi nem volt közismert alakja a magyar közéletnek s anyagi viszonyaival se lehettek tisztában. Hogy ő maga abban a történelmi pillanatban nem csinált számvetést magával, az egészen bizonyos. Az alapítólevél, amely november 8-án kelt, 60.000 pengő forintra teszi Széchenyi évi jövedelmét, azzal a hozzáadással, hogy „a nélkül, hogy ennek jövedelmeim meghatározására legkisebb következése lehessen valaha”. Ennek az óvatosságnak az eszméje Széchenyi hűségesebb jóságigazgatójától, Liebenbergtől származott.

— Pozsonyban sokak által hallottam a Nagyságod jóságai számadásának átvizsgálását emlegettetni — s lehetnek oly indiszkrét emberek, akik ezt követelhetnék, — írja urának Sopronból. — Ha tehát Nagyságod oklevelet állít ki az ajánlatáról, nagyon célszerű lesz az összeget határozottan kitenni: 50 vagy 60 ezer forintra. Részemről az előbbit ajánlanám ...

A jóságigazgató az adókönyvet nézte, a huszárkapitány egy láthatatlan csillagot s az alapítólevélbe s nagyobb összeg került.

A PETŐFI-MITHOSZ

Egy innen-onnan száz esztendő's anekdotával kezdem, amelynek se helye, se gazdája, nem is tudom, hogy hol olvastam. Egy anekdota szerint ahogy nagy Napóleon meghalt, a lelke bekopogtatott a mennyország ajtaján. (Ámbár hiszen azt inkább úgy képzelni \z ember, hogy éjjel-nappal tárva-nyitva várja a vendéget. Pláne száz esztendővel ezelőtt, mikor Metteríéh megcsinálta a szent szövetséget úgy, hogy akkor supa szent ember volt a világon.)

Szóval kopogtat Napoleon és a 70 Isten kiszól neki:

— Ki az?

— A franciák császára.

— Hogy lettél az?

— Népem akaratából.

— No, az derék dolog, fiam, gyere, ülj ide mellém.

Kisvártatva megint kopognak.

— Ki az?

— A szardíniái király.

— Hogy lettél az? — kérdi a királyok királya.

— Beleszülettem a királyságba, örököltem az apámtól.

— No, te is bejöhetsz, majd találsz itt valami zugot magadnak.

Megint motoszkál valaki az ajtón, megint kiszól a jó Isten:

- Ki az már megint?
- Az osztrák császár.
- Hogy lettél az?
- Isten kegyelméből.
- Az enyémből? Nem emlékszem, fiam, itt nincs semmi kereseted.

Azt hiszem, ebben a kicsit triviális anekdotában, amivel száz esztendővel ezelőtt mulatták magukat a táblabírák (persze csak éjfél után, mert éjfél előtt akkor is mindenki lojális volt), azt hiszem, ebben több van fullánkos humornál. Ebben benne van az embereknek az a mélységes és tömérdek tapasztalatra alapuló hite, hogy a teremtő Isten a maga kegyelmét, teremtő erejét, örökkévalóságát nem azoknak osztogatja, akik pillangóéletre születtek a világ napos oldalán. Ez lehet szeszélye a jó Istennek, lehet igazságossága, de mindenesetre megapelláthatatlan végzése, hogy Krisztus urunk születése óta a betlehemi csillag sokkal többször áll meg a szegények kunyhói, mint a hatalmasok palotái felett.

Száz esztendővel ezelőtt a betlehemi csillag egy kiskőrösi parasztház felett állt meg, amelyben a teremtő Isten egy szegény húsvágómesterember és egy istenadta cselédeány elsőszülött fiába lehelte bele a maga halhatatlanságát. Itt van a kezdete a Petőfi-mithosznak, amiben én a kezdettől végig látom a külön magyar Isten nevét. Ez a kéz hozta ki a csecsemő gyerek bölcsőjét a kiskőrösi tótok közül, ahol tán ma-

gyarul se tanult volna meg és helyezteté a kiskunok városába s ez ölelte vissza a lelkét magába huszonhat éves korában, mikor az élet még nem vethetett rá makulát és testét maga temette el, mint a Mózesét Moáb mezején, hogy halandó soha meg ne tudja, hol van az a hely. Ha semmiért nem, ezért hinni kell a magyar isteni gondviselésben, hogy ilyen véget juttatott a legnagyobb magyar költőnek. Nem jó rá gondolni, mi lett volna Petőfiből, ha ágyban, párnák közt hal meg, akár mint a Bach-korszak bujdosója, akár mint a kiegyezési nemzedék akadémikusa és főrendiházi tagja. Akkor van egy szabályos halhatatlansága nagy költőnk, de nincs Petőfi-mithoszunk és nem kiálthatjuk oda kevélyen a világnak: „ide nézzetek, ti nagyok és hatalmasok, nekünk, kicsinyeknek van egy költőnk, akinek lépteit mindörökké visszhangozni fogják a halhatatlanság csarnokai, aki akkora, mint a ti legnagyobbjaitok, pedig csak huszonhat éves volt, amikor meghalt!”

A Petőfi-tenger partján most a centenáris évben, beláthatatlan sokasága áll a szakembereknek, a tudós esztétáknak, hogy kis kanalaikkal kimerítgessék, desztillálják, vegyelemezzék azt az óceánt, amelynek neve Petőfi. Nekem semmi rendű felszerelésem, se kanalam, se lombikom, én nem tudok mást, csak amit a Xenofon görögjei tudtak, akik az Anabazis-ban mikor megpillantják a tengert, arca borulnak előtte és imádják a csodát: thalatta, thalatta! De ha nem kenyerem és ezen a helyen nem is lehet céloom, hogy irodalomtörténetileg és esztétikailag liturgikus szabályossága Petőfi-

evangéliumot mondjak, szeretnék Szeged Petőfi-miséjének ezen az introitusán valami képet találni, amelylyel a magam laikus módján érzékeltetném meg, mi nekünk Petőfi. De Petőfinek kellene annak lenni, aki ezt egy képben ki tudná fejezni s félek, nekem sok kép se lesz rá elég.

A szent harsonás volt, aki hajnal pirulásán az első ébresztőt fújta, — hiszen Jókai azt mondja valahol, hogy ha egyszer nemzeti kalendáriumot szerkesztenénk, a március 15-öt Szent Petőfi napjának kellene nevezni. A nemzeti pap volt, aki költészete aranykelyhéből nektárral itatta a szomjú magyar lelkeket. A nemzeti bíró volt, aki megdicsőítette a megalázottakat, az eltaposottakat, a kitagadottakat s a dicsőség bíborviselői fölött elzúgta rettenetes ítéletét. A nemzeti hős volt, aki éppen mindent betöltő magyar szellemével törte át a nemzeti nyelv korlátait és elsőnek szerezte meg a nemzeti génusz számára az európai tiszteletet. Ez nem költői kép, de talán legszemléletesebb: a népek kulturéletében ő a mi reklám-táblánk, a mi kis magyar boltunk az ő nevével került bele a világkultúrába, a süllyedő magyar szigeten ő az égisz érő csúcs, amelyet a vízözön soha el nem boríthat.

De hát ez még mind nem mond eleget. Talán többre mennék akkor, ha arról beszélnék, mit jelent ez a mostani Petőfi-kultusz. De nekem nehéz erről beszélni, mert már egy tavaszi Petőfi ünnepen beszéltem róla nem minden keserűség nélkül. Azt mondtam és panasztam, hogy itt nem egy Petőfit ünnepelnek, hanem sokat. Itt ünnepelnek proletár Petőfit és sovinszta

Petőfit, lázadó Petőfit és szolid Petőfit, destruktív Petőfit és konstruktív Petőfit, sőt talán még legitimista Petőfit is. Tavasztól télig azonban megváltozott a véleményem és ezt meg lehet nekem bocsátani most, amikor annyit látjuk, hogy a vélemények óráról-óra változnak. Most már belátom, hogy Petőfivel úgy vagyunk, mint a bibliával, mindent bele lehet olvasni: sőt tovább megyek, úgy vagyunk, mint a zsidók a mannával, amiről a talmud feljegyezte, hogy mindenki más ízét érezte, a gyerekeknek tej ízű volt, az asszonyoknak mézízű és a férfiaknak borízű. Hát a mi Petőfinkben megvan minden tiszta íz a rózsaszíromról lehulló harmatcsepptől kezdve a tokaji tűzéig. És nem baj, ha mindenki más ízét érzi és mást ünnepel benne, hiszen ösztönösen, vagy tudatosan, akarva vagy akaratlan mindenki a magyar lángész inkarnációját ünnepli benne.

Egy anekdotával kezdtem, amelyben a földről nézünk fel az égbe; egy legendával végzem be, amelyben az égből néznek le a földre. Ez a legenda talán mindennél jobban megérteti azt, mit jelent Petőfi és Petőfi mai ünneplése a magyarságnak.

A legenda úgy kezdődik, hogy a jó Isten megint fönt ül elefántcsont székében. Körülötte a magyarok szentjei, Árpád apánktól Arany Jánosig. A főtrónálló kerubim Petőfi, szárnyal a vállán, de karddal az oldalán, hanem gallérja itt sincs neki. Fölmentette a viselése alól Szent Mihály arkangyal, a mennyei hadak fő-főgenerálisa, mikor elolvasta azt a versét, amelyiknek az a címe: Egy goromba tábornokhoz.

— Nézz le már, Sándor fiam, — mondja neki az Úristen, — mi újság minálunk Nagy-Magyarországon?

Kitekint a kerubim egy aranyablakon, amikor visszafordul, sápadtabb az arca, mint az elefántesontón.

— Nincs már Nagy-Magyarország, csak Kis-Magyarország. Toportyán férgek négyoldalról szétragadozták.

Csend lesz a kristályoszlopos teremben, csak a magyar szentek halk zokogása hallik. Kisvártatva megint megszólal az Úr.

— Hát most mit láatsz, Sándor?

— Nagy tüzek égnek mindenfelé, nem látni az embereket, Uram.

Türelmetlen az Úr, megint kinézett az ablakon.

— A tűz már kialudt, Uram, de most meg már a füsttől nem látni.

Megint eltelik egy perc, megint kinéz a kerubim, de szóval fordul vissza az ablaktól. A szája csukott, de a szívéen megnyílik a kozáklándzsa-ütötte seb és pereg belőle a vércsepp, mint a rubin.

— No Sándor, mit csinál az én népem?

— Egymást marcangolja, Uram és közös erővel pusztítja, ami még megmaradt.

— Hát akkor pusztuljon el egészen, nem érdemel többet, — mondja az Úr s ahogy lehajtja szép fehér fejét a tenyerébe, végig gördül egy nehéz könnycsepp a szakállán.

— Most már senki se küldi a kerubimot az ablakhoz,

mégis egyre ott áll reszkető szárnyakkal. S egyszerre csak megfordul, kigyulladt arccal és odainti Arany Jánost.

— Gyere csak János, ezért mégis érdemes volt meghalni!

Mire Arany János odatopog öreg lábaival, akkorára mind ott vannak a magyar szentek és egyszerre eláll a könnyük folyása attól, amit látnak. Ezer, meg ezer ünnepi mécses gyúl ki a magyar éjszakában, pirosak, fehérek, zöldek, olyan az egész kis ország, mint egy kivilágított oltár és csitt csak, hallani is, ahogy imádkoznak az emberek:

— Petőfi Sándor, Petőfi Sándor...

— Ejnye, szólni kellene az Úrnak, — mondja Deák Ferenc tűnődve Kossuth Lajosnak, de ahogy megfordulnak, már akkor ott áll az Úristen maga is és mosolyogva simogatja meg a kerubim meghajtott fejét:

— Nem veszendő nép az, fiam, amelyik így tud ünnepelni egy költőt. Megkegyelmezek a magyaroknak temiattad, Petőfi Sándor!

(1922. nov. 30.)

PETŐFI-MORZSÁK.*

A középkor kolostor-életének furcsa alakja volt a fráter falsarius, aminek lenni kellett minden barát-kolostorban. Az a barát volt a fráter falsarius, akinek kiosztott szerepe volt hamisan énekelni a kórusban. Aki a középkor lelkét ismeri, azt mingyárt megérti az énekrontó fráterban rejlő szimbólumot. Mind mindennek a középkorban, a kórus énekének is csak egy célja van: az isten dicsősége. Az azonban nem cél, hogy a bűnös ember a mennyországban érezze magát, mikor a szeráfikus szépségű éneket hallja. Ezért kellett a fráter falsarius a maga ormótlan kurjongatásaival. Neki kellett eszébe juttatni az elandalodott szegény gyülekezetnek, hogy még nem a mennyországban van az úristen aranyasztalánál, hanem idelent a sötét és szomorú földön, ahol bőjt van és szörkámzsa és ostorcsattogás.

Ma este én viszem a fráter falsarius szerepét azon az ünnepi Petőfi-miséen, amely a lelkeket szeráfikus melódiákkal röpti fel az ég felé. Én fogom emlékeztetni az ájtatos híveket arra, hogy a földön vagyunk, a sötét és szomorú földön, ahol a halott költőt szentté avatják, de az élőnek nem akarják elhinni, hogy Isten

* Előadás a Dugonics Társaság 19°., dec. 23-i Petőfi-ülésén.

követe. Önök látják a Petőfi, dicsőségének égigérő hegyét, amelynek ormán a költő alakja ma már a mithosz aranykődébe vész. A morzsákat szedegettem össze az egykorú lapokból, a kortársak feljegyzéseiből s azokban mutatom be a kor lelkét, amely szinte akarat ellenére fogadta magába az Isten követét. A többiek elmondják, hogy milyen volt ő; én elmondom, hogy milyenek voltunk mi. A tedeumot csak magasztosabbá teheti az, ha zsolozsmázó szívvel zengik.

*

Szentpétery Zsigmond, aki a magyar színészet gigantikus hőskorának is a legnagyobbjai közül való, így jellemezte a saját tapasztalatából a Petőfi-idejebeli színésznyomorúságot :

— A pince fenekén holdfogyta idején éjfélkor tintás hordóban ülő és kéménysepréssel foglalkozó szercesen, aki lelkében sötét gondolatokat forgat, valóságos karácsonyi fehér angyal a vidéki magyar színésznyomorához képest.

Ehhez az elmélethez képest Szuper Károlynak, Petőfi színészbarátjának emlékirataiból veszem a gyakorlati bizonyítékokat. Petőfi Sándornak a fehérvári színtársulat direktora, Szabó József nevezetű, három forintot fizetett egy hónapra. Ebből a szállásra kellett havonta két forint. A szállás pedig úgy értendő, hogy Petőfi egy Némethy nevű színész kollegájával közösen bérelt egy ágyat. Muszáj volt nekik összebújni, hogy az isten hidege meg ne vegye őket.

Persze a három forintért irgalmatlanul meg kellett

dolgozni, mert az igazgatók nem bírtak nagyobb színtársulatot tartani s egy-egy sok szereplőjű darabban egy színészre öt-hat szerep is jutott. Faluhelyen, próbálkoztak ugyan helyi vendégszereplőkkel, de ezek miatt sokszor kacagásba fulladt a tragédia. Például Lendvayékkal történt egyszer, hogy a Schiller Haramiáiban jóképű, izmos, vállig érő hajú parasztleányeket fogadtak föl statisztának. Lendvay maga tanította ki őket, hogy heveredjenek a tábortűznél és hogy ugorjanak fel, mikor ő elsüti a pisztolyát. A próbán ment is minden, de az esti előadáson az egyik haramia még akkor is fekvé maradt, mikor a többi már a színpalak mögé lódult.

— Kelj föl hamar, te betyár! — sziszegte neki Lendvay idegelen.

A betyár meg se mozdult.

— Kelj föl, haramia, mert mindjárt fültő vön ütlek!

A legény nagyot szusszant, de nem mozdul.

— Az apád irgalmát, mingyárt beléd lövök!

Erre azután már megmozdult a legény, meg is szólt nagy fönhangon, hogy a nagy szála ajtajában is hallhatta a közönség:

— Mán hogy a füttyülő fenébe ugorhatnék föl, mikor a hajamra lépett kend, oszt most is rajta áll!

A Petőfi direktora óvatosabb ember volt, nem dolgozott amatőrökkel, hanem úgy oldotta meg a fogas kérdést, hogy Petőfit egész hadsereggé léptette elő, a főlserelést teljesen ráhárítván.

S így esett meg egyszer, hogy mikor a hős az utolsó felvonásban rákiáltott Petőfire: „Rántsatok kardot,

ti gyávák!” Petőfi bunkós-botot rántott ki a derekára hurkolt kötélből s harcias lépésekkel eredt a megiramló hős után. A közönség nevetett, az igazgató haragudott s Petőfit elítélte 20 pengő krajcár rendbírságra. Futotta a 3 forint havi salláriumból.

Nem csoda aztán, hogy Szabó direktorért nem rajongtak a társulat tagjai. Igaz, hogy a többi direktorért se rajongtak, ahogy az öreg Komáromi végrendeletéből kitűnik. Az öreg Komáromi negyvenöt esztendeig járta az országot Thespis kordéján, amelyet, ha sora fordult, húzni is segített. Amikor betegágyán érezte, hogy közel a komédia vége, a színlaposztóval összehívatta az egész társulatot.

— El akarok búcsúzni tőletek, gyerekek, nekem már utolsót csengettek. Hát a direktor hol van? Hamar hívjátok a direktort, gyerekek, mert róla is meg akarok emlékezni a végrendeletemben.

És mikor együtt volt az egész banda és a direktor is ott sírdogált az ágy lábánál, az öreg Komáromi fölemelte reszkető kezét:

— Atyámfiak... azt hagyom nektek... ahány ... vidéki... direktor jár az országban ... azt... mind kössétek bele egy... zsákba... aztán ... húzzatok ki egyet... akármelyik lesz ... az... mind akasztó-fára való lesz...

Azzal befelé fordult és csöndesen elaludt a Főrendezőben.

Csupa ilyen szívszorítóan vidám anekdoták találhatók a Petőfi-korabeli színészmemoárokban.

Várady Antal egyszer meg is kérdezte Szuper Ká-

rolyt, mikor a hetvenes években az öreg úr ifjúkori színésznaplója nyomtatásban megjelent, hogy lehet az, hogy Petőfiről csak itt-ott van benne említés.

— Tudja az Isten — merengett el a vén színész, — Hiszen igazad van, most utólag belekorrigálhattam volna én a naplómba olyan dolgokat Sándorról, hogy mindenki el volna tőle ragadtatva, milyen nagyszerű szemem volt nekem már akkor. Dehát mi az ördögnek hazudjon már az ilyen öreg ember? Az igazság pedig az, hogy egyikünk se sejtette, ki lakik abban a sihederben, aki Petőfi Sándor néven csetlett-botlott. közöttünk. Hiszen el se akartuk neki hinni, hogy ő egy személy azzal a Petőfivel, akinek verseit olvastuk az Athenaeumban.

Petőfi színész-kollégáinak nem lehet rossz néven venni, hogy koldus-rongyaiban nem ismerték fel a királyt. Végre is e szegény peregrinusok mindennap királyokkal ettek egy tálból — hol fészkerben, hol árokparton — hát ők eltompulhattak a királyok iránt. De hát az írók észrevették-e? ők megérezték-e a Petőfi igazi nagyságát'?

Mindenki tudja, hogy Petőfit a rettenetes debreceni tél után Vörösmarty mentette meg az elpusztulástól. Vörösmarty maga is szegény ember volt, aki csak erkölcsi támogatást tudott adni. Az ő ajánlatára adta ki 1844-ben a Nemzeti Kör-nek nevezett asztaltársaság Petőfi első verskötetét, noha Erdélyi János igen ellenkezett. Azt mondta, ő nem akar költő-dajka lenni. S nem tudom, ülünk-e ma Petőfi-centenáriumot, ha föl

nem áll Tóth Gáspár nemzeti uram, becsületes szabómester és azt nem mondja:

— Én annak a szóban forgó fiatalnak a verseit nem esmérem. De ha Vörösmarty úr azt mondja, hogy azok szép versek, akkor én arra meghitelek és ehol, leteszek a nyomtatási költségekre 60 pengő forintot.

És most tessék meghallgatni, hogy ajánlotta be a közönség kegyeibe az első Petőfi-kötetet az Életképek 1844 november „0-iki száma:

— Megjelentek Petőfi Sándor költő „Versei” a „Kör” pártfogása alatt. Míg azokról bővebben szolandunk, megjegyezzük, hogy azok mint egy igen szép tehetségű író jeles elmeszüleményei általános tetszésben részesülnek s e szerint hisszük, hogy kelni is fognak, ámbár sok embere van Istennek, aki a verseket haszontalan dolognak tartja. Többen a sok bordalt sokalják e gyűjteményben: de Uram-istenem, ha már arra vagyunk kárhóztatva, hogy magunk igyuk meg harminc millió akó borunkat, legalább legjobb bordalköltőink énekeit vegyük meg s azok eldalolása mellett temessük bűnkát a kancsóba. Hej, ha e könyv rácnyelven lenne írva, Újvidéken, ahol ugyancsak énekelnek a bor mellett, elkelne legalább egypár száz példány.

Íme, így harangozta be az örökkévalóság fényében ragyogó első magyar verskötetet az az újság, amely a legjobb indulatú volt hozzá. A numen adest érzésének semmi nyoma. Egy pillarebbenés se mutatja, mintha megérezték volna, hogy a magyar költők tejütrendszerében üstökös jelent meg, mely a magyar

dicsőség sugárkévét a föld egyik sarkától a másikig fogja szórni. Szép tehetségű író és jeles elmeszülemények, — ez az egész. És mindenkéül a bordalok keserédes fogadtatása közgazdasági alapon.

Ezekután valóságnak lehet venni annak az anekdótabeli nemes úrnak a kritikáját, aki Máramaroszigeten olvasta Petőfi bordalát:

Mért nem tesz az Isten most csudát?
Változtatná borrá a Tiszát,
Én meg hadd lehetnék a Duna,
Hogy a Tisza belém omlana...

— Ohó, Petőfi barátom! — ütött az asztalra a máramarosi nemes úr, — nem innál Te abból egy csöppet sem, mert én már itt Szigeten elébe feküdnék.

*

A negyvenes években a sajtóban a politika és a szépirodalom még nem árultak egy gyékényen. A napilapok még nem közöltek verseket és novellákat. A szépirodalom az úgynevezett divatlapokban rakott fészket. Ilyen volt vagy öt, legnevezetesebb volt közöttük a Honderű, az Életképek, meg a Pesti Divatlap. A tartalmuk nagyon gazdag volt: vers, elbeszélés, adoma, találós kérdés, esküvők leírása és színes divatkép, amely azt mutatta, hogy a mívelt Európában, Párizsban és Bécsben milyen módit viselnek az arszlánok és a delnök. Erős a gyanúm, hogy a két magyar haza szebblelkű leányai, akiknek öröme e kellem-, jellem- és szellemmel telített lapok szerkesztődtek,

melegebb érdekléssel ösztönözendettek a divatábrázolatok, mint a jeles írássok elmemívei iránt. Például a szegedi Somogyi-könyvtárban majd mind megvannak ezek a ma már becses irodalomtörténeti ritkaságok, egy-két évfolyamot még felvágatlan füzetekben is találtam közülök, — ellenben a színes arszlánokat és delnőket már annak idején kiszedték a honleányi kezek.

Ezeket a divatlapokat mind megemlítik Petőfi iskolás életrajzai is, — kevésbbé tudott dolog az, hogy amelyik legelterjedtebb volt közülök, az Életképek, amikor legjobban virágzott, mert Petőfi Sándor és Jókai Mór voltak a szerkesztői, Arany János és Tompa Mihály a munkatársai, — az Életképek akkor 1500 előfizetővel kérkedtek. Össze-vissza 6000 ember lehetett akkor Magyarországon, aki áldozott a divatképes szépirodalomért kerek öt pengőt egy esztendőben. A többi nemzet aztán úgy kölcsönbe olvasta.

Ilyen körülmények közt hihetetlen szenzáció volt, hogy amikor 1847 március 15-én Emich Gusztáv 3000 példányban kiadta Petőfi összes költeményeit, félesztendő alatt mind a háromezer példány elfogyott. Ilyen csuda azóta se esett több Magyarországon. A legnagyobb fogyasztó természetesen maga Pest volt. Debrecenben három példányt vettek meg az első teljes Petőfiből. Ezt a Honderűben olvasom, amely ezzel is bizonyítani akarta, hogy a becsületes, józan, kimivelt ízlésű magyar közönséget nem tudja megbolondítani az az ifjú felforgató, aki elég vakmerő még Jámbor Pálnál is nagyobb költőnek tartani magát.

Petőfi ellenségei a Honderű gyékényén árultak. Ez a Honderű volt akkor az arisztokraták lapja. Arisztokraták alatt persze nem a grófokat értem, mert bíz azok még abban az időben nem igen vitték annyira, hogy olvasni tudtak volna magyarul. Értem azonban azokat a polgári elemeket, akik úgy néztek fel a grófokra, mintha azokat külön Isten teremtette volna, aki még külön ladikot is fabrikált nekik az özönvíz idején, hogy ne szoruljanak a Noé bárkájára a mindenféle nép közé. (Jámbor Pál költő, aki a Honderű szerint sokkal nagyobb költő volt, mint Petőfi, igen szép verset is írt erről és azt tandal-nak nevezte.)

El lehet képzelni, hogy ez a finom, művelt, szolid, rendszerető Honderű milyen szívéből gyűlölte azt a vakmerő, szeles-viharos fiatal parasztot, aki szemére vágott bokrétás kalappal ugrott be az irodalom szalonjába s hol kurjongatva, hol haragosan adtateremtettéve verte be a kecses mívű ablakokat, hogy beáradjon rajtuk az utcáról az élet szaga és friss levegője. Nem nevezték parasztnak, mert ez nekik nagyon parasztos lett volna, hanem betyártempójú pórnak mondták, akinek csapszéki szabadszáj úságától óvni kell hazánk szebblelkű leányait. Horváth Lázár, Császár Ferenc, Hazucha Ferenc voltak a legböszebb bírálói Petőfinek, egytől-egyig rendes, józan, tiszta erkölcsű férfiak, esküdt ellenségei minden felforgatásnak. Eliszonyodtak azon, hogy Petőfi galambomnak nevezi a kedvesét. (Jámbor Pál a bájalak-ot mindig így szólította: „szívem gyermeke”.) Nádaskay Lajos azt vette neki rossz néven, hogy a János vitéz-ben

India Franciaországgal határos és hogy Kukorica Jancsi olyan magas hegyen jár, ahonnan úgy lehet szedni az égről a csillagot, mint a fáról az almát. Kár ilyen geográfiai képtelenségekkel butítani az embereket, — mondta komoly meggyőződéssel. Greguss Ágost azon szörnyűködött, hogy Petőfi egyik népdalában úgy táncol, mint „veszett fene”. A fene szót még a bírálóiban is csak úgy merte kiírni, hogy f. e.

Ez a Honderű volt az, amely Petőfit elmondta országpusztítónak, mordályégetőnek, erkölcsrontónak, hazaárulónak s három éven át nem írta ki másképp a nevét, csak így: Petőfi (ezelőtt Petrovits). S a negyedikben, 48 március 15. után térdenállva imádkozott Petőfit és fölkérte — szerkesztőnek.

Nem tudom, rámutatott-e már valaki arra, hogy míg Vörösmarty és Arany János egy hosszú élet munkájával küzdöttek fel magukat a magyar Olimpusz csúcsára, miközben állandóan szerető gonddal kísérte útjukat az irodalmi közvélemény, Petőfi, nagyon bőven számítva, hat esztendő alatt tette meg ezt a meredek utat, amiben senki se segítette. Akik a szívüket terítették eléje szőnyegül, azok vagy névtelen rajongók voltak, vagy pályakezdő írók. Az öregek, mai nyelven mondva, a beérkezettek, az egy Vörösmartyt kivéve, vagy az ellenségei közé álltak, vagy közömbösen nézték az ifjú mesehős harcait a sárkányokkal. Egy ember volt az összes bírálói közt, aki megérezte és kimondta, hogy ebben a félbemaradt deákban, ebben az obsitos katonában, ebben a csavargó színészenben, akivel Kossuth Lajos restéit egy lapba írni, az

Isten lelkét érzi. Sajátságos, hogy ez az ember báró volt, igaz, hogy olyan kiverős báró. Eötvös Józsefet értem, akit valamelyik vármegye nemessége akkoriban bélyegezett meg határozatilag azért, mert megírta a Magyarország 1514-ben-t. Azt olvasták ki kelőjé, hogy Eötvös meg akarja ismételtetni a paraszttal Dózsa György forradalmát és a nemesek kiirtására bujto-gatja őket.

Hol volnának ma a Horváth Lázárok, a Nádaskay L8jósok, a Császár Ferencek, ha bele nem tapadtak volna Petőfibe, mint a bojtornán a bársonyba, örök biztatásul minden idők minden irigy és tehetségtelen skriblifexeinek :

— Ha azt akarjátok, hogy silány nevetek túljéljen benneteket, akkor marjatok bele a költőkbe, akiknek lépései visszhangozni fognak a jövődő csarnokában. A sebhelyekről, amiket ti martatok rajtuk, titeket is emlegetni fognak mindaddig, míg az ő nevük él.

*

A kínai hieroglifákban egy marék rizs jelenti a boldogságot, egy egyiptomiakban egy szál rózsá. Hogy ebből mennyi jutott Petőfinek, mindenki tudja: amar-ról kevesebb szó esik, — lehet azért, mert nem szeret-jük magunkat szégyelni. Én összeszedegtettem, ameny-nyire módomban állt, melyik könyveért milyen hono-ráriumot kapott Petőfi. Az első verseskönyve az volt, amelyikre Tóth Gáspár szabómester a 60 forint elő-leget adta. Ezt 1000 példányban nyomta ki az Egye-temi nyomda „19 forint és 6 kr.-ért pengőben s egy

példány ára volt 1 frt. A második kötet ára 1 forint 1” kr. volt, ezért 300 forintot kapott. A Helység kalapácsá-t Geibel Emánuel adta ki, fizetvén érte a költőnek 40 bankóforintokat és adván darabját 46 p. kr.-ért. ő maga persze egy szót se értett belőle, mert nem tudott magyarul. Mikor Petőfi 47-ben kiadta az összegyűjtött verseit, megkérte Geibelt, hogy bevehesse a Helység kalapácsát is, amit a kiadó még se vehetett meg örök időkre rongyos 40 forintért. Geibel úr azonban nem engedett:

— Den Kolopatsch geb' ich nicht, — mondta haragosan. Amiből látnivaló, hogy a kiadóknak csak a nyelve változott meg azóta, de a természete nem.

A János vitézre hónapokig nem kapott kiadót Petőfi; végre is a szerkesztője, Vahot Imre vette meg 100 forintért, amit Petőfi nyomban odaadott az apjának, a tönkrement „jó öreg korcsmáros”-nak. Vahot nem is csinált a könyvvel rossz üzletet, mert ezer példányban adta ki, 40 krajcárjával, a novemberi vásárra. Tudniillik abban az időben a magyarok leginkább vásárfiának vették a könyvet.

A Szerelem gyöngyei-nek és a Felhők-nek 30—30 pengő krajcár volt az ára, az első az Emich, a második a saját kiadásában jelent meg. Gondolom, egyiknek a jövedelmén se lehetett domíniumot vásárolni. Utolsó könyveért, az Összes költemények-ért 1500 pengő forintot kapott Emich Gusztávtól, akinek a pár hónap alatt elfogyott 3000 példány 12.000 forintot hozott. Ez a példátlan siker aztán gavallérrá tette

a kiadót. Persze nem visszamenőleg, mert olyan kiadó még nem volt a magyar glóbuson. Hanem 2000 forintért, havi 100 forintos részletekben előre megvette Petőfi minden versét, amit 1849 őszéig írni fog.

Nem éreketlen az se, hogy mi volt Petőfinek a segédszerkesztői fizetése a Pesti Divatlapnál. Koszt, havi 15 váltóforint és 2 váltóforint külföldi minden versért. Tartozott pedig ezért színes riportokat írni, elolvasni a honleányok beküldött verseit és azokra kellemes feleleteket írni a szerkesztői üzenetekben, végül minden nap átmenni Pestről Budára a Bagó Marton nyomdájába és ott megcsinálni a korrektúrát. Persze 48-ban, amikor már a nemzet legünnepeltebb költője volt, felvitte az isten a dolgát a kiadók előtt. Akkor már 7 forint 50 krajcárt is kapott egy versért, — igaz, hogy amelyik lap ezt a fejedelmi fizetést adta neki, az kikötötte, hogy más lapnak pedig nem írhat verset.

Frankenburg Adolf emlékirataiban pedig azt olvasom, hogy Kossuth Lajosnak ugyanakkor, mint a Pesti Hírlap szerkesztőjének havi 18.000 forint fizetése volt. Betűvel van írva, nem számmal, tehát nemigen lehet sajtóhiba. A politika akkor is jobban fizetett, mint a műzsák.

*

Mindenki agyarkodott ellene és — mindenki utánozta. Még az a székesfehérvári csizmadia is, akinél egyszer pár hétig lakott s aki híres kvártélyosa példájából azt látta, hogy az a versírás nem lehet nehéz dolog s akárki megpróbálhatja. Meg is próbálta, még

pedig magáról Petőfiről írt verset, aki egyszer nagyon megharagudott, mert elhányták valahová a tollát és így nem tudott dolgozni. Erről az eseményről írt hozzá verset a varga, kár, hogy Jókai csak a leglényegesebb két sort jegyezte meg belőle:

*S nem találja s pennáját
S nem teheti s munkáját.*

Azt hitte a jámbor, csak egy s betűt kell tenni minden szó elé s mingyárt kész a vers. Különbén a vargának ez a fajtája ma se veszett ki s azt hiszem, inkább megszaporodott.

*

Sohase fogjuk megtudni, mennyi veszett el a Petőfi verseiből a cenzorok kezén, akiket a negyvenes években rendelt ki a gondolatok hóhérainak a nemzeti élet nyugalmára és rendjére vigyázó hatalom. A hóhér szót különben csak annyiban kell zordon értelmében venni, amennyiben a vörösplajbászt hóhérpallosnak nézheti az ember. A cenzorok nem voltak rossz emberek s ami főbűnük volt, abban a jó Isten volt a hibás, aki szűken porciózta nekik az értelmet. Például Jókai panasolja az Emlékeiben, hogy egyik novellájában abba kötött bele a cenzor, hogy a „labanc tábornokok apró lovakon nyargaltak”. Az nem lehet, hogy a császár katonái apró lovakon nyargaltak volna, ebben szándékos lekicsinylés van, ez hazafiatlan rágalom, — magyarázta haragosan a cenzor és kitörölte az „apró”

szót. Így aztán, csak annyi maradt meg, hogy „a labanc tábornokok lovakon nyargaltak”.

Petőfinek talán nincs ártatlanabb verse, mint a Disznótorban című.

*Egy gömböc legyen a
Magas ég
És mi e gömböcben
Töltelék!*

Így végződik a vers és ezen háborodott fel Sembera Kat. József, a kecskeméti cenzor.

— Mit, az eget gömböchöz hasonlítani? Horrendum! Hiszen ez vallásgyalázás, ez sacrilegium! És hogy én a pucorban töltelék legyek? Hallatlan botrány. Csak nem gondolja, amice, hogy én ennek a rettentőségnek a kiadását megengedem?

Nem is engedte meg, a vers csak évek múlva jelenhetett meg a pesti cenzor jóvoltából, aki csudálatos kivételképpen rendkívül értelmes ember volt. Rezetának hívták ezt az égi csudát, öreg ember volt már, ennélfogva nem volt becsületenkapó és jobban szerette az írókat, mint a mesterségét.

Ezzel a Rezetával akkor akadt különös dolga Petőfinek, mikor a Hóhér kötele című regényét megírta. Rémgény biz az, ha Petőfi írta is, tele embergyilkolással, még a másvilágon is akasztják benne az embereket. De Petőfinek nagyon kellett a pénz — az apját, az öreg Petrovitsot kellett megmenteni a bútor-

kái ellicitálásától — és Hartleben 150 forintot ígért a regényért. Éppen amennyi az öreg Petrovitsnak kellett a purgatóriumból való kiszabadítására.

Rezeta bácsi átvette a regény kéziratát s megígérte Petőfinek, hogy egy hét alatt átolvassa, akkor megmondja a véleményét.

Mikor Petőfi egy hét múlva jelentkezett, mingy árt sejtette, hogy valami baj van, mert az öreg cenzor le is ültette, meg is cirógatta, szivarral is megkínálta. (Ugyanakkor még szivolának hívták azt a palléroztabb ízlésű emberek.)

— Valamire szeretném én önt kérni, fiatal barátom. Ne adja ki ezt a regényt.

— Valami lázító van benne? — kérdezte indulatosan Petőfi.

— Ó, dehogyan, egy szóval se mondom.

— Sérti a vallást? — állt fel Petőfi, aki, mint Jókai mondja, már elért addig a határig, ahol megszokott haragudni, elszaladni és bevágni maga után az ajtót.

— Nem sért semmit, fiam, — simogatta meg a cenzor a Petőfi vállát — csak éppen az ön hírnevét sérti. Aki olyan szép dolgokat ír, mint ön, annak ilyen gyöngye munkát nem szabad kiadni. Én, mint cenzor, megengedem, de mint jó barátja, nem javaslom.

Erre aztán visszaült a költő, nagyon megilletődött ettől a váratlan jóságtól. Itt nem lehetett gorombászkodni, hanem a bizalomért bizalommal kellett fizetni.

Elmondta, hogy akármilyen gyöngé a regény, csak ki kell azt adni, mert 150 forint jár érte.

— Nézze, fiam, — köhécselte el zavarát a cenzor — én inkább adnék önnek 150 forintot, majd letörlesztgeti, ha tíz év alatt is, de ez a könyv ne jelenjen meg.

Persze Petőfi nem ment bele az egyességbe, de mindig könnybelábadt a szeme, mikor ezt a történetet elbeszélte. A Hóhér kötele pedig megjelent és a Pesti Divatlapban ezt az epigrammát találom róla:

*Aki megérdemli, ha ebből mind venne
Petőfi, barátunk millioner lenne.*

*

Nem akarok kitérni a szabadszállási választás történetére, ahol a mandátumot követelő Petőfit a tulajdon népe agyon akarta verni, mint muszkavezetőt és helyette a refomátus pap sohase hallott nevű fiát választotta meg követnek, aki programot nem adott ugyan, de csapott olyan dínom-dánomot, hogy három hétig még a kutya is mákosrétest evett Szabadszálláson. A nép mindig nép marad, „mobile volgus”, ahogy a latin költő mondja — erről az örök törvényről nincs mit beszélni. De még ma is elképed az ember, ahogy a 48-iki Pesti Hírlap-ban olvassa a szabadszállási követ nyílt levelét Petőfi Sándorhoz.

— Ön feltolakodott követnek, barátom, Szabadszálláson s a közvélemény kimondja ön felett az ítéletet,

melly ön szavait használva így hangzik: „Ez pimaszság Petőfitől, ez nem egy népköltőhöz, de egy pusztai betyárhoz sem illik” ... Hála a felvilágosodás századának! Kiemelkedett már e kun értelmiség azon kis-korúságból, hogy ön ellenében bármely becsületes kun-polgár itatásra és vesztegetésre szorult volna! — ön engem butának mond; igaz, hogy teremtő észtehetséggel nem dicsekedhetem, de hiszen! ön fejének sem kell abroncs! s nekem tisztább felfogásom, szilárdabb jellemem van, mint önnek. Ön nagyon elbízott, de mibe, abban, hogy a Pegazus farkába ön is felkapaszkodott. Ön barátom, nagyon hiú, a fölöttébb hiúság pedig hígvelejűséget föltételez.

A Pesti Hírlap-ot még csak menti, hogy ennek az otromba támadásnak csak a hirdetések közt adott helyet, de mi menti az első magyar parlamentet, hogy mikor a legnagyobb magyar költő odafordult védelemért, nem volt egyetlen nemzetgyűlési képviselő, aki az ő sérelmét a magáévá tette volna?

És ez nem is egészen négy hónappal történt március 15-ike után, amiről Petőfi azt írta:

*Egy ilyen nap vezérsége
S díjazva van az élet, —
Napoleon dicsősége,
Te veled nem cserélek!*

Igaz, hogy március 15. dicsősége már két hét múlva fakulni kezdett. Április 7-én már azt írja a Múlt és Jelen, hogy „Mikor a konzervatórium április 2-án

hangversenyt adott, Petőfi nemzeti dalának, a magyar marseillesnek zenéje hidegen hagyta közönségünket, ellenben a Károly Ferdinánd es. kir. ezrede hangász-kara által eljátszott csárdás, a „Tolnai lakodalmas” alig lecsillapítható tapsvihart idézett elő”.

Persze, ha már egyszer talpra volt állítva a magyar, érthető, hogy táncolhatnék ja támadt. Ez a nemzeti virtus.

*

A jugoszláviai sajtóból valami fantasztikus Petőnhír úszott át fiumeicápáskodni a magyar sajtóba. Arról szólt, hogy Petőfi nem esett el Segesvárnál, csak eltűnt. De nem Hadúr vitte tüzes szekeren az égbe, se a kozákok nem hurcolták Szibériába. Szerencsésen kibujdosott Szerbiába, ott összehozta a jó szerencséje egy szerb pappal, az megszánta a fiatal embert, értelmes arca, intelligens viselkedése is megtetszett neki, felfogadta sekrestyésnek. Bene vixit, qui bene latuit. Petőfi nagyon boldogan élt a sekrestyés szerepben halálos holtáig, mert tökéletesen sikerült neki elbújni ebben az inkognitóban. A pap, ha tudta, vagy sejtette is titkát, őrizte fogytig s csak élete végén dicsekedett el vele gimnáziumi tanár fiának, hogy neki különb sekrestyése volt, mint a karlócai pátriárchának. Mert az a nagyszakállú Petrovics nem volt más, mint a magyarok Petőfi Sándora.

A Petőfi-legendában kezdettől fogva sok a fantasztikum, de az mind olyan, amit vétek volna szétfoszlatni, mert a szeretet, a hit, a rajongás találta ki. És

a fantasztikum azonban olyan vad, hogy még boszúságra se érdemes, nemhogy cáfolgatásra. Egy tekintetben mégis elismerést érdemel: nem lehet párját hasítani. Aki Petőfi Sándorból jámbor szerb sekrestyést tud csinálni s évtizedekig megelégedetten lóbáltatja vele a füstölőt a pápa háta mögött, annak a fantáziája előtt minden regénycsináló vegye le a kalapot.

Ez a karrikatúra-kísérlet elővettette velem a Petőfi-centenáriumra vonatkozó jegyzeteimet és azokban találtam valami szegedi vonatkozásút is.

Szóhagyomány van róla, hogy Petőfi Sándor egyszer Szegeden is járt, — valaki meg is írta ezt valamelyik régi szegedi újságban, olvastam is a cikket, de a följegyzésem elhányódott s elfelejttem a közlő nevét. Valószínűleg nem kár érte, mert az adat nem látszott éppen hitelesnek. Zivataros éjszakán időzött volna itt a költő, egyenesen Dugonics sírjához ment és nagy beszédet mondott ott az ézengésben. Naiv legenda ez. Először is járatlan ember nappal se olyan könnyen találja meg Dugonics sírját, nemhogy éjfélkor keresgetés nélkül egyenesen odatarthatna. Másodszor sehol semmi nyoma annak, hogy Petőfi akkora rajongója lett volna Dugonicsnak, hogy egyenesen azért jött volna le Szegedre és odaállt volna a sírjára éjfélkor irodalomtörténeti értekezést tartani. Ennyire még a Petőfi-romanticizmus gem ment.

Boldogult Czimer Károly szintén azt közölte velem, hogy hiába rajzolta ki Petőfi életrajzi adatai alapján a költő magyarországi útjait, — azok Szegedet sohasse érintették. Se Petőfi levelezéseiben, se a rávonatkozó irodalomban én se találtam ennek semmi nyomát. Ellenben mégis találtam egy Petőfire vonatkozó nagyon érdekes szegedi adatot, amely szinte már az okkultizmus birodalmába tartozik.

Petőfi július 31-én halt vértanúhalált eszméi evangéliumáért. A Szegedi Lap pedig már július 20-iki tudósításában azt mondja, hogy „egy havasi csatában egy század honvédség elfogatott s Petőfi terhes sebet kapott”. Mi lehet a magyarázata ennek a megdöbbentő előreérzésnek, amely hajaz a tizenegy nap múlva bekövetkezett igazsághoz? Az ember a megérzésnek arra a másik tragikus esetére gondol, amikor a szegedi sajtó fél nappal a Tisza István meggyilkolása előtt már külön kiadást adott a gáztetről.

A magyar sajtóban a szegedi újság ma már ki nem nyomozható gazdájú közlése az első adat Petőfi elvesztéséről. Magáról a katasztrófáról a kolozsvári Szabadság közli az első réveteg hírt, de csak augusztus 7-én. Azt is egy névtelen tudósító jelenti „segesvárvidéki” pszeudonimmal :

— „Koronás népköltőnk, P. S. hír szerint, elveszett”.

A hírt, úgy látszik, nem vették nagyon komolyan. A szerkesztő ezt jegyzi meg csillag alatt:

— Nagyszerűbb nemzeti csapás lenne tisztelt barátunk elvesztése, semhogy a valóság esetében eddig hivatalos tudósítást ne kaptunk volna felőle, azért alaptalan mende-mondának hisszük és valljuk ezen hírt.

Ez volt a legnagyobb magyar költő búcsúztatása a magyar sajtóban, egy héttel Világos előtt.

Világos után pedig évekig a nevét, sőt a neve kezdőbetűit se lehetett kinyomatni. Az arcképeit, a leveleit, az írásait az ijedtebbek elégették, a bátrabbak rejtek-helyekre duggatták, — de kastélyokban és fonóházban mindenütt visszavárták az országban. Mihelyst elvesztettük, azonnal megérettük, hogy az Isten kincsesháza legszebb klenódiumát adta nekünk benne.

— Ő valóban Isten fia volt, — mondta a római százados a feszület alatt, mikor a megfeszített Ember Fia kiadta lelkét.

Petőfi nagyságáról is ilyen jámbor pogány tett hitvallást az egész nemzet nevében. A költőnek Gyuri nevű inasa, akit Garay Jánosék fogadtak föl, amikor a gazdája elveszett és a gazdasszonya kiadta neki az obsitot. Ez a Gyuri, akinek még a vezetékeve se maradt ránk, nem lehetett valami írástudó ember, egyszerű paraszti lélek volt. És amikor ez a Gyuri elfoglalta a helyét az új gazdájánál és sírva pucolta az Obsitos költőjének csizmáját, a jólelkű Garayné vizsgálatására ezt felelte:

— Tudom én azt, tekintetes asszonyom, hogy a Garay úr is jeles ember, de azért olyan nagy magyar „írnok” nem lesz többet a világon, mint az én gazdám volt.

Ennél többet a centenáris ünnep száz költője és száz szónoka se tudhat mondani.

BOLOND ISTÓK*

Tíz percet adtak nekem arra, hogy a mozi Petőfi-ünnepének prólógja gyanánt beszéljek Szeged közönségének a magyar föld ezeréves embertermésének legnagyobb csodájáról. Olyan, mintha tíz percet adnának a Szent Ágoston legendájából ismert kis gyermeknek arra, hogy merítgesse ki kanálával a tengert, vagy a kenderike-madárnak, hogy hordja el csőrével a mesebeli gyémánthegyet. Én ezt a képtelenséget meg se kísérem és nem is próbálom megrajzolni Petőfi csillagokra ívelő pályáját a kiskőrösi bölcsőtől a segesvári tömegsírig. Nem lehetek olyan szerénytelen, hogy föltehessem, mintha a szegedi Petőfi-ünnepek hosszú sora után tudnék még valami újat mondani a legnagyobb magyar életűimről, amit az Úristen keze valaha lepergetett.

El kell ismerni, hogy az az ünneplés, amellyel az emberek hódoltak az Isten remekének, egyenlő vele a példátlanságban. Ezer esztendő alatt nem volt rá példa a nemzet életében — pedig mi mindig értettünk az áldomásokhoz és ünnepléshez —, hogy királynak, hadvezérnek, államférfinak az emlékét úgy ünnepelték volna, mint ahogy a költőt ünnepelték, aki, igaz,

* Megnyitó-beszéd a Belvárosi Moziban a Petőfi-film bemutatásán, 1923 jan. 6-án.

több is volt királynál, hadvezérnél és államférfinál. Hiszen ő az első, aki még velünk, magyarokkal is megtudta csinálni azt a csudát, hogy összehozott bennünket egy gondolatban. Hogy az ő levegőjéből való hasonlattal éljek: ő a falu kútja, aki körül mindnyájan találkozunk s akinek örökkévaló forrásaira az egész Nagy-Magyarországból elzarándokol a lélek szomjú nyája. Az egész ország szobortalpazattá változott, amelyről a csillagokig ér a százesztendőös Petőfi alakja s körülötte ott oltározik az egész nemzet, a költők dallal, a szónokok beszédekkel, a tudósok könyvekkel, a színházak és mozik díszelőadásokkal, a főváros kivilágítással, a falu bandériummal, mindnyájan meghatott lélekkel. Csakugyan egy élő királyt sem lehetne úgy ünnepelni, mint ezt a halott költőt, aki nem nagyon szerette a királyokat s ez bizonyára az ünneplés legnagyobb foka, amely tőlünk, magyaroktól telhetik. De a legszebb ünnep is elmúlik és én megkockázatom a kérdést: föltámasztottuk-e Petőfit ezzel az ünneppel, úgy, hogy ezután köztünk is maradjon? Mert nem Petőfinek volt szüksége az ünneplésre, hanem nekünk volna rá szükségünk, hogy a Petőfi felidézett lelke megszálljon bennünket. Egy képpel próbálok kifejezni, amit mondani akarok. Tudott dolog, hogy a világűrben, amelyen a nap aranynilai áthúlanak, dermesztő hideg van. Meleg csak idelent van a földön, amely felfogja és visszaveri a nyílsugarakat. A százéves Petőfi egy lángoló nap a magyar firmamentumon, amelyet megbámulnak a föld egyik sarkától a másikig. De virág csak akkor fakad és ter-

més csak akkor zsendül a nyomán, ha felfogjuk a belőle áradó fénykévéket. Ő beragyog bennünket, de mi ragyog vissza mirőlunk órá?

Ez a film, amelyet itt bemutatnak, Petőfi egyik leg-napsugarasabb költeményének, a Bolond Istók-nak megglehetős költői szabadsággal való filmrevitele. Egy játszi kedvű, forró szívű peregrinus diák a hőse, egy madárlelkű, ágról-ágra szökkenő vándorlegény, aki mindenüvé tavaszt visz a fagyos szívek közé. Petőfi ebben a Bolond Istókban önmagát rajzolta meg, a maga szenvedésekkel teli kóbor életét, amely akár katonakorában, akár színész korában, akár újságíró korában mindig garabonciás volt egy kicsit. Ebből az időből a halhatatlan Bolond Istókunkról egy anekdota, maradt fenn az én szülőházamban, a Kiskunságban.

A mese szerint, mikor Petőfi egyszer ott járt peregrinus korában Félegyházán, talán éppen, mikor a Szülőföldemen-t írta, valami Málé Tót János nevű kun ember volt a kis város legdúsabb lakója. Az a hír járta róla, hogy vékával méri az ezüst húszast, lapáttal szeleli a bankót. Cudar gögös ember volt, azzal a szava járással:

— Aki pénzes, legyen kényes.

S igen tartotta is magát ehhez a regulához, kalapot senkinek nem emelt, de azt mindenkitől elvárta, hogy Őt előre megsüvegelje.

A peregrinus, a cinegelábú, parázsszemű legényke természetesen nem tudta ezt a törvényt és ha tudta

volna, se igen engedelmeskedik neki. A nagypénzű ember rá is förmedt gorombán:

— Maga se ide való, öcsém, máskép nem tartana verebet a kalapja alatt.

— Nem ismerem kelmédet — felelte tisztességtudóan a deák.

— Micsoda? Hát nem lebet énbélülem kinézni, ki vagyok, mi vagyok? Le a kalappal, fiatal ember, mert most is száz sárga csikó fickándozik az én zsebemben.

— A deák félvállról felelt:

— Nem szoktam lovaknak köszönni, még ha a körmői ménesből valók is.

Csődület támadt a piacon a hangos beszédre, tetstett a népeknek a Málé Tót János kifizetése apró pénzzel, annál jobban megrestelte ő magát.

— Nono, — vette alábbra a hangot — hátha megfelelենék a száz aranyat? Azért már csak meg lehet billenteni a kalapot?

— Hát lehetni lehet — mosolygott a peregrinus, azzal a gazda elé tartotta a markát, a zsebébe csúsztatta az aranyakat és szó nélkül tovább akart ballagni.

— Ohó! — rikoltott utána a Krözus. — Hát a köszönéssel hogy leszünk, fiatal barátom?

— Hja, atyámfia, — fordult meg a deák — most már nekem is annyi aranyam van, mint kendnek, hát mért köszönnék én kendnek előbb, mint kend nekem?

Most már az egész piac nevetett, azt pedig száza-

dik ember se szereti, ha őrajta nevetnek. Málé Tót János látta, hogy most már a becsület forog veszedelemben, azt pedig meg akarta menteni mindenáron.

— Kedves öcsémuram, — vette könyörgőre a dolgot. — inkább odaadom még ezt a másik ötven aranyat is, csak tiszteljen meg érte a köszönésével!

— Az már beszéd — nevetett a deák, aztán zsebre tette az aranyakat, félrevágta a kalapját és ráförmedt az öregre: — Hát aztán miért köszönnék én kendnek, mikor a kend zsebe üres, az enyimben meg száz körmői csikó ficáncol? Aki pénzes, legyen kényes, aki pedig pénztelen, az kapja le a süvegét!

Úgy elkotródott erre a kiskun Krózus, mint az orronvert, Petőfi pedig szétosztotta a nevető, szájtató szegénység közt az aranyakat:

— Nesztek, emberek, vegyetek rajta kenyeret!

Hát én kötve hiszem, hogy ez a történet megesett volna azon a félegyházi piacon, ahol most Petőfi Sándor segesvári szobra áll. Először is a Málé Tót Jánosok nem szokták a köszönést aranyokon venni, sokkal okosabb emberek ők annál. Másodszor, ha Petőfi Sándorral valaki goromba hangon kezdett volna beszélni, annak Petőfi Sándor nem pajkos tréfával felelt volna. Harmadszor ez a kiskunsági anekdota tulajdonkép nemzetközi vándor-adoma, amelyet több országban is ismernek és mindenütt másra fognak rá. Azért én mégis elmondtam, mert beleillik a Bolond Istók levegőjébe és mert nagyon alkalmas tanulságot lehet hozzá fűzni. Petőfi Sándor a szíve vérét osz-

totta szét versei evangéliumában, amelyet ránk hagyott és amelyért most álló egy esztendeig ünnepeljük. Csakhogy ha versei aranyán meg nem vesszük magunknak az élet kenyerét, akkor nem érdemeljük meg, hogy Petőfi Sándor a világ minden népei közül nekünk adatott.

VAN-E PETŐFI-KULTUSZ?]

Félesztendővel ezelőtt még azt feleltem volna erre a kérdésre: nincs. Pedig már akkor igen benne voltunk a centenáris Petőfi-kultuszban. Magam is csináltam, ahogy tőlem telt, vagy busz előadáson, Budapesttől a battonyai moziig. Nyilván ez a battonyai volt a leghosszabb Petőfi-ünnep, mert este nyolckor kezdődött és éjfélután egyig tartott. (Becsületére legyen mondván a battonyai nemzetnek, kivárta végig és megtapsolta mind a tíz számot.) Szépnek is szép volt, legalább mink szereplők szépek voltunk, mert hol lila, hol piros, hol kék fényben fűdetett bennünket a reflektor, ami nem utolsó titka a sikernek.

Hanem mentül tovább minisztránszkodtam szerteszét az országban a Petőfi oltára körül, annál kevésbé hittem el, hogy van Petőfi-kultusz. A kultuszhoz hívó tömegek kellene, — hol vannak azok? Jártam én olyan városban is, ahol minden tízezer emberből tízet lehetett becsalni az ünnepre, azt is külön-külön instálással s azoktól se mertem volna megkérdezni a végén, hogy mit imádkoztak Szent Petőfihez. Aztán akiből kultuszt csinálnak az emberek, azt ugyan követni nem követik, de legalább idézik. Hiszen ami azt illeti, Petőfit nagyon sokat idézik, de — tessék megfigyelni — nagy urak, kis urak rendesen egyformán

rosszul idézik. Névelőt, kötőszót tesznek oda, ahol nincs s elhagyják onnan, ahová Petőfi odatette. Mentül több idézetet hallok, annál többször érzem, hogy minálunk ritmusrontóbb nép nincs a világon.

Én nem tudom, más nációknál mi igaz a hősök kultuszából, mi nem, de legalább szép történeteket tudtak róla kitalálni már az ántivilágban is.

Én most tanultam egy új történetet, amely megterített.

*

Áz új történet úgy kezdődött, hogy a minap kaptam én ajándékba egy első kiadású Petőfit, 1844-ből való. Igazság szerint nem is az én személyemnek szólt ez az ajándék, hanem egy liliomos nőszív áldozata volt a Petőfi-oltáron. Írtam egy verset Pila Anikóról, a koltói cigánylányról, az megríkatott valahol, ibolyás falusi kertben egy öreg tanító-nénit — nem csinált belőle titkot, hogy öreg, nem bánom meg vele, ha kiírom — s úgy akarta meghálálni a tiszta könyveket, hogy elküldte nekem a Petőfi-könyvet, az orgonakoszorúcskákkal együtt, amiket talán még a nagyszülője préselt bele menyasszonykorában.

Ismerte-e, nem-e a könyv értékét, nem tudom. De én ismertem s mingyárt tisztában voltam vele, hogy én ezt meg nem tarthatom. Szegény ember vagyok én ahhoz, hogy ekkora kincset őrizgessek a könyveim közt. Meg Vörösmartyt se bánthatom meg vele, akit a télen el kellett adnunk, mikor elfogyott a szenünk. Hát nekiadjuk a Petőfi-könyvet annak, aki még mi-

nálunk is szegényebb: a városi közkönyvtárnak. Anak úgy sincs ilyen s az én életemben már nem igen bír venni, ha a jó időben nem vett.

Úgyis ki volt készítve egy nyaláb bevinnivaló könyv a jegesre, odatettem felülre a kincset is egy kultuszminiszteri borítékban, amelyikben az adatott tudtomra, amennyi a könyvtárunk idei államsegélye. A segély rendesen annál kisebb, minél nagyobb a boríték. Az idei boríték különösen nagy volt, kényelmesen befért a Petőfi, még rá is csavarhattam a tasak száját. S mivel éppen Petőfi-ünnepre kellett valahová utaznom, csak telefonon hagyhattam meg a könyvtárszolgának, hogy jöjjenek ki a könyvekért. Persze én a Jánost kértem meg, János az Andrásnak adott parancsot, András az Imrének adta tovább az ordret, a vége az lett, hogy senki se jött ki a könyvekért. Amikor hazaértem, még mind ott találtam a jegesen, csak éppen a Petőfi-könyv nem volt ott a hegyükben.

Ki vitte el? Bizonyosan a markoláb, mert nem akadt tudója senki. Házam népe a vállát vonogatta, ők nem is látták. Ki járt itt, míg én odavoltam? Egy költő, egy nemzetgyűlési képviselő, meg a gázgyár pénzbeszedője. Eh, bolondság, azok nem élnek Petőfivel.

— Neköm volna valakire vaksom, — mondja mindentudó Borinunk. — De azért megharagszik a tekintetes úr.

— Ki vele, Boris néni!

— Hát a varas-béka mögint itt ténfergett valame-lyik röggel, az tőhette. De tudom, hogy neköm nem

hisznek addég, még a szömünket is ki nem lopja a rongyéhus.

A varas-béka és a rongyéhus alatt nem olyan mitológikus állat értendő, mint a markoláb. A kis újságos-gyereket tiszteli így Boris néni, akivel a télen keveredtünk barátságba. Az istenadta karácsonykor is mezítláb hordta az újságot. Megszántuk, adtunk neki egy pár rossz cipőt, — hát negyednapra megint csak mezítláb gázolta az összekásásodott havat, jeget.

— Hát te, te, hova tetted a cipőt?

— Nekiadtam a Jani bátyámnak. Ú külső munkára jár a gyárba, neki jobban köll.

Kerítettünk még egy pár rossz cipőt. A magunkéból, aztán a jobb szomszédunktól is koldultunk egy párt, a bal szomszédunktól is, — hiába, csak nem tudtuk a gyereken segíteni. Annyi bátyja és nénje van neki, hogy azt az egész utca se győzné meg cipővel, így aztán, ha már fölruházni nem tudtuk a fiút, legalább tápláljuk. De amit kap, azzal el kell neki bálni a helyszínén, mert másképp azzal is az atyafisága töltözne.

Hát ilyen római jellem a varas-béka. Rá is morodultam Boris nénire, hogy a római jellemet ne sértegesse. Hanem ha a könyv elő nem kerül, akkor én mindenkinek leharapom a fejét a házban.

A könyv nem került meg, hanem harmadnapra találkozik a kapuban a varas-békával. Pattogatott kukoricát markolász egy papírstancicliból. Tulajdon abból a kultuszminiszteri borítékból, amely a Petőfi-könyvnek szolgált védőburkolatul.

— Nini — csapok le rá hirtelen, — hát ezt hol vetted, te trifurcifer?

— Maguknál tanáltam a jégesőn, — tömködté be sebesen a maradék csemegét. Azt hitte a csacsi, azt akarom elvenni tőle. De amúgy eszébe se volt tagadni. Hiába, csak római jellem ez. A rómaiak voltak a világ legarcátlanabb tolvajai.

— Hát a könyv, ami benne volt?

— A könyv? Szép vers-olvasmányok voltak benne.

— Úgy? hát aztán melyik volt a legszebb, te?

Nem vettem volna rossz néven a varas-békának, ha azt mondja, hogy az, amelyik így kezdődik: Úgy jólaktam, hogy még... De azt mondta, hogy a Farkasok dala volt a legszebb. Hát erre már egészen meg kellett enyhülnöm. A régi barát hangján kérdeztem meg tőle, hol van a könyv.

— Odaadtam két kifliért a péknek, aki a sarkon árul.

A péket lefüleltem én még aznap, csakhogy a könyv már ő nála sem volt. Eladta a sógorának, a cipőpucolónak kétszáz koronáért.

— Ejnye, de sietett tőle megszabadulni. Gondolta, úgy-e, hogy lopott jószág?

— Nem gondoltam én, kéröm, sөmmit, de mikor láttam, hogy olyan röttentő szép versek vannak benne, no, mondok, ez jó lössz a sógornak, mert az igön tanulmányos embör, nótákat is szörkeszt, mióta a Zurálhögybül möggyütt. Mert ott raboskodott az, kéröm, három álló esztendeig.

— Mingyárt gondoltam, hogy ezzel a tanulmányos fěr-

fival baj lesz. Lett is, mert csak egy hét múlva sikerült elcsípnem, akkor is a duttyánban, ott is borközi állapotban. Nem akart a könyvről tudni sehogy sem. Azt mondta, hogy ha versre van szükségem, mond ő nekem ingyen, barátságból olyan daldarabot, hogy az másnak ötven koronát kóstál. És mingyárt el is mondta a Petőfi-könyvből azt a népdalt, amelyik így kezdődik: Elvinnélek én, csak adnának...

— Szép daldarab ez, kéröm, már két kocsislegénynek is leírtam. Az egyik városi kocsis, a másik mög a csontgyárba van hivatalban, ha üsmeri.

— Azt mondja meg inkább, hol az a könyv, amiből ezt a szép daldarabot kiírta?

A plágiumot nemcsak akkor tagadja az ember, ha akadémikus, hanem akkor is, ha cipőpucoló. Csak-hogy a cipőpucoló már a második spriccernél töredelmes vallomást tesz.

— Ezör koronát adott a könyvért a paker. Nem tudom a nevét, de mögtanálhatja a vasútnál arrul, hogy csókaszöme van neki. Ú is be vót törülközve, tudja, mikor mögvötte, mög én is. Minek ez egy pakernek? mondok. Mert a paker is van annyi embör, mint a cipőpucoló, aszongya. Így oszt addég huzalkodtunk, még az üvé lött a könyv, enyim az ezres. Ugyan most mán az se az enyim, hanem ezé a jó emböré, aki ezt az egedetlen jó bort méri, verne el az Isten a tüvit, de útul-útra, annak a tőkének, aki termötte.

Egy hét múlva megkerült a csókaszemű paker. És amit ő mondott, az a leghihetlenebb ebben a törté-

netben. Mert azt mondta, hogy ötezer koronáért adta el a könyvet egy alsóvárosi paprikás-gazdának.

Ő nevet is mondott, de azt én nem írom ki, mert hátha büntetésből nagyobbra mérik az adóját ennek az ősi virtustól elfajzott magyarnak? Pedig nem akar nekik kárt tenni, mert nagyon jó szívvvel volt hozzám, mikor elmondtam neki, ki vagyok, mi vagyok, miben járok.

— Hát aztán igaz-e, hogy ötezer koronát adott azért a könyvért?

— Igaznak igaz — röstelkedett egy kicsit. — Tán becsapott vele a paker?

— Nem, nem csapta be. De hát nagy pénz az mégis.

— Hát úgy mondta, hogy annak az az ára, mert nagyon jelős írnok volt az a Petőfi. Verka látta a moziban is, nem győzte beszélni, hát ezért vöttem mög neki a könyvet, mert nagyon lepködi az effélét, mióta az iskolából kitollasodott is.

— Akkor hát én nem is kaphatom már vissza a könyvet? Ugyan nem is én, hanem a könyvtár. Az a nagy ház a Tiszaparton.

— Tudom, a Kurtulpalota. Voltam már benne én is. Láttam az Árpád apánk képit is. Szép az, hallja, csak csekélylöm. Hiszön Árpád apánknak a kisujja vastagabb löhetőtt, mint egy mostani kapitánynak a dereka.

No, mondom, majd máskor esztétizáljunk, most hallgassuk ki Verkát, mi szándékban van a könyvvel.

Elvörösödött a lány, mingyárt láttam, hogy itt szelelem van jelen. Verka ismer egy valóságos írnok

urat, az államot szolgálja és azt még Petőfinél is nagyobb írnoknak tartja. Verka még virágvasárnapján nekiadta a könyvet emlékebe az írnok úrnak, tett bele szentelt barkát is.

Kedves derű fénylett föl az apa szemében, ahogy elbúcsúztam tőle:

— Hát ilyenök a fiatalok, kéröm, mink is voltunk valaha ebbe a napba.

Az írnok urat már a hivatalában kerestem föl és úgy beszéltem vele, mint literátus emberrel, ő is úgy válaszolt nekem.

— A kislánnyal már tisztában vagyunk, kérem. Az öregek se ellenzik. Húsvétra is oda voltam híva ebédre. De hát hogy menjek? Tisztviselőszövetet csak kapunk, de azt meg is kell varratni. Aztán nem volt egy tisztességes nyakkendőm, a gallérom, a kézelőm kirójjal. Éppen itt a hivatalban olvasta valaki az újságban, milyen nagy ára van most az ilyen régi Petőfi-könyvnek. Hát eladtam, kérem, pedig majd elszüllyedtem szégyenletemben. Harmincezer koronát kaptam érte, abból ruházkodtam ki húsvétra.

— Kinek adta el?

— A paprikás Bergernek.

Az ám, mingyárt gondolhattam volna. A paprikás Berger csinál ilyen bolondokat. Pénze is, szíve is van hozzá. Nagy gyűjtőszervelem van benne, aminek a könyvtár is látta már hasznát. Ép azért itt nem lehet ajtóstul rontani a házba. Ide diplomácia kell.

Összehívtam a hivatali munkatársaimat s elmond-

tarn nekik a történetet, hogy mindenki beleadhassa az eszét. Hogy kell lábáról levenni a paprikás Bergert?

Ahogy tanácskozunk, jön a János szolga és jelenti, hogy keres egy úr.

Farkast emlegettünk, kert alatt járt. Ahogy kimegyek, a paprikás Berger nyújtja felém a hetek óta kergetett kincset.

— Direktor úr, vettem valamit a könyvtárunknak. Első kiadású Petőfi, ennek itt a helye.

És így került a halhatatlanság fényében tündöklő első magyar verskötet a falusi ház tájékaról a városi nagy könyvtárba, miután megitatta szépségeivel úr, paraszt, proletár, mesterember, kereskedő, konstruktív, destruktív lelkét.

*

Mégis csak van itt Petőfi-kultusz, ha maga Petőfi csinálja.

(1923)

KERTBENY

Nem kezdem azon, hogy a Petőfi-centenárium oltárán leégték a gyertyák, mert ez a templomi kép aztán egész képsorozatot húzna maga után. A padok kiüresednek, előtötyög az ásítózó sekrestyés, becsukja az ajtókat, kint az utcán duruzsol az élet, bent leszáll a csönd és a sötétség pókja fölmászik a boltívekig, csak az örökmécs marad ébren és egyedülvalóságából az ablakokon át fölnéz messzi testvéreire, az örök csillagokra, akiknek van kire világitani olyankor is, ha nincs centenáriumjuk...

Kertbeny Károly Antal József Máriának centenáriuma van, de azért nem jár neki gyertyaerdős oltár, mert neki nem testvérei az örök csillagok. Ő benne magában nem volt semmi örök s ha valahol a kezeügyébe esett valami örökkévaló, azt is szilánkokra tördöste s esetlen ujjai közt üvegcserepekké homályosodtak a gyémántjegecek is.

írónak dilettáns volt, embernek esendő s mikor mint műfordító a magyar véka alá fojtott világokat kihordta a nagy világba, azokkal is csak a maga dicsőségét akarta megvilágitani. Mindegy, azért egy cikk csak megilleti a századik esztendő-fordulón. Egy szál gyufa az mindössze, hamar ellobban a sötétben, de egy

pillanatra megvilágítja ennek az öreg irodalmi barát-
bernek hosszú, sovány, vattával vastagított, emeletes
cipőkben topogó, mosolyogatóan siralmas figuráját.

*

Hatvány Lajos Egy fölösleges ember címmel kezdett róla korrajzot írni a háború alatt. Nem mindennapi stúdiium volt, bizonyosan sokan emlékeznek még rá, — pedig mennyi memoárt, proklamációt, rémregényt el-olvastunk és elfelejtettünk ezóta! Kár, hogy Hatvány csak a prológust írta meg a fölösleges ember biográfijához: a nagyanya történetét, aki világszépe volt különböző budai és pesti lokálokban, meg az apáét, aki Anton Benkert néven hol vendégfogadós volt Pest-budán, hol színész Bécsben, hol ismeretlen nevű drámaíró, hol ismert nevű revolver-zsurnaliszta.

Ennek a hányt-vetett életű Antonnak az elsőszülött fia volt Károly Mária, a magyar irodalom Kertbenyje. (A második fiából, Imréből, festő lett, noha színvak volt s ezért Arit, a jeles bécsi szemész, sokat emlegette előadásain.) Kissé sietve látta meg a napvilágot Károly Mária, Bécsben 18⁷⁴ télutó havában. A szép Charlotte asszony elnehezedett méltósággal tipegett a piacra a Grabenen, ahogy fiatal menyecskék szoktak szégyenlős büszkeségükben s a goromba hietzingi kofák a nagy tolongásban úgy megtaszígták, hogy hirtelen szülő-ágyat kellett neki vetni a legközelebb ért rokonnál. Talán ha türelmesen megvárja Károly Mária a májust, egészen más ember lesz belőle, így ez a mohó és céltalan sietés előrevetett képe lett egész

életének. Még aznap meg is keresztelték és szülei valóban nagy előrelátásnak adták bizonyosságát, mikor olyan sok keresztnévvel ruházták fel, mint egy vérbeli herceget. Benkert Antal és Graff Sarolta gyermekének csakugyan nagyon sok mennyei patrónusra lett szüksége e siralom völgyében.

Tízéves koráig megfordult Bécsben, Pesten, Egerben és Konstantinápolyban. Húsz éves koráig volt piarista-diák, könyvkereskedőinas, utazóügynök, tűzér, tőzsér, újságíró és történetíró. Akkor öt forinttal a zsebében megindult világcsavargójának és ezen a leginkább neki való pályán meg is maradt halálos holtáig. Bejárta Olaszországot és Nyugat-Európát, nem is egyszer, a British Múzeumig. Volt egy kenyéren csempészekkel, politikusokkal, írókkal, művészekkel, aludt bokor alatt és mennyezetes ágyban, volt vendége Liszt Ferencnek Weimarban, lakott a másik, már akkor öreg globetrotternél, Charles Sealsfieldnél Solothurnban, befurakodott Kaulbachhoz, aki az arcképét is megfestette, eszmét cserélt Londonban egy Badinguetnek csúfolt komor úrral, aki később III. Napoleon néven került bele a történelembe. Mindenütt otthon volt, de sehol se volt neki otthona. Minden nyelven beszélt, de egyen se tökéletesen. Saját följegyzései szerint vagy százötven német, angol, francia és olasz újságba dolgozott, de egy se vállalta munkatársának. Vagy nyolcvan könyvének a címe van benne a Szinyeiben, saját vallomásai alapján, de azoknak egy részét soha senki nem látta, mert nem is voltak soha megírva. Nagyon össze van nála keverve a Wahrheit

und Dichtung: sokat téved, mikor másokról beszél, de legmegbízhatatlanabb, ahol magáról szól. Kétségtelen azonban, hogy a maga korának magyar írói közt a legviláglatottabb volt és egyik magyar kortársa se szorított kezét annyi európai hírességgel, mint ő.

*

Hogy jutott közéjük a Panni szakácsnő unokája és mit keresett köztük?

Úgy jutott, hogy valami különös gravitációs erő gyakoroltak rá a nagyok és ő tapadó volt és lerázhatatlan. Kellott benne valami magakellettő kedvességnek lenni és emberismerete tisztában volt vele, hogy mentül híresebb valaki, annál könnyebben megközelíthető a hiúság mindig nyitott, vagy legalább kulccsal soha be nem zárt kapuján. Emléksorokat kért, autogramokért kilincselte s ezeknek ma is az a természetük, ami a régi világban az ezreseknek volt: csak az elsőt nehéz megszerezni belőlük, a többi már kínálkozik magától. Keresni pedig azt a pillangót kereste a nagyok napfényes körében, amelynek több bolondja volt már, mint a legszivárványosabb brazilai lepkének, noha ezt nem osztályozta Linné a lepidopterák közé: a dicsőséget. Próbálta magához csalogatni előrenyújtott tenyérrel, csúszott érte térden, akarta leütni kalappal, kergette hálóval: mind nem ért semmit. Ezt a pillét senki meg nem fogja, akire magától le nem száll. Hiába futkározta el utána a vén gyerek az egész életét.

Pedig egészen különös pillefogó hálói is voltak a dicsőségvadászathoz. Megjelent egy könyv, amelyben

Josef Fekete elmondta, hogy milyen nagy író Kari Maria Kertbeny. Ez a Josef Fekete maga K. M. Kertbeny volt. Megjelent egy pár év múlva egy másik könyv is erről a témáról. Ebben Karl Borromeus von Benkő méltatta a jeles Kertbeny érdemeit s nyomtatott bizonyosságra is hivatkozott: a Josef Fekete könyvére. Ez a K. B. von Benkő szintén a mi Károly Máriánk volt.

Nyolcvan évvel ezelőtt az ilyesmit felülmúlhatatlan raffinériának tartották, a mi szemünkben már csak mulatságos gyerekeség. Most az ember bujkálás nélkül, a nevével megírja magáról, hogy ő milyen nagy ember. Utóvégre ezt mindenki maga tudhatja legjobban.

Ma van úgy, hogy el is hiszik ezt az emberek. Szegény Kertbenyről még Josef Feketének és Kari Benkőnek se hitték el.

*

Lehet, hogy a magyar klasszikusokat is a maga dicsősége hámjába akarta fogni, mikor németre fordította őket. Nem érte be a fordító szerény rangjával, előszó, utószó, szerkesztői jegyzet mind arra való, hogy a szerzővel egy talapzatra állítsa Károly Máriát. De ez a kisebb baj volna. Nagyobb volt az, hogy Petőfit legföljebb a centenáriumán értették úgy félre, mint ahogy Kertbeny félreértette, igaz, hogy ő jóhiszeműen. A szerelem harmatcseppj ét, amely „édesebb, mint egy mézzé vált tenger”, harmadcseppnek értette és Az őrtült a németben ein drittel Tropfen-ről beszél. Az még hagyján, hogy a „bogláros lő”-ből „bulga-

risches Pferd” lett Kertbenynél, de A jó tanító-ból meg ló-embert csinált. Petőfi azt mondja:

*Mert szörnyen jó ember volt az
Istenteremtette.*

Szegény Kertbenynél ez lett belőle:

*Ach, ein. Kerl war's, ein erschrecklich guter
Ei, wie nur ein: Pferd!*

... Minden víztükör fátyolossá teszi a csillag képét, amelyet visszarenget, de nem tudja úgy eltorzítani, hogy égi eredete meg ne ismerszenek. Heine a Kertbeny fordításából is ráismert Petőfiben lelke testvéreire és ezen a fordításon alapszanak az első francia és angol fordítások, amelyekből az egész világ felismerte a géniuszt. És azt is meg kell adni, hogy sok kiadást értek a Kertbeny fordításai és a szeplők egyre fogytak belőlük, vagy legalább a himlőhelyek szeplőkké váltak.

Nagyon jókor jött ez negyvennyolc után nekünk, Európa lengyeléinek. És jó volt az is, hogy Kertbeny meghamisította életrajzaiban a Petőfi képét és ingesgatyás népköltőt csinált belőle, aki halkuló szíve vérébe mártja az ujját és úgy írja fel a fokosa nyelére, hogy „Hazám”! Kellett ez a vad romantika a német fantáziának. Az a fal, amit Ausztria húzott a Lajtánál, fölért az égig és a magyar firmamentum nagy csillagképei nem látszottak ki a világba. Petőfi, Arany, Jókai sugárkévei számára a Kertbeny napszámos munkája vágta az első réseket.

Nem, ez a nem egészen szolid, kissé szeleverdi, mindig a magasba néző, de mindig ingoványokon futkározó szegény lunatikusa a dicsőség holdjának nem volt „felesleges ember”. Nekünk akkor több szolgálatot tett, mint az emigráció egész délibábos diplomáciája.

*

Talán senkire addig olyan kegyetlen szójátékokat nem csináltak a magyar Bohémiában, mint e boldogtalan „műferdítő”-re. (Ez a Greguss Ágost vicce volt.) Íróink nem szívelték a fiatal hebreneset, pedig hogy csimpeszkedett beléjük! Még a nevét is megfordította értük, csinálván a Benkertből Kertbenyt s meg lévén arról győződve, hogy ennél magyarabb név már nem lehet a világon.

Jókai azt mondja róla az emlékeiben, hogy Petőfi és Pákh voltak a legkegyetlenebb pörölyei, akik ki is kalapálták Magyarországról. Való igaz, hogy Petőfi sokat incselkedett a keresztnevei miatt Károly Máriával s hogy Pákh Albert rajzolta róla a máig fennmaradt leggyilkosabb karikatúrát. Ráfogta, hogy a Toldi estéj é-t így fordította németre: Soirée bei dr. Franz Schedel. De arról elfelejtkezik Jókai, hogy a nevét mégis csak ő magyarosította Kertbenyről Kertbölky-re.

Hátat is fordított Pannónia virágos kertjének, amely neki nem termett se rózsát, se babért. Mikor 1874-ben az Athenaeum kiadta az első illusztrált Petőfit s abból neki is küldött egy példányt Lipszébe, könnybe lábadt a szeme:

— Az első elismerés életemben, amiben a hazám részesít.

Hosszú, égi meszelő termete már akkor meggörnyedt, az arca csupa ránc volt, bozontos bajusza csupa ősz, az ötven éves férfi hetvenes aggastyánnak látszott. Régi barátai elhaltak, kikopott mindenünnen, Jókai-regények fordításából tengette magát. Jókai volt az is, aki hazahozta a fáradt vándort, aki nem kívánta már a dicsőséget, csak kenyeret és födelet kívánt. Megkapta mind a kettőt, a főváros adott neki kvartélyt a Rudas-fürdőben, Trefort kultuszminister megbízta Magyarország német könyvészetének a megírásával — s amikor nem hívta, nem kergette, a dicsőség pillangója is kezdte körüllebegni. Persze, nem az az exotikus szivárványszín lipe, amit valaha hajszolt, hanem csak olyan szerény magyar káposztapille. A lapok időnként tisztelettel írtak róla, mint nagyszerű honfitársról, a Petőfi Társaság tagjává választotta s tarka anekdotáit mindig szívesen hallgatták a Kis pipá-ban. Szerény, senkit nem zaklató, szemérmes koldus lett belőle, csak a könyvtártiszteknek volt réme, akiket mindig adatokért sanyargatott a nagy bibliográfiai műhöz, amelynek az első kötete meg is jelent. Legérdekesebb benne a pár száz oldalas előszó, tele tudománnyal és tudákossággal, könyvtártannal, az emigráció történetével, természetesen a szerző életrajzával és érdemeivel — és olyan támadással a Habsburgok ellen, amilyent államköltségen még soha ki nem nyomattak. Nyilvánvaló, hogy ezt soha senki hivatalos ember el nem olvasta.

1882-ben halt meg, elborítva borostyánnal és gyöngyvirággal, de senkitől meg nem siratva, mert egy lélek hozzátartozója nem volt a világon. A nekrológiai föl jegyzik, hogy utolsó kívánsága szerint egy elefánt-csontra festett miniatűr-képet tettek a szívére, azzal együtt temették el. A miniatűr Charlotte asszonyt ábrázolta, az anyát. Az egyetlen not, aki férfit igazán szerethet.

EMLÉNY

Dohos szaga és kifakult kék színe van ennek a szónak, mint azoknak a hímzett szalagoknak, amiket régi regényekben felejtettek „hazánk szebb-lelkű hölgyei”. (A kevésbé szép lelkűek hajtűjükkal vagy számárfüllel jegyezték meg a helyet, ahol az arsiánt a delnő lábainál kellett hagyniok, míg kiszaladtak a konyhára galuskát szagatni.) Hetven-nyolcvan éves verseskönyveket is eszébe juttat az embernek, amiket a nagyapáink adtak ki diákkorukban, moaré-selyemben, aranymetszéssel. Leginkább búdalok és egyéb kebelhangzatok voltak bennük a patakról, a lyánka keceirol, a jóságról és más ilyen rényekről. (Nagyon takarékos, puritán világ volt az, még a betűket se tékozolta úgy, mint ez a mi megkeveredett korunk. Az erényt egyszerűen rény-nek nevezték s mivel nagyon kedvelték ezt a szót, egész oldalt tett ki a megtakarítás egy kötetben. Ugyan ami azt illeti, az erényben mink se vagyunk nagyon pazarlók.)

Hát éppen erre a sápadt-kék szóra van most szükségem, — fejfára kell az emlény. Még pedig egy kicsit elkésve, de ez is így stílusos...

Baráti kéz figyelmeztet rá, hogy április 14-én lesz a harmincéves évfordulója Jámbor Pál halálának, akit Hiador-nak hívtak a magyar Olimpuson. Talán

meg lehetne róla emlékezni, hiszen úgy lehet, a nekrológja óta se írták ki a nevét.

Dehogyan nem írták. Hiszen azóta Petőfi-centenárium is volt s akkor órála is megemlékeztek. Aki a Petőfimisén inclangóriumot kapott a kezébe, az mind fejbeverte vele Jámbor Pált. Hogy ő volt az a bizonyos Hiador, akiről a Honderű azt híresztelte annak idején, hogy nagyobb költő, mint Petőfi Sándor, tizenöt könyöknyivel ararátlik föléje, azt meg ki se lehet mondani, mennyivel finomabb.

A Honderű meg az a szép divatlap volt, amelyet Petőfi hálából ezzel a két sorral tett halhatatlanná:

*Te Honderű, te Lázárok Lázára
Te csak nevednek két bötűje vagy.*

Hiszen ez mind így volt, de Hiador a jámbor nem tehetett róla. Ő maga sose bántotta Petőfit. Csak éppen állta, hogy azt a laurust, amit a tuskéshajú ifjú istentelen fejről elsajnáltak, az ő sima és kegyes fejére rakják. De hát ezért az vessen rá követ, aki haragszik érte, hogy nagy írónak mondják. A lírikusoktól már csak sok minden kitelik, de erre még ők se képesek.

Jámbor¹ Pálnak az volt a fátuma, hogy egy negyedszázaddal elkésve született. Gyöngéd, nemes poétalélek volt, akiben a zseninek egy szikrája se rendetlenkedett, világos fej, a nélkül, hogy világított volna, ügyes mestere az égi zengeményeknek, de képtelen egy egészséges földi kurjantásra. Egészen jól bele-

illett volna abba a korba, amikor e dalnok halálra szegyelte volna magát, ha ránc-ot mond redő helyett és amikor Kölcsey tilalom alá vetette a legyezni szót, mert pórias és aljas. (Érdekes stúdium volna kikutatni, melyik magyar író merte először leírni, hogy a légy rászállt az orrára. A légy valószínűleg már negyvennyolc előtt is csinált ilyen illetlenséget.)

A kiskőrösi és szalontai pórok azonban betörték a Pléiade-ok berkeibe s a zefireknek és bájdalú zenéreknek kitelt az esztendeje.

De a halálával talán még jobban megkésett a Petőfi riválisa, mint a születésével. Ha mártírhalt hal, vagy Kufsteinban senyved el, akkor a kegyelet nem sajnálja tőle a díszkoszorút. De emigrált, sokáig élt Párizsban, s amikor hazajött, utóíerte a hazatérő emigránsok rendes sorsa.

Itt idegenebb világot talált, mint aminőt ott hagyott. Hiába járta ki odakint a Lamartine iskoláját, kinek kellett az itt akkor? Itt akkor Spetykó Gáspár volt a népszerű költő, aki rájött arra, hogy

*Magyar mente az alkonyi ég,
Az Úristen varrta.
Töméntelen aranygombok
A csillagok rajta.*

Hát mi ehhez Lamartine, meg a többi kórságos német? „Hugo Victor, Göthe, Börne, bár az oldaluk betörne”.

Pedig a reverendát is letette Jámbor Pál, — mert

tudni kell, hogy Hiador felszentelt pap volt —, hogy jöttében, mentében meg ne szaggassa a kánon drótkerítése. Mindenképpen szerette volna az új Magyarországot szolgálni. Valahol a Bácskában képviselőnek is megválasztották, be is ült a balközépre, de se osztott, se szorzott a saját pártjában sem. Annál igazán sokkal költőbb volt, semhogy a politikusok idegen szagot ne éreztek volna rajta. Egyszer próbált felszólalni valami iskolaügyben, de a Mindenváró Ádámok nem hallgattak oda. Valamelyik irodalmilag képzett Tallérossy Zebulon meg is védte:

— Halljuk a Petőfi Hiador-át!

Már akkor hírhedt volt a neve, nem híres. Falusi iskolákban ugyan még szavalgatták a verseit, de csak a régieket, az újak már nem kaptak helyet sehol se. Nem vette észre, hogy ez már a megöregedés, azt hitte irigység. Nem hagyta magát, lapot indított a saját költségén, azt elnevezte Közvélemény-nek és teleírta egymaga, elejétől végig. Népdalokkal, balladákkal, színdarabokkal — tíz ember számára. Ennyi előfizetője volt ennek a szegény Közvélemény-nek, ami különben nem éppen szokatlan dolog a közvélemények történelmében.

Aztán elment Szabadkára gimnáziumi igazgatónak s a katedréről nézte keserű szívvel dicsősége romjait. De Máriusz keserűségét már nem vette észre senki. Még az akkoriban alakult Petőfi Társaság se. Nagyon sokáig élt még azután, egészen elvonulván a megutált világtól, de halála napjáig járatta a párizsi Figaro-t. Egyre jobban elhatalmasodott rajta az

a rögeszme, hogy a pópák meg akarják mérgezni, ezért csak delente nyitotta ki az ajtaját, míg a kocsmáros pesztrája beadta neki az ételhordót. Reggelit, vacsorát maga készített, a takarítás pedig nem tartozik az élet nélkülözhetetlen örömei közé. A szellemek, akik fölkeresték, nem keresték azt, hogy söpörtlen a szoba, pókhálósak az ablakok, vetetlen az ágy és lóg a belük a párnás székeknek. A szellemek talán megértették az öreg költővel, hogy az irodalomtörténeti osztályozás sokkal fontosabb a középiskolában, mint a temetőben s az öreg ember talán megbocsátotta az irodalomtörténeti árnyaknak a maga irodalomtörténetenkívüliségét.

Vagy tíz esztendeig hallgatta így a fű növést a saját sírja fölött. Mikor most harminc éve meghalt, túl a hetvenen, közelebb a nyolcvanhoz, az emberek elcsodálóztak rajta, hogy még élt.

Van-e síremléke, nincs-e, nem tudom, de vadzsálya, kék deréce, sárga kikirics bizonyosan van a sírján. A tavasz olyan kertész, aki gondot visel még az elfelejtett költőkre is. Isten keze ültette vadvirágok közé én is leteszem, ezt az emlény-t. Talán a Petőfi Társaság nevében is Petőfi riválisának.

(1927)

A SZABAD SAJTÓ RABJA

Táncsics Mihálynak hívták. Született 1799 április 9-én. Ez benne van a lexikonban is, meg a Szinnyei-ben is. Nem volt nehéz megállapítani a születési dátumát, mert azt ő maga följegyezte az önéletrajzában. De mivel, mint a legtöbb ember, Táncsics se volt olyan előrelátó, hogy a halála napja följegyzésével is megkönnyítette volna a kutatók munkáját, az már nincs benne az okos könyvekben. Csak annyit mondanak, hogy meghalt 1884-ben. A kíváncsiak kedvéért én ide jegyezhetem, hogy június 26-án halt meg, — dehát ki kíváncsi „a szabadsajtó rabjára”? Egész bátran ráfestheti minden márciusi szónok a történelmi tablóra, nem hozza zavarba senki azzal a kérdéssel, hogy hát azután mi lett vele?

Táncsics Mihály már csak ezért is szimbólum. Mindenki emlegeti, de senki sincs vele tisztában.

Veszprémi jobbágy fiának született, libapásztorokodott, kanászokodott, a falusi takácsművészetet is kitanulta, aztán a falusi kosta segédje lett és tanította a magánál kisebb suhancokat az i betűre, bemutatván az ősi módszertan szerint, hogy „kis igenyes, gácsérfarkú, egy puntum van fölötte”. Amerikában az ilyen gyerekekből lettek a Franklin Benjáminok, minálunk az ilyenekből lettek a Violák, az alföldi

haramiák. Már huszonnégy esztendő s volt, mikor be akart iratkozni a latinba, mert nem volt forróbb vágya, mint hogy ő megérthetné a papot, mikor az a misében az Istennel beszél. Két-három iskolából is gorombán elkergették azzal, hogy az ilyen vén kamasz már menjen kapálni, Kecskeméten aztán mégis megnyílt előtte a paradicsom kapuja. Egy-két esztendőt végzett is, de akkor beleunt abba, hogy a direktor mindig kendnek szólította, hátat fordított a kollégiumnak és lett belőle peregrinus. Bejárta az egész országot s élt a keze munkájából hol mint takács, hol mint kertész, mikor pedig a szerszámot letette, akkor nekiült könyvet írni. Írt ábécét is, történelmet is, természethistóriát is, nyelvtant is, hol magyart, hol németet s a negyvenes éveknek nem volt felkapottabb tankönyvírója, mint ő.

Addig nem is lett semmi baj se, míg katekizmust nem írt, de hát a katekizmus sokszor bajt csinál, különösen az olyan, mint a Táncsicsé volt.

— Minthogy Isten bennünket akaraton kívül és tudunk nélkül teremtett és e földre helyezett, nekünk természeti jussunk van annyi földhöz, amennyiből meg tudunk élni. Már pedig némely nagyúrnak lóiskolája, meg kastélya, vagy mulatókertje is nagyobb, mint némelyikünknek a földje, amiből családjával élnie kell s még a kastély urának adóját is fizetni belőle — most már¹ azt mondjátok meg, paraszttársaim, hol itt az igazság?

Ilyen kérdések voltak Táncsics katekizmusában már a negyvenes évek derekán és ezért került rabnak

Budára, a József-kaszárnyába. (Akkor halt meg az első gyereke, annak a temetésén már nem lehetett ott.) Onnan hurcolta át egy év múlva a bilincstörő napon a tömeg Pestre, a vállán, égő fáklyák közt, a szabadság éltetése közben a Nádor-fogadó legszebb szobájába vitték, Barabás lerajzolta azon rongyosan, néhány ezer forintot összegyűjtöttek a számára és nevét széthordta a hír Kárpátoktól Adriáig. A képét sokszorosították, vezércikkeket és verseket szavaltak róla, a forradalom szimbóluma lett belőle.

Az is maradt a jámbor, előbb kezdte és tovább csinálta a forradalmat, mint a komoly emberek és hitt benne még akkor is, mikor már ő is csak olyan emlékké vált, mint a Kossuth-bankó.

A helyett, hogy a nemzeti adományból földet vett, vagy boltot vásárolt volna, vagy csapott volna belőle nagy dínom-dánomot, vagy elkezdett volna vele kupeekedni, vett egy kis nyomdát és megindította a Munkások Újság-ját.

Soha naivabb és becsületesebb magyar lapot nem csináltak. Úgy szólította meg az olvasóit, ahogy őt hívta valaha a kecskeméti direktor: „Hallják, kendtek!” Siklóson is azt fejtegette a választóinak, akik mandátumot adtak neki az első magyar parlamentbe, hogy most már nem lesz se báró, se gróf, se nagyságos, se méltóságos, csak „kend” lesz, mert nincs annál szebb titulus a világon. De a siklósi parasztok azt mondták rá, hogy az nagyon parasztos, már akkor inkább csak „kegyelmed” legyen.

Hanem a szentesi olvasója szaván fogta. Negyven-

nyolc végén azt írta Táncsics egy vezércikkében: „Mi a jog? Mikor azt tehetem, amit akarok”. Erre kapott Szentesről egy levelet, amelyben csak ez volt írva: „Hallja kend, számár kend!” Becsületesen lenyomatta ezt is a lapja december 14-iki számában, csak éppen csillag alatt ezt a szerkesztői megjegyzést fűzte hozzá: „Szerkesztő ellenkező nézetem van”.

Világos után tudta, hogy kötél vár rá, már csak mint szimbólumra is, de azért nem emigrált. A meg-edzett, hányt-vetett régi peregrinusnak nem volt lelke hozzá, hogy a családját elhagyja. Nyolc esztendeig szaglászta utána a Prottmann kopói és nem találták rá. Mikor 1857-ben kihirdették az általános amnesztiát és ő is jelentkezett a rendőrfőnöknél, az azt mondta neki:

— Csak arra vagyok kíváncsi, hol lappangott ön ennyi ideig, mikor mindent tűvé tettünk érte?

— Itt voltam Pesten.

— Az lehetetlen.

— A saját házamban.

— De hiszen ott is nagyon sokat kerestük.

— Hallottam én azt mindig a föld alatt. Nyolc esztendeig egy veremben laktam az udvaron, csak éjszaka jártam ki levegőzni.

Ez bizony rosszabb volt a legális rabságnál. De hát jutott neki még abból is: 1860-ban a megamnesztiázott forradalmár megint törvény elé került, tizenöt évi súlyos börtönre ítélték és a citadella kazamatáiba dugták. Igen meg volt vele elégedve, mert attól félt, hogy Olmützbe, vagy Josefstadtba viszik s ott ha el-

rothad, idegen föld közé keveredik a pora. Már pedig az állítólagos első magyar kommunista ennél borzasztóbb gondolatot nem ismert.

Évekig türelmesen viselte a fogságot, csak azért könyörgött, hogy legalább egyszer eresszék be hozzá öreg feleségét, fiatal leányát. De hát a Habsburg-birodalom biztonsága érdekében nem teljesíthették a kérését. A rabsága ötödik márciusában azonban kéréstlen is megláthatta a boldogtalanokat.

— Gyerünk, Táncsics, sétálni! — zörgetett be hozzá a prófosz. — Elmegyünk magukhoz.

Természetesen láncot vertek a veszedelmes emberre, akinek már akkor alig volt jártányi ereje és szuronyos katonák vitték át Pestre — hajadon lánya koporsójához. A mellett találkozott öt percre az apa és anya, aki öt évig nem látta egymást.

Aztán visszament a kazamatákba és ott senyvedt még két esztendeig. Mikor Andrássy Gyula a nagy kibékülés öröme kiszabadította, megint március volt és a pesti lelkes ifjúság megint a vállára vette Táncsicsot. Nemcsak mint szimbólumot, hanem mint elvilágtalanodott embert is. (Szolgálati ideje emlékére a vakságot hozta el a kazamatákból.) Hanem pénz most már nem gyűjtögettek a számára. Akinek olyan történelmi múltja van, mint neki, az már megélhet abból is. Annak pedig az a módja, hogy valaki vegye emlékül azt a nagy nyaláb kéziratot, amit a sajtószabadság rabja a börtönében összeírt.

Úgy látszik, a nemzet nem nagyon tolongott a szent öreg relikviáiért, mert elég jutányos áron kerültek a

Teleki Miksa gróf birtokába: ötven forintot adott értük. Igaz, hogy másra nem is voltak valók a kéziratok, csak relikviáknak. A vak ember görbe sorait és ákom-bákom betűit annál kevésbé lehetett elolvasni, mert a tapintása sokszor megcsalta s a sorok vége nem a papírra íródott, hanem az asztalra. De igen mindegy lett volna az, ha csupa szépírási mintákat kalligrafált volna is: Táncsics Mihály és a kiegyezés kora már nem érthették meg egymást.

1870-ben Orosháza megválasztotta követjének, föl is járt a parlamentbe, egyszer-kétszer föl is szólalt, de mindig baj volt vele, mert mindig a negyvennyolccal hozakodott elő, pedig sohse volt napirenden. A következő választások után el is ejtette a saját pártja is, a szélsőbal s most lett azután Táncsics Mihályból emigráns, hetvenegy esztendő korában. A vidéki tisztelőkhöz emigrált a fővárosból, hol Cegléden, hol Komáromban tengődött.

A vak aggastyán, mikor mindenütt tehernek érezte magát, megint csak visszament Pestre szemérmes koldusnak és szimbólumnak, ami külön-külön is nehéz mesterség, hát még együtt! Volt egy napja az esztendőnek, amikor megéjleneztek a Múzeum előtt, egy-egy dalárda estélyt is rendezett a tiszteletére valamelyik külvárosi kocsmában, néhány forintot is összetányéroztak ilyenkor a számára: ez az egyetlen ünnep volt a március 15. A többi háromszázhatvanégy nap hétköznapi volt, ilyenkor föl kellett öltetni télben-nyárbán az avult kerek-köpenyeget, föltenni a nagyszélű karbonári-kalapot, fölnyalábolni egy hónaljra valót „Tán-

csics Mihály összes munkái”-ból és a nagy görbe botra támaszkodva bekocogni a jó emberekhez:

— Egy-két könyvet hoztam megtekintésre. De az igazat megvallva, azt szeretném ám, ha megvennék őket . . .

A görbe bot nélkül nem tudott járni, azzal tapogatta az utat, az volt az egyetlen támasz és a legnagyobb ellenség. Mert ahol az emberek meghallották a görbe bot kocogását, siettek becsukni az ajtót bosszús morgolódással:

— Ejnye, már megint az öreg Táncsics! Hiszen nincsen most március 15 . . .

Tíz esztendeig élt még szenvedései felesével az irgalom morzsáiból, amiket a magyar írók segélyegylete, egy-két kispénzű ellenzéki képviselő, meg néhány bohém juttatott nekik. Egyszer a fővárostól is kijártak a számukra ötven forintot, csakhogy ezt az újságokban is kiírták — s a végrehajtó előbb ott volt, mint a pénz.

Mikor Eötvös Károly pár hónappal a halála előtt meglátogatta, akit arra kért meg, hogy nagy befolyásával protezsálja be őket a szegényházba, akkor a Soroksári-úton lakott egy udvari szobában Isten két szegény öreg verebe.

— Hát egy kis ennivaló is kellene, úgy-e, meg egy kis ruha is? — Nézett körül Eötvös elborult szemmel a nyomortanyán.

— Ruha? — minek az már nekünk? — fakadt ki elkeseredetten az asszony. — Én nem bírok kimenni a szobából, ő nem bír kijönni az ágyból.

„Ő” elgondolkozva meredt a reggeli napba világtalan szemével. Utolsó könyve foglalkoztatta az „első magyar kommunistát”. Azt akarta benne bebizonyítani, hogy a magyar nemzet a világon a legrégebb és az fog élni a világon a legtovább. De csak az első felét bírta bevégezni a könyvnek...

A gyászjelentése egy röpcédula volt, ezzel a tömör szöveggel: „Táncsics Mihály népiró meghalt, ma délután 6 órakor temetik”. A „Táncsics-bizottság” csinálta a gyászjelentését. Az is temettette el: derék, becsületes kalaposok, vargák, szabók, kötélverők, tímárok, azok a polgárok, akiket az akkori népgyűlési pátosz „iparoskeblű honfitársakénak” szokott nevezni . . .

MAGYAR NYELVMESTER BÉCSBEN

A magyar sajtó története Táncsics Mihály néven ismeri, de százegynéhány évvel ezelőtt a rendőség Stancsics néven tartotta nyilván, mint gyanús elemet. Úgy félték tőle, mint a tűztől, mert borzasztó felforgató ember volt. Például egyszer azzal állított be Borároshoz, a híres pesti városbíróhoz, akinek impériuma alá tartoztak az időben az elemi iskolák is, hogy ő inasiskolát akar csinálni Pesten. A városbíró nagyott nézett. Hivatalánál fogva sok mindenféle fantasztával volt már dolga, de ilyen megkeveredett emberrel még nem igen találkozott.

— Kiféle, miféle kend? — vallatta a peregrinus formájú, nem nagyon divatosan öltözött kócos embert, akinek gubancos szakállát már csipkedni kezdte a dér.

Ami a mifélé-t illeti, a torzonborz embernek volt miben válogatni. Fele úton volt a harminc és negyven közt s legalább tíz életpályára tekinthetett vissza. Volt béres, favágó, kocsis, kukoricacsósz, harangozó, falusi kosta, takácslegény, nagyúri házak nevelője, jurátusok csizmapucoló ja és szótár-készítő. De ő a tizenegyedik foglalkozást vallotta a magáénak.

— Magyar író vagyok.

A városbíró egy kicsit megenyhült és elmosolyo-

dott. Hja, magyar író! Hát persze, hogy annak nem úgy szolgál az esze, mint más rendes embernek.

Stancsics előgombolta az írásait. Tessék, huszon-négyéves korában beiratkozott a gimnáziumba s azóta nemcsak azt végezte el, hanem a tanítóságot is kitanulta Budán.

— Jó, jó — bólogatott a városbíró —, de hát tud kend magyarul írni?

A kérdés nem volt egészen indokolatlan. Akárhány híres iskolában olyan német vagy tót ember tanította a magyar nyelvet latin könyvből, aki egy szót se tudott magyarul, ha a könyvet letette a kezéből.

Stancsics erre is tudott kádenciát. Most már könyvet gombolt ki a ruhájából. Az volt a címe: Magyar és német beszélgetések.

— Ezt én írtam, tessék megnézni az úrnak. A József nádor gyerekei is ebből tanultak meg magyarul. Még akkor nem volt elkobozva a könyv.

— Hát aztán mért kobozták el? — füttyentette el magát a városbíró.

— Azt a palatínus úr öfensége tudja. Egyszer kivette a gyerekek kezéből a könyvet és úgy mondják, valami olyast talált benne, amit veszélyesnek talált a haza nyugalma.

— Hm, hm — csóválta a fejét Boráros és felnyitotta a nyelvkönyvet. De mingy árt be is csukta és visszaadta a szerzőnek. Azon az állító-mondaton akadt meg a szeme, hogy: minden ember egyenlő. Ez ugyan mondatnak egészen kifogástalan mondat lehet még

magyar nyelven is, de veszedelmesnek még németül is veszedelmes.

— Mondja el kend röviden, mit akar.

— Én szobát kérnék az iskolaépületben, bogy én ott összegyűjthessem vasárnaponként a pesti inasgyerekeket és ingyen taníthassam őket.

— Az inasokat? — húzta fel a szemöldökét a városbíró. — És mire akarná kend a pesti inasokat tanítani?

— Magyar beszédre — vetette szét a két kariát a peregrinus. — Mily szép volna az, ha Pesten magyar beszédet is lehetne hallani az utcán!

Boráros nemcsak tanult, művelt férfiú volt, hanem igen értelmes ember is. Hogy a palatinus magyarrá taníttatja a gyerekeit, azt még csak megértette valahogy. A nagyuraknak néha különös passzióik vannak, de azoknak nem árt meg semmi. A palatinus gyerekei majd csak megélnék valahogy akkor is, ha magyarul beszélnek. De aki olyanokat képes kigondolni, hogy a pesti utcán magyarul beszéljenek, azzal csakugyan kíméletesen kell bánni, ha máskülönben ártalmatlan ember. S mivel Borárosban sok volt az emberség, nem a hajdúival kényszerítette visszavonulásra a peregrinust, hanem ő maga tologatta ki mosolygva az ajtón.

A népirót azonban nagyon elkeserítette a kudarc. Nem is ment addig haza — valahol az Orczy-kert körül lakott akkoriban, Rousseau filozófijával és saját-maga által termelt krumplival táplálkozván —, míg

egy kis panasszal nem könnyített a lelkén. A Beimelnyomdába is benézett. Heckenasthoz is, Kiliánhoz is, a két kiadóhoz, — mindenüvé, ahol egy kis trécselésre össze szoktak ülni az írók. Talált is részvevő kebelt, Garay János is segített neki búsulni, Kunoss Endre is, a két költő. De a prózaírók már akkor is huncut emberek voltak, különösen a szerkesztetők, akik a hetilapokban mélabúról és színes divatmelléletekről gondoskodtak hazánk szebblelkű leányai számára. A népíró bejáratos volt minden szerkesztőségbe, sőt néhol szívesen is látták. Különösen ha Bajzát, vagy valamelyik akadémikus literátort kellett kikészíteni. A jóhízemű, naiv népírót neki lehetett ug-ratni magának Széchenyinek is, csak alkalmas jel-szót kellett tüzes taplónak a fülébe dugni. Mikor azonban a szilaj harcos egy pár cipőrevaló honorá-riumot kért, legfeljebb egy cipórevalót kapott.

Most azonban a Rajzolatok szerkesztője jó tanácsal fizette ki.

— Elhibáztad a dolgot, Miska barátom. Nem Pestet kell megmagyarosítani, hanem Bécsset.

— Bécsset?

— Persze. Pest aztán magától is utána megy Bécsnek.

— De hát ki akar Bécsben megmagyarosodni ?

— Mindenki, barátom. Futár hozta a hírt, hogy a bécsiek mind meg akarnak tanulni magyarul s egy ezüstforintot fizetnének egy óráért, ha alkalmas magyar nyelvmestert találnának.

A peregrinus másnap már útban volt Bécs felé. A tél korán befogott, november közepén már hó borította az országutakat, majd két hét beletelt, mire Stancsics népiró meglepte az utat. De életének ez volt a legszebb útja. Ezüstforintosok csikorogtak a lába alatt nappal és ezüstforintosok csillogtak rá a téli égről éjszaka. Minden órára egy ezüstforint! Reggel hatkor már munkába lehet venni a koránkelő bécsieket. Délig hat ezüstforint. Este hétig, egyórás ebédszünettel, megint hat forint. Egy esztendőre csak háromszáz napot számítva, a többit leütve az ünnepekre, háromezerhatszáz forint ezüstben, vagyis nyolcezer váltóforint. De hát el lehet ennyi rettenetes pénzt költeni? Talán. A népiró először Julcsára gondolt, a hűgára, aki Hollner mézeskalácsoséknál szolgált Tehérvárrott. Egyszer tíz forintot kért tőle kölcsön s megesküdütt neki, hogy mingyárt visszafizeti a pénzt, mihelyst megírja a szülővármegye, Veszprém monográfiáját s Heckenast úr ád érte ötven forintot. Sajnos, Heckenast úr nem akart belemenni ilyen nagy üzletbe s Julcsa öt év óta hiába várja a tíz forintját. Nos, most majd megkapja kamatostól. Igen, az lesz az első, hogy kiházásítja a hűgát. Házat is, földet is vesz neki. Aztán jön az öccse, Jancsi, aki paszomántosságéd Pesten. Eddig csak azzal mutathatta ki iránta való szeretetét, hogy neki olvasta fel először a magyar¹ hon üdvét célzó rajzolatjait. Most műhelyt vagy boltot fog neki venni, válasszon, amelyiket akarja. De mi lesz aztán a többi pénzzel? Talán a szülőfalujában, Ácsteszéren kellene egy ispotályt

építtetni? Aztán az izsáki iskolára is gondolni kellene, ahol segédtanító volt, két elemi végzettséggel, tizennyolcéves korában s egy könyvet talált a kántor gerendáján, amelyből megtudta, hogy van egy Afrika nevű világrészi is s azt olyan emberek lakják, akiknek fekete a bőre. Igen, ezzel az iskolával okvetetlen csinálni kell valamit. Az izsáki gyerekeknek nincsen olvasókönyvük, hanem minden tanuló elviszi hazulról az imádságos könyvet, vagy a kalendáriumot s abból tanulnak meg olvasni egyenként, addig a többi birkózik, vagy pandúrt és zsványt játszik a szalmás-istállóban. No, az nagy öröm lesz Izsákon, ha ő minden gyerekeknek egyforma olvasókönyvet vesz — ilyen iskola tán még riem is volt az Alföldön. De még akkor is tömérdek pénze marad. Örökáron megveheti a krumpliföldet az Orczy-kert mellett. Aztán... aztán.. » talán azt a mellényt is vissza lehetne váltani, aminek az árából egyszer Vörösmarty Mihályt jóllakatta...

Pesti deák volt akkor, innen-onnan tíz esztendeje lesz már, ötödikes gimnazista, de szakállas, bajuszos. Egyszer óráközben egy felsőbb osztályos deák szaladt utána, Szalay László nevezetű.

— Miska bácsi, — lobogtatott előtte egy szürke papírtáblás könyvet — megvan-e már ez magának?

— Mi az, öcsém?

— Ez a Zalán futása, Miska bácsi.

— Nem, öcsém, az nincs meg, de már olvastam. Greguska tisztelendő úr ideadta elolvasni az övét.

— Vegye meg, Miska bácsi, az Isten is megáldja. Csak öt váltóforint

Az öreg diák elnevette magát.

— Hát van ennyi pénz a világon, öcsém”?

Szalay László felsőbbosztályos ifjú deák nagyon elszomorodott.

— Vörösmarty Mihálynak kellett volna a pénz. Nincs neki miből megebédelni.

— Nincs? — mosolygott el az öreg deák. Azon mosolygott, hogy ő már két napja nem ebédelt; de ezt nem mondta, csak megrántotta a szép fekete mellénye alját. — No, ha erre a mellényre ad a zálogos egy ebédre meg egy vacsoráralót, akkor megveszem a könyvet és jóllakhat Vörösmarty Mihály.

Jól is lakott, mert akadt olyan zálogos, aki méltányolta a mellényt. Igaz, hogy olyan is volt a mellény, amilyent még nem szült szabóipar. Egy ács-teszéri takácslegény volt annak a gazdája valamikor, Kertész János nevezetű, aki a katonafogdosás elől kiszökött Angliába s húsz esztendeig ott inaskodott egy nagy úrnál, természetesen frakkban. Húsz esztendő múlva erőt vett rajta a honvágy, visszahozta a falujába, mégpedig frakkostul. Itt Mr. Kertész söprűkötői pályára lépett s mivel a söprűkötés és a frakkviselés közt összeférhetlenség esete forog fenn, Mr. Kertész levágta a frakk farkát. A Stancsics-gyerek pedig, mint élelmes ember — abban az időben takácsnövendék — megvette és mellényt varratott belőle magának, aminek csodájára járt az egész falu.

Mert az sohase lett tarkás és sohase vörösödött ki, mint amit az ászári görög boltos árult, hanem mindig fekete maradt, mint a bogár, még akkor is az volt, mikor a pesti zálogoshoz vándorolt, hogy a Zalán futása költője ebédet rendelhessen magának valamelyik csapszékben.

Hát azt szerette volna nagyon a peregrinus, ha a bécsi ezüstforintokból a maga számára is kiszoríthat annyit, hogy ezt a csodamellényt kiválthassa a rab-ságból.

Azonban előre nem látott akadályok merültek fel. Bécsben nagyobb volt a rend, mint ahogy a peregrinus gondolta.

Mivel nem kiálthatott be minden kapun, hogy itt a valódi magyar nyelvmester, hirdetni akarta magát egy bécsi újságban. Ott azonban azt mondták neki, hogy a hirdetést meg kell fizetni. De fizetés ellenében is csak úgy veszik fel, ha a rendőrség megadja a nyelvmesterségre a licenc-et. A rendőrség azt mondta, hogy ő megadni megadja, de először bizonyítsa be a Herr Schriftsteller, hogy tud magyarul. Azt pedig azzal bizonyítja be, ha írást ad neki róla Márton József professzor úr, aki a bécsi egyetemen magyar nyelvet tanított volna, ha lett volna kinek.

Márton professzor úr egy kis dörmögés után ki is adta a testimoniumot, de a mariahilfi rendőrség húzta-halasztotta a licenc-et. Valósággal kirabolta a peregrinust. Mindennap tizenkét ezüstforinttól fosztotta meg! Február végére már kilencszáznégyszáz ezüst-

forint vesztesége volt. Mindig ezt számítgatta, ahogy a Kartnerstrassén hányta a havat, lényegesen kevesebb napidijért, mint amennyire mint nyelvmester számított. S ezt számítgatta azokon a napokon is, amikor a magyarok istene rosszkedvű volt és nem adott hánynivaló havat a bécsieknek. Ilyenkor a peregrinus a könyvkirakatokat meg a virslikirakatokat nézegette, néha magányosan, néha mecénásával, akit Biró Miklósnak hívtak s valahonnan Erdélyből peregrinált Bécsbe. Mecénássága abban állt, hogy pipája volt neki s azt a bécsi kirakatok előtt felváltva szívtá Stancsics Mihály magyar népiróval.

Tavasza felé azonban rámosolygott az ég a peregrinusra. Igaz, hogy a hó elolvadt, de Kleener gombkötő üzent érte, hogy neki nyelvmesterre volna szüksége. Fizetni ugyan nem fizet egy ezüst forintot óránként, hanem mindennap megebédelteti a nyelvmestert.

Stancsicsnak felragyogott a szeme. Mégis csak sikerülni fog Bécszet megmagyarosítani!

— Gut Morgen! — köszönt be a gombkötőnek.

— Adjon isten — köszönt vissza a gombkötő. — Beszéljen csak velem magyarul, barátom, az Isten tüze pusztítsa el azt is, aki a német szót kitalálta!

— Hát nem magyar nyelvmester kell az úrnak? — képedt el a népiró.

— Dehogynem! Olyan magyar nyelvmester, aki engem a német írásra, olvasásra megtanítson, mert nem tudom rendesen kiállítani a számlákat a kuncsaftok-

nak és azért mindig becsapnak ezek a rőzsérevaló bécsiek.

Így aztán se Julcsa nem kapott házat, se Jancsi műhelyt s Táncsics Mihály sohase bírta kiváltani a mellényt, amelynek majdnem olyan különös volt a pályafutása, mint a gazdájának.

A VÁRMEGYE EMLŐI

Valahonnan megkértek, hogy írjak megemlékezést Klauzál Gáborról, a reformkor nagy emberéről, aki most száz esztendeje szólalt fel először a pozsonyi diétán. Nem történelmet, dehogy! — azt komoly embertől kérnek. Éntőlem valami olyan írást kívántak, amit még a komoly emberek is elolvasnak, például a politikusok. Sőt éppen az volna jó, ha úgy festeném meg a régi politikust, hogy a mostani politikusokat gondolkozóba ejtené.

Tisztában voltam vele, hogy ez képtelen föladat, de vállaltam. Nekem ugyan nem gyöngéim a miniszterek, de a Kossuth minisztere mégis más. Az egyetlen miniszter, akivel minden nap találkoztam, még pedig a saját házamban, a kultúrpalotában. Itt az utolsó húsz esztendő alatt sok mindenféle nagy úr megfordult, némelyiket el is engedtem volna — Franchet d'Esperey úgy belénk szeretett, hogy kétszer is végigfűtyörészte a nagy könyvtárunkat — csak éppen magyar minisztert nem volt alkalmam köszönteni. Volt egy, aki eljutott a kapuig, de ő nem jött be rajta, én meg nem mentem ki, mert népgyűlésen elnökölt a nagyúr, aki elhitte híveinek, hogy a mi lépcsőfőljárónk a legstílusosabb politikai tribün. (Ugyan lehet is benne valami, mert a gyerekek is itt szokták a ród-

líhoz címzett nyaktörési gyakorlataikat végezni.) Elég az hozzá, hogy a magyar ipar és kereskedelem első minisztere hozzátartozik a kultúrpalotához két példányban, is s ezért van vele mindennapos találkozásom. Kis pecsétnyomó-szobra, — Vastagh György finom és kecses műve — byroni redőzetű” köpönyegével a palota végén méléz a világba a fenyvek alól, a fiatal Klauzál ez, inkább lírikus, mint államférfi. A másik, bent a lépcsőházban, szemben a kapuval, Barabás festménye, szomorú, fáradt öreg ember, „minden mindegy itt” szemekkel — az már a Kossuth minisztere.

A reformkorszak politikusa, negyvennyolcas államférfi, Kossuth minisztere, Szegeden van eltemetve — mit tudok én még ezenkívül Klauzálról? Igen, valami szójáték is visszarémlik a gimnazista tudományomból. Klauzál — kalauzul áll. Meg a klauzulák nagymesteréről is hallottam volna valami diétái szállóigét. Klauzál *clausulae nomen et omen habet...* De hát ez csak történelem s ez nekem nem elég. Az emberről kellene valamit tudnom, hogy a róla való írásomban vér lükteszen, ne tinta szikkadjon. Kit szeretett, kire haragudott, hogy beszélt a kancellárral, hát a hajdújával? Csak egy anekdotában lássam megrebbenni a szemét, hátravetni vagy lehajtani a fejét, mindjárt életre tudom galvanizálni. Csak egyetlen emberi vonást kapjak róla, rajzoló é én abból olyan szépet, hogy még tán a mostani politikus is elgondolkozik rajta. (Már tudniillik azt gondolja, hogy „no, ez nem egészen olyan volt, mint én vagyok, kár.”)

De hát hal vegyem azt az egy vonást, azt az egy anekdotát, azt az egy pillarebbenést?

Eszembe jutott, hogy egy szegedi tanár írt egyszer egy könyvet Klauzál Gáborról. Körülbelül akkoriban, amikor én ide kerültem Szegedre. Akkor még itt bizonyosan seregestől éltek olyan úriemberek, akik együtt éltették a hont Klauzál Gáborral a kaszinóban, elmentek utolsó kézszorításra a betegágyához s kikísérték a temetőbe. Ebben a könyvben bizonyosan megtalálom, amit keresek.

Nem találtam biz én semmit se belőle. Nagyon komoly, nagyon alapos könyv, terjedelemre is tekintélyes — régen vágtam át ekkora kásahegyet, de egy szem mazsolát nem találtam benne. A kétszázadik oldal után se emlékeztem belőle többre, mint amin az elején megakadt a szemem.

— Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedt ...

Vizuális típusú ember vagyok és rögtön megképzettek előttem a szittyá Romulusok és Remusok, ahogy a farkastejen kövérednek. No, mosolyodtam el, ilyen képnek a kitalálásához is gusztus kell. Az se a huszadik század emlőin növekedett, akinek ilyen típus juthatott eszébe.

Azonban akármilyen tápláló a megyei közélet, én néni érhetem be vele. Tovább kell kutatni, de hol? Mikor Klauzál meghalt, már volt újság Szegeden. Igaz, hogy csak hetenként háromszor jelent meg, — illetve csak háromszorra nyomatták ki, de írni egyszerre írták meg, hogy egész héten ne legyen rá gond-

juk többet, aztán a nyomda elosztotta háromfelé, hogy minden számra jusson is, maradjon is egy kis helyi esemény. De hát a Klauzál Gábor halála akkora esemény volt, hogy abból bizonyosan három hétig éltek az akkori szerkesztők.

Nem biz azok, mert egyszerre bántak el vele. A temetés után harmadnapra jelentették a nagy hazafi halálát, s kilenc sorban sírták ki magukat. S a kilenc sorból egy így hangzik:

— Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett ... Igen, hát most már tudom, hol vette Klauzál modern biográfusa ezt a szép régi metaforát. Ebből a régi újságból ásta ki. ő több szerencséivel kutatott, mint én, talált, aminek hasznát vehette. De hol áskálhatok tovább én?

Előkerestem az akkori Vasárnapi Újságot, amelynek a nekrológjait azoknak az időknek a legnevesebb írói írták, ma már csupa irodalomtörténeti halhatatlanok. Meg is találtam a búcsúztató vezércikket s ha nem volt is benne hasznomra való, megleltem a szegedi újság forrását. A pesti lap két nappal előbb jelent meg, mint a szegedi s itt láttak először napvilágot a vármegye történelmi ereklyéi:

— Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett ...

Dehogy itt, dehogy itt! A lapokból kifogyván, azokat a régi könyveket szedtem elő, amiket gyanúba vehettem, hogy Klauzál Gábor nem maradhatott ki belőlük. Például a Politikai szónoklat kézikönyvéből, amelyet Toldy István állított össze, szemelvényekből

és méltatásokból, semmiesetre se maradhatott ki a diétái szócsatáknak ez a ragyogó orátora.

Nem maradt ki, benne van. Mutatványokban és jellemzésben. A jellemzésnek ez a legplasztikusabb mondata:

— Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett ...

További kutatásaim tárgya már nem Klauzál volt, hanem ez a frázis, amely, úgy látszik, állandó bővöletben tartotta a nagy ember mindenj méltatóját. A lánc utolsó szeme 190”, melyik lehet az első?

Lehet, hogy nálam tudósabb embert visszaér Anonyrausig, én csak az Újabbkori Ismeretek Táraig jutottam el, amelynek az ötödik kötete 1853-ban jelent meg Heckenast Gusztáv kiadásában. A Klauzálról szóló cikkben ezt találom:

— Mint státusférfi és politikus a megyei élet emlőin nevedett...

*

Ó, hazám, — sóhajtott volna föl Fáy András — mennyi ilyen emlőd van neked!

(1932)

KI ÍRTA AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT?

Ez a kérdés azok közül az irodalomtörténeti tételek közül való, amelyek senkinek se okoznak fejfájást az érettségin. Azonban amikor Madách művének első kiadása megjelent, a hatvanas években, nagyon sok fejtörésnek volt az oka ez a kérdés a nógrádi kúriákon.

A nemes urak és úrasszonyok sehogy se tudtak belegyőződni abba, hogy a sztregovai földesúrtól kitelt volna az a könyv, aminek a híre telefutotta az országot. Jóraló, rendes embernek ismerték a megyebeliek a sztregovai uraságot, különösen mióta Fráter Erzsinek kiadta az utat. Azóta úgy élt, ahogy ötezerholdas magyar úrhoz illett. Gazdálkodott rosszul, vadászgatott jól, szerette a vendéget, bejárt a megyegyűlésekre Gyarmatra s mióta követnek megválasztották, Pesten is megfordult, sőt egyszer már fel is szólalt az országházban. Tisztelet, becsület neki, de egy színdarabra való talentum mégse néz ki belőle.

Azonban a könyv megvolt, rajta a Madách Imre neve, azt valakinek mégis írni kellett. Ki lehetett most már az, ha nem Madách volt?

Hát ki lehetett volna más, mint a részeges Bory Laci, a gyarmati ügyvéd. Az valamikor nevelője volt, aztán mindennapos tetu-pajtása, asztaltársa, vadász-cimborája. Nagy korhely volt, Isten nyugtassa szegényt, de mindenki tudja róla, hogy nagyeszű ember is volt, tán éppen azért zavarodott meg. Ő írhatta a híres darabot, az valahogy Madáchhoz kerülhetett s az a barátja halála után kiadta a maga neve alatt.

Ezt a naiv nógrádi pletykát, hogy az Ember tragédiáját talán nem is Madách Imre írta, hanem Bory László, a nyolcvanas évek elején Mikszáth Kálmán az irodalomban is forgalomba hozta, ha nem ő találta is ki, sőt azt se mondta, hogy elhiszi. Nem is mondhatta, hiszen a pletykát ebben a formájában egy percre se lehetett komolyan venni. Palágyi Menyhért Madách-monografiája el is intézte a Mikszáth cikkét, mint ahogy a humorista megérdemli, ha komoly ügybe keveri magát. Palágyi szerint Bory László klapancia-csináló ügyvéd volt, egy kéziratos verses művét csakugyan ismerte is Madách, de ez nem igen inspirálhatta az Ember tragédiáját. Az volt a címe: A bolhák eredete, mitológiai hősköltemény.

Hát ez csakugyan nem olyan kovász, amiből kalácsot lehetett volna sütni az örökkévalóság számára. Hanem azért ezzel nincs elintézve a kérdés. Az a tenger, amit nagy költőnek nevezünk, a legkülönbözőbb folyamokból, erekből, búvó-patakokból, mindenféle kitanulhatatlan forrásokból folyik össze az istenkézvágta mederbe. A Madách-tengernek lehetett egy párányi folyókája a nógrádi züllött zseni.

Mert Bory László, aki Madáchék öreg tisztartójának a fia volt, mégis csak több lehetett disznótoros rigmusfaragónál. Egy „költői beszély”-e dicséretet nyert egy akadémiai pályázaton. A hagyatékban maradt egy Herakles című dráma, felséges részletekkel. S talán nemcsak torzók maradtak volna utána, ha őrajta még előbb és tökéletesebben be nem telik Ádám tragédiája, mint Madáchon.

A fiatal Borynak megyszerte voltak afféle vidéki irodalmi sikerei, mielőtt Madáchról csak sejtette volna is a nógrádi közvélemény, hogy milyen csodája az Istennek. Amúgy is társaságkedvelő ember volt a fiskális, elmés, olvasott, mindenki beoéje. Madách maga is a bámulói közé tartozott, ahogy Mikszáth állítja s többször mondta, hogy többre tartja magánál. Nyilván ez a nagy népszerűség kapatta aztán el a nagyramenendő fiatalembert. Elkönnyelműsödött, elrendetlenedett s már mint gyarmati ügyvédnek cigányútra szaladt az élete. Hivatalos pénzek elszámolása körül támadtak kellemetlenségei s bár Madách soha vissza nem fizetett baráti kölcsönnel megmentette a katasztrófától, — a kötelezvény még most is megvan róla a sztrégovai levéltárban — az erkölcsi himlőhelyek megmaradtak a Bory lelkén. Töröttszárnyú madár lett belőle, magasbavagyó, porban vergődő züllött bohém.

Már akkor Madáchot is átvette a vállán az élet s a világgal meghasonlott két ember egymást itatta a lelke keserűségével. A letört zseni nagyon beleillett a

filozóf földesúr sztrigovai udvarába, a veszett humorral összeválogatott dickensi alakok közé, a két hóboros pap, a mindig repülő gesztusokkal járó Sréter Miklós, a Vojtinaserű poéta s a delíriumos János hajdú mellé. Ebben a környezetben Madáchhoz mégis csak egykori nesztora állhatott legközelebb. Azt is el lehet képzelni, hogy a Boryval való eszmecserek során hasadt ki Madáchnak önmagával sokat vívódó lelkéből a nagy dráma kristálymagja. De annak, amit Mikszáth mond, hogy Bory volt az első, akinek Madách megmutatta a kész művet, ellentmond magának a drámának a kézírata. A címlapjára ez van feljegyezve: „kezdtém 1859 febr. 17-én...” Bory László pedig már 1858 nyarán meghalt.

A két barát többedmagával átkocsizott Szliácsra s azon mulattak az úton, hogy témákat adtak fel egymásnak, amikről verset kellett rögtönözni. Amint megérkeztek a fürdőtelepre, a társaság sétálni ment, Boryt magára hagyták. Amint visszatértek, sikoltozást hallanak a szobájából. Be akarnak menni, az ajtó zárva. Dörömbölésükre eléjük ugrik Bory feldúlt arccal, kuszált hajjal, töltött puskával, az asztal mellett pedig halálsápadtan reszket egy — finánc.

— Mi történt itt, Laci? — kérdezte Madách ijedten.

— Megesküdtetem az alkotmányra ezt a bitangot — mondta Bory rekedten s többet az egész társasággal nem törődve leült írni.

— Hát most mit csinálsz, Laci? — hajolt hozzá Madách.

— Levelet írok a császárnak, — felelte Bory dühösen — fogadom, hogy nem teszi az ablakába.

Azzal átnyújtotta a papírt, amin nem betűk voltak, csak gyerekes kriksz-krakszok s az asztalra borulva elaludt. Álmában megkötözték, felszállították a Lipótmezőre, ott is halt meg, úgyhogy fejét összezúzta a zárkája vasrácsán.

ARANY-EMLÉKEK

Ha magyar ember Karlsbadban ögyeleg, már csak illendőségből is megkeresi az Arany János emlékeit. Mingyárt utánateszem, hogy ezt csak illendőségből írtam. Nem vettem észre, hogy a Sprudelt élvező szittyá nemzet túlságosan törné magát nagyjaink kultuszával, de gondolom, ezt nem is szabad rossz néven venni. Ezer átlagos műveltségű magyar ember közt, nem tudom van-e hűsz, aki tud Arany János karlsbadi vonatkozásairól. Honnan is tudna”? Az iskolás irodalomtörténetből ilyen apró részletekre nem futja, azután meg, ha az iskolából kiszabadul az ember, kisebb gondja is nagyobb annál, hogy visszajárjon a klaszszikus kutakra. Nem érez utánuk szomjúságot, legföljebb valami keserű iskolaízt. A Toldi? Ja igen. „Felvéve a hajnal piros köpönyegét”. Ebből az énekből ki kellett szedni a trópusokat. A fene jobban tudja most már, mik voltak azok a trópusok, hiszen akkor se tudtuk. És Arany János? Nagy költő volt, persze, hiszen a Greguss Ágost-féle balladákat is ő írta. Ott van a szobra a Nemzeti Múzeum előtt, rajta van a Piroska is, a Toldi szerelméből, az az unokájáról van mintázva. Nem Toldinak, hanem Arany Jánosnak. (Pedig dehogyan az, az Arany-szobor Piroskájának egy Széchenyi grófkisasszony volt a modellje.)

Azzal is mentenem kell a fajtámat, hogy: szegény ember vízzel főz. A Goethe-irodalom akkora könyvtár, hogy a katalógusai köteteket tesznek s mégis minden öt évben produkál egy új életrajzot, abból a nemből, amelyik úgy magától olvastatja magát, ha az ember fölnyitja. Nem mondom, hogy nekünk nincs Arany-irodalmunk. Van az, méretben nem is olyan kicsi, csakhogy inkább haszonnal olvasható, mint gyönyörűséggel. Riedl páratlan biográfiája igazán egyetlen a maga nemében, annak volt is, van is keleté s Dóczi Jenő és Voinovich Géza friss Arany-könyvei bizonyosan részesek lesznek abban, ha az utánunk következő nemzedék nemcsak iskolás muszájból, hanem szíve szerint is hozzáédesedik ahhoz a költőjéhez, aki legmagyarabban reprezentálja a fajtáját.

Egyelőre azonban nem láttam, hogy a karlsbádozó magyarok nagy tömegekben zarándokoltak volna a Sprudel hídján túl ahhoz a házhoz, amelyekben sok éven át lakott egy Arany János nevű magyar Kurgast. Szerény a ház és még szerényebb rajta az emléktábla, véletlenül ha megakad rajta a szem, amely hamar belefárad a német költők s a dupla és tripla nevű főhercegek és főhercegnők hivalkodó tábláiba és kérkedő Denkmal-jaiba. (Franz Josephet Beethoven imperátorral cserélte ki a rezsimváltozás, sajnos, a szobrász művészete nem igen haladja meg a császárszobrokét és a Kaiscr-parkból nem minden elmésség nélkül csináltak Geysir-parkot. Hogy mi sors érte a Kaiserschmarrnt, azt elfelejttem megnézni az étlapon, mert a császárokkal morzsaformában se tartok

barátságot.) Az Arany-padot is csak sok kérdezősködés után tudtam megtalálni. Ellenben váratlanul figyelmeztettek egy olyan Arany-emlékre, amiről sohase hallottam. A karlsbadi zsidó temetőben van ez, az új részében, ahol 1869 nyarán ásták meg az első sírt, fiatal pesti magyarnak, bizonyos Rockenstein Mihálynak. Arany akkor járt először a Tepl mellett s tőle való a sírkőnek ez az aranybetűs epitáfiuma:

*Jó magyar, ifjan akart használni szerette honának
És hogy erőt nyerjen, jött felüdülni ide.
Hajh, de üdülés helyt kora sírját lelte meg itten,
Most apa és rokonok gyásza kesergi nevét.*

„Jó magyar” ... már mint a Rockenstein Mihály. A Rockenstein Lipót fia. Már csak azért is hadd legyen följegyezve itthon is a sírfelirat, hogy Hapax legomenon gyanánt szolgáljon az Arany-kutatóknak. Gondolom, így hívják tudósul az „egyetlen adat”-ot. Hát ez az egyetlen adat rá, hogy még Arany János is követett el meggondolatlanságot.

A másik karlsbadi Arany-vers közismert, már legalább azok közt, akik belsőbb barátságban vannak vele. Benne van a relikták kötetében az alapokmánnyal együtt. Értem 1868-ból az Aj-váj című verset.

*Vagy a tüdő, vagy a máj,
Vagy a szív, de az a táj,
Érzem szorul, feszül, fáj.
Ettől csappan meg a háj:*

*Ez mondja majd nékem: állj!
 Hanem panaszt ne ejts, száj!
 Az élet úgy se volt báj,
 Meghalni jobb, ha — muszáj!*

Bizony a máj volt, amivel Karlsbadba kénytelene-
 déit Arany vagy kilenc esztendőn keresztül. Az első
 kúra idejéből valók azok a rigmusok, amiket kívülről
 tudok még abból az időből, mikor csak Arany János-
 tól tudtam, hogy Karlsbad is van a világon.

*Isten veled Karlsbad szép tája! —
 Örökké az ember nem állja,
 Rothad neki tüdeje-mája; —
 Így végződik a földi pálya.
 Alas'szolgája!*

De hát azért csak jót tehetek neki a csodaforrások,
 mert a következő esztendőben odahívja Csengery An-
 talt is, „míg nem késő”. Ez az egyetlen karlsbadi levele
 a kiadottak közt s ebből látom, hogy a világ azóta se
 sokat változott ott. „Az idő folyvást szép”. Hát igen,
 az egekből folyvást. De „a rövid zápor után a lég an-
 nál tisztább, az erdő annál zöldebb, a séta annál kel-
 lemesebb”. Szép nagy sétákat tett s korán nekifogott,
 „ötör kell kelnem, harmadfél órát, pipa nélkül sé-
 tálnom s csak azután jutok reggelihez, hol egy csibuk
 s a lapok olvasása minden fáradtságért kárpótol.”

Találtam róla egy hiteles föl jegyzést, hogy a Post-
 hofba járt reggelizni. Ha én volnék a Posthof gaz-

dája, eldicsekedném Arany Jánossal egy márványnévjegyem. Már csak azért a sok ezer magyarért is, aki ott hozza helyre a szája ízét a reggeli gyógykörtöky után.

*

Hanem hát Arany János- emlékekért nem érdemes olyan messzire menni, mint Karlsbad. Erdő az, nem berek, tenger az, nem patak, amennyi itt a szomszédban van belőlük — Nagyszalontán. (De nyilván mégis csak Karlsbad van közelebb.)

Nem mondok vele újságot, hogy ott Arany-múzeum van. Ez sokunknak rémlik, csak azt nem igen tudjuk, hogy mi van benne. Néhány esztendővel ezelőtt meg kellett volna valamit tudnom az Arany János íróasztaláról, amit a magyar asszonyoktól kapott ajándékba. Sejtettem, hogy az asztal Szalontán van, de, hivatalos lévén a dolog, biztosat kellett volna tudnom. Katalógust keresek az Arany-múzeumról, nincs. De azt megtalálom valahol, hogy 1885 júniusában nyílt meg, e körül a dátum körül kell keresgélni. Nézem az Akadémia meg a Kisfaludy Társaság annáleseit, meg is találok bennük, kiket küldtek oda a megnyitásra követnek — egyéb semmi. No majd az egykorú napilapok segítenek, van belőlük a kezem ügyében vagy ötféle, azokban bizonyosan nagy tudósítást találok. Hiszen akkor még jóformán itthon volt Arany János, a fű is alig nőtt ki a sírján. Ez is hiábavaló reménykedés volt, az újságok csak azt a szép hosszú sürgönyt közölték, amelyikben Tisza Kálmán kimentette magát.

Bokros teendői miatt nem léphette át elsőnek az Arany-szoba küszöbét. Ahogy aztán kutakodtam, kiderült, hogy az Arany-szobából csak valamikor a kilencvenes években lett nyilvános Arany-múzeum. De már az erről szóló beszámolókat nem néztem meg. Félttem, hogy azokban is csak a Tisza Kálmán kimentő sürgönyét találom meg, esetleg a régi szöveggel. A bokros teendőkkel. (Amiknek akkoriban csakugyan nem lehetett híjával, mert éppen a bukására készülődött.)

Nem nyomoztam tovább az irodalomban, hanem kaptam magam és átszaladtam Szalontára, látogatást tenni Arany méltóságos úrnál.

Ez volt az első, amire rádöbentem. Hogy én ilyen nagy úrnál járok. Eddig sose hallottam arról, hogy a nagybajuszú szalontai hajdú méltóságos volt. Nem mondta azt nekem se Holló igazgató úr a félélyházi gimnáziumban, se Gyulai Pál, meg Riedl Frigyes a pesti egyetemen. Ők se tudták volna? Vagy csak nem jutott eszükbe megmondani? Azt gondolták, hogy egészen elegendő címzés az „Arany János”, úgyse lehet azt senkivel összetéveszteni a magyar firmamentumon.

Hiszen nem is igen törte még azon a fejét senki, hogy ugyan minek kellett szólítani Arany Jánost? Mindössze egy embert tudok, aki nem úgy emlegette a költőt, ahogy szokás s az az ember Tömörkény István volt. Ezt is érdemes följegyezni ebben a relikvia-leltárban. Arany János miatt is, meg Tömörkény István miatt is.

Akkor történt, mikor a régi jó háborús világban az Arany-centenáriumot ültük Szegeden. A színházban

tartottuk az Arany-estét, pesti vendéggel, utána én-nálam laktuk el a tort. Jakab Ödönt, a pesti vendéget hívtuk meg egy kis hirtelen-hamarjára s a dízkíséretet Tömörkény szolgáltatta, meg Szalay József, a literary gentleman, aki főrendőri rangban vigyáz az irodalomra.

Az első felköszöntőt nekem kellett volna mondanom, de nem mondtam, mert nem kedvelem ezt a műfajt. Szerencsére Ödön bátyám megmentette a ház becsületét s olyan kiadós tósztot mondott Szegedre, hogy abban benne volt az én részem is. Ennek aztán Szp.lay József állt elébe, bokrétába kötvén Jakab Ödön minden érdemét, amely már akkor is sok volt, pedig az akadémiai páлма még hiányzott közülük. Csak hajnali harangszókor került a sor Tömörkényre, aki Arany Jánost köszöntötte fel. Szerény lélekkel, de kissé szófogatlan nyelvvél.

— Ünnepre gyűltünk össze, uraim. Magyar János ünnepére...

— Arany János — igazította helyre Jakab Ödön.

— Igön, jól mondja uraságod, én is azt mondom, hogy ezen Magyar János...

— Arany János — most Szalay próbálta nyomba terelni a szónokot.

Tömörkény vállat vont, föl húzta a két szemöldökét és egyszerre rázta mind a két kezefejét. Hajnalban ilyen gesztusokkal szokott ő az értelmetlen embereknek magyarázni.

— Hát nem értitek, hogy Magyar János! mert ez a ... izé... ez a János olyan magyar embör volt, hogy

ilyen nem volt, mög nem lösz több a világon. Ezt nem is hívhatják a mőnnyországban se másnak, csak Magyar Jánosnak. Osztán ha ez a... ez a Magyar János két esztendő korában beleesik a csordakútba vagy eltapossa a bika, akkor mögötte volna a fene az egész magyar naiv eposzt. No, ez az egész.

Csakugyan ennyi volt az egész és én nem tudom, a magyar irodalom minden tudósai mondhatnak-e ennél szebbet Arany Jánosról. Tömörkény Istvánnak pedig ez volt az utolsó tőszttja. Pár hét múlva ágynak esett, hazahívta a magyar Isten — Magyar Istvánnak, Magyar János mellé.

Ez a tősztt járt az eszemben akkor, mikor meglátogattam szalontai házában az öreg méltóságost. „A magyar író”-t „otthoná”-ban. A csonka torony az öreg méltóságos otthona. Az, amely vala egykor „szabad hajdúfészek, benne lakván háromszáz vitézek”. Háromszáz vitéznek kicsi lenne egy kicsit, hanem Arany Jánosnak elég. Igen, be is teli egészen. A földszintet, az emeletet, a toronyszobát tölti meg az Arany-múzeum. Annyi a hagyaték benne, hogy szinte sokaltam is. Egy karlsbadi csészén fölírás. Ez volt a nagy költő ivóedénye ettől-eddig. Ez rendben van. De a csészében egy marék homokkő-glikker látható, amelyekről szintén magyarázótábla okosít fel. Ezek a nagy költő vesekővei, eltávolítottak ekkor meg ekkor... Hát ezeket az orvosi érdekességeket talán nem volna muszáj üveg alá kirakni. A vesekővek nélkül is olyan teljes emberi dokumentum-gyűjtemény ez, amilyen semmi költőtől nem maradt semmi nemzetre. A nagy

szoba úgy van berendezve, ahogy az Aranyé volt az Akadémián, főtitkár korában. A fogason sok kabát és tömérdek szürke kalap. Elnyűtt nincs köztük egy se. Sétabotok nyalábszámra, nem ficsúros pálcikák, hanem igazi botok, támaszkodásra valók, köztük a megénekelt kajla gamójú is. Sok doboz pántlikás szivar, ajándék a költő tisztelőitől, mind fölnyitva, de egy sincs megkezdve. Azt megértem, hogy Arany jobban szerette a pipát, maradt is utána egész arzenális, de nagyon imponál nekem, hogy az örökösökben és a szalontai múzeumigazgatókban ennyi volt a kegyelet. A szegedi múzeum igazgatójára is rá lehetne bízni a Dárius kincseit, de ha egy láda perzsa szivar is volna köztük, azért nem vállalnék felelősséget.

Ki vannak teregetve az üvegtartóban a meghívók is, amikkel dáridókra hívogatták a címzettet, Andrassy Gyulához, Ferenc Józsefhez, hova. Nem hiszem, hogy valaha is tiszteletét tette volna e magas uraságnál, de a meghívóikat elrakta, hiszen már nótárius korában megszokta, hogy rendet tartson az irományokban. S ezek alapján tettem azt a szenzációs felfedezést, hogy méltóságos úr volt a szalontai hajdú. „Méltóságos Arany János úrnak, mint a Szent István-rend jeles vitézének”, — ez a titulusa. Persze, persze, a Szent István-rend. Jobb is, hogy erről kevés szó esik, több jeles költőnknek szívébe belenyilalna a fájdalom, hogy ez már nem divat.

De az igazi emberi dokumentumok nem ezek. Azok asztalos keze munkái. Egy fenyőfaág, tarkacihás vánkossal és tarkahuzatú dunnával. Ebben aludt

méltóságos Arany János úr, még akadémiai főtítkár korában is. Egy fenyőfa sifonér, nem is politúros, csak festett. Ebben tartotta a Szent István-rend jeles vitéze a fehéreneműit, amiket mindig maga tartott számon. A fehéreneműk most is ott vannak a sifonér polcain. Minemű és mennyi, oda van írva a költő gyöngybetűivel a sifonér belső oldalán lévő cédulára. Valahogy ilyenformán, — a számokért már nem kezeskedem:

Ing.....	12 drb
Hálóing.....	5 drb
(Egy a Lacié)	
Gatya	4 drb

Írhatnám ugyan szemérmesen is, ahogy a hatvanas években szokták: G... a — de hát ha a világ legszegyenlősebb öreg parasztja ki merete írni a becsületes nevén, mi jussom volna nekem affektálni!

Kis jegyzőkönyv hever az egyik asztalon. Notesz. De nem olyan mostani fajta. Maga csinálta a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára. Úgy, ahogy írástudó öreg parasztok szokták — ó, de sokat láttamilyent a mi gerendánkon is! Negyedrébbe vágta az árkus papírt, aztán kettőbe hajtotta s összevarrta cérnával. A címlapján ezt a goethei mottót írta:

*Pénzt s időt hogy vertem el,
Arra e kis könyv felel.*

A Margitszigeten verte el Arany János a pénzt és az időt, a tölgyek alatt, élete utolsó éveiben, fáradtan

és betegen. Csak éppen felnyithatom a számadó-könyvet s megint csak emlékezetből, felelősség nélkül idézhetem a számokat, hogy tékozolta a pénzt Magyarország legnagyobb költője. Valahogy így:

Május 11.....	47 kr.
Május 1”.....	47 kr.
Május 13.....	47 kr.
Május 14.....	49 kr.
Május 15.....	97 kr.

(Laciék is kint voltak.)

Ennek a borzasztó kilengésnek tehát megvan a magyarázata. Vasárnap lehetett, Arany Lászlóék látogatták meg az öreg urat, mélyen kellett nyúlni az erszénybe. De mi a magyarázata az előző napi differenciának? Mire kellett akkor két krajcárral több, mint más hétköznapokon? Nyilván azért, mert szombat volt s borralalót kapott a pincér.

Jó lett volna ott tölteni az egész napot s kézbe venni mindent, amit az 6 keze érintett valaha. De a nagytiszteletű úrnak, a Csonkatorony örének egyéb dolga is volt, minthogy engem tanítgasson azokról, amik régen voltak. Különben maga is stílusos tartozéka a különös múzeumnak: Arany János öhozzá is hozzáért, ringatta ezt a fehérhajú és fehérszívű öregembert.

Megkérdeztem tőle, sok látogatónak kinyitják-e az Arany-múzeumot ?

— Nem igen járt itt tíz esztendő óta semmi nevezetesség.

Aztán mégis eszébe jutott egy román Kapacitás. Író, újságíró, politikus. Órákig elnézelődött az ereklyék közt, nagyon meg volt hatva s szép cikket írt bukaresti lapjába az Arany-relikviákról.

Azt a kérdést is föladtam az öreg úrnak, miért nem a Magyar Tudományos Akadémiában van berendezve az Arany-szoba? Ott a Goethéé körül. Azt mondta a nagytiszteletű úr, nem lehet. Először azért, mert Szalonta nem adná. Másodszor azért, mert így rendelte Arany László. Ő restauráltatta a csonka tornyot, hogy örök időkre megőrzője legyen az apja ereklyéinek.

Mégse hiszem, hogy így gondolta volna Arany László. Nem Salonta Mare-nak szánta ő ezeket a nemzeti kincseket, amelyeknek a sorsa mingyárt bizonytalanná válhat, mihelyst a nagytiszteletű úr leteszi az élet hivatalát s elfogynak az Ercseyek, a rajongó Arany-rokonok. Nem jó volna a magyar államnak éa a magyar hivatalos irodalomnak valami csereakciót kezdeni addig, míg nem késő?

(1930)

JÓKAI

I.*

A város tekintetes tanácsa nekem juttatta azt a tisztességet, hogy a civitas Szegediensis háláját letegyem annak a százesztendő Jókainak az oltárára, aki a mellett, hogy a költő fantáziájával megismételte a bibliai genezist, a realitások közül elsőnek fedezte fel a magyar szépirodalom számára a vidéki várost és a polgári demokráciát. Meg nem szolgálható kitüntetés ez nekem, e város szerény írődeákjának, aki fakó tintájával könnyen foszló papíron dolgozik, amelyet máról-holnapra elvisznek a szelek — de Jókai pályájának méltatása tulajdonképpen történetírónak való feladat, aki bronzban és márványban dolgozik. Mert Jókai pályája több, mint irodalomtörténet: az az utolsó száz esztendő egyetemes magyar története.

Száz esztendővel ezelőtt, igen tisztelt Közgyűlés, különös csodák történtek a csodáktól már rég elszokott magyar glóbuszon. Üstökösöket nem láttak, földrengéseket nem éreztek, mégis üstökösjárásos és földrengéses esztendő volt az. Akkor történt, hogy a

* Szeged sz. kir. város 1925 febr. 18-i ünnepi közgyűlésén tartott beszéd.

pozsonyi diétán a magyar követek, a Karok és Rendek elkezdtek magyarul beszélni. Ez maga is csoda volt, hát még amiket beszéltek! Az egyik beszélt közteherviselésről, a másik beszélt jogegyenlőségről, a harmadik beszélt gondolatszabadságról, a negyedik beszélt vallásszabadságról. Csupa olyan fogalom, amelyre új szót kellett csinálni s ahány szó, annyi kalapácsütés azon a szép patinás koporsón, amelyben egyre halkulóbb szívveréssel aludt az a szépséges tündéraszony, akit most úgy hívunk: Magyarország, akinek azonban száz évvel ezelőtt még magyar neve se volt, akkor még a hazát is latinul hívták Hungáriának. Ekkor történt, hogy egy fiatal huszárkapitány, Széchenyi István nevezetű, úgy tett, mint a sabariai Szent Márton, aki köpenyét megfelezte a koldussal — csak hogy ez a mi Szent Mártonunk az egész köpenyét feláldozta, hogy pólyát szabasson belőle a magyar tudománynak. Ekkor történt, hogy egy fiatal költő, akit Vörösmarty Mihálynak hívtak, a pátosz harangszavával döbentette fel a magyar csöndet?

Ősi dicsőségünk, hol késsel az éji homályban?

Nem véletlen, igen tisztelt Közgyűlés, hogy éppen a csodáknak ez az esztendeje adta nekünk a legnagyobb csodát, Jókai Mórt. Sőt nagyon céltudatos intézkedése volt ez a fejünk felett örökődő Gondviselésnek. Mert az örökkévaló Isten, aki emberi szemnek megfoghatatlanul vigyázza csillagai felett világok születését és világok elmúlását, az örökkévaló Isten tudta, hogy amit ez a csodálatos esztendő teremni fog.

az mind el fog veszni és a századforduló hervadt napvilága romokra fog visszasütni ebben az országban. És az örökkévaló Isten támasztani akart valakit ebben a népben, aki túlélje annak pusztulását; aki hirdetője legyen annak, ami volt és záloga annak, ami lesz; aki befelé közös bálványa legyen boldogtalan, mert szétszaggatott és még boldogtalanabb, mert magától is széthulló fajának és kifelé hódolatra készítő nagykövete annak a világ minden hatalmasainál, akik nem akarnak a Jókai népének helyet engedni a népek asztalánál.

Íme ezzel a történelmi küldetéssel takartatott a komáromi árvagyám fia ezelőtt száz esztendővel a halhatatlanság pólyáiba.

*

Igen tisztelt Közgyűlés, fölösleges volna elmondanom Önöknek Jókai Mór életrajzát, amely minden poklokon keresztül elvezette az örökkévalóság kapujába, ő maga mondja el, hogyan járt a korszak világra fénylő hőseivel, Petőfi Sándorral és Kossuth Lajossal diadalútjaikon s hogy bujdosott futóbetyárokkal erdők vadonában, evett cigányok bográcásából és királyi asztalok ezüst tálairól; volt a nyakán kötélhurok és érdemrend-szalag; ugyanaz a király, akinek pribékjei bebörtönözték a forradalom újságíróját, odaültette országa főrendei közé; meghajigálták koszorúval és sárral; nevezték Kossuth-kutyának és írőkirálynak; leborult előtte az egész ország és akadt olyan demagóg, aki dicsősége teljességében nem átal-

lotta azt a blaszfémiát mondani az országházában: „Én ezen Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek ismerem...” És mondták ezt a magyar faj olyan reprezentánsának, akinek a kedvéért nagynevű angolok, franciák, németek tanultak meg magyarul, holott az egész magyar politika és az egész magyar diplomácia kedvéért egy bécsi ajtónyitogató se cselekedte azt meg. És mondták ezt a föld egyik sarkától a másikig világító magyar fáklyának olyan faggyúmécsesek, akiknek se a kigyúltát, se a kialudtat senki észre nem vette.

Mind elmúlt történelem ez már, igen tisztelt Közgyűlés és megtalálható minden Jókai-életrajzban. Én arról óhajtok inkább beszélni Szeged emlékünnepeén, amit az életrajzok nem jegyeztek fel — én Jókai lábnyomait kerestem meg Szeged történetében. Neki nem voltak azok olyan fontosak, hogy életírói ne mellőzhették volna őket, nekünk ereklyék és dokumentumai annak, hogy ennek a városnak különös kötelessége ünnepi díszbe öltöztetni a lelkét Jókai születésének emlékünnepeén.

Óreg újságok ólomszérűit kellett értük bejárnom, amiket már nem is por takar, hanem valóságos szép tiszai homok, olyan, hogy alig bír benne mozogni a hétfejú sárkány. (A valóságban könyvskorpió bíz az, nagyon jámbor kis fereg az ártatlan, de nagyítóüveg alatt bizonyosan sárkánynak látszana. Már pedig, ha Jókaiába utazik az ember, akkor a nagyítóüveget ott-hon nem hagyhatja.)

Amit ezen a felfedezőúton találtam, az elsősorban

helytörténeti ereklye. De talán akad benne olyan is, ami nemcsak a szegedi embert érdekli. Hátha akad egyszer valaki, aki megrajzolja Jókai magyarországi útjainak a térképét. Jókai kedves városa ne maradjon abból ki.

Először, mint márciusi ifjú járt a határunkban negyvennyolc nyarán. Egyedül jött, ismeretlenül, éjszakának idején, mégis kettős napragyogásban. Az egyik volt a Kossuth Lajos delelő dicsősége, másik az ő maga hajnalodó dicsősége. Két legnagyobb romantikusunknak az a gondolata támadt akkor, hogy az Alföld szabad martalócaiból hősokeket kellene nevelni a szabadság számára. A Jókai-memoároknak többféle variánsa van ennek a fantasztikus útnak s azok itt-ott ellent is mondanak egymásnak. Hol félegyházi buccák, hol tiszai füzesek szerepelnek bennük, a lényeg azonban az, hogy Kossuth Lajos apródja, Jókai Mór amnesztialevelet hozott Rózsa Sándornak, aki a leg-híresebb szegedi volt abban az időben.

(Van egy negyvennyolcból való kalendáriumom, még pedig németnyelvű. Annak az egyik tábláján a „Talpra magyar!” található német fordításban, a másikon Rózsa Sándor támaszkodik a puskájára fametszetben rabvallató német alexandrinusokkal koszorúzva.)

Kutyából nem lehet szalonnát csinálni amnesztia-val. A kalandos kísérletből a szabadságharcnak nem

lett semmi haszna, ellenben évtizedek múlva alighanem ez a romantikus út szépült a Mire megvénülünk nádasaivá.

*

Negyvenkilenc nyarán a menekülő magyar kormányal került Jókai Szegedre. A muszka rém elől menekült — a halál árnyékába.

Ekkor történt, hogy a szegedi Tisza másik partján Újszegeden a Zsótér-féle magtárban felrobbant hatvan mázsa puskapor. Házak dőltek össze, a Tisza kicsapott a medréből, közápor és véres emberi tagok hullottak át a Tiszán innét eső városra. Nyolcszáz halottja volt a katasztrófának — a költőnek pedig, aki a lőpormagazintól néhány lépésnyire búzavirágot sze-degetett, egy hajszála se görbült.

— Isten vigyázott rám az ő angyalaival — mondja egyik kései tárcájában, A látható Isten-ben —, azóta vagyok én fatalista, azóta hiszek a szellemvilágban, azóta hiszem, hogy követ és védelmez valami jó szellem.

Különben a szegedi robbanás emlékét a Dekameron egyik novellája őrzi: a Katonadolog. Hőse Szarka Peti huszárkáplár, akit az explózió felkap a levegőbe, levág a Tiszába, ott elkapja egy gőzösnék a kerekét — közben azonban a káplár-noteszt visszadugja a kebelébe, mert annak ott a helye. Az én gyerekkoromban benne volt az olvasókönyvünkben a flegmatikus huszár esete, aki hat másodperc alatt bejárta a felhő-

ket és a víz fenekét és nem confundálódott bele. Most már persze kimaradt Szarka Peti az olvasókönyvekből; nem is való ő ilyen konfúzus nemzedéknek.

*

Mikor harmadszor járt Jókai Szegeden, 1856-ot írtak s akkor nem volt Magyarországon se nappal, se éjszaka, hanem volt az a teljes napfogyatkozás, amit úgy hívtak, hogy Bach-korszak. Akkor építették a szegedi vasúti hidat s az olyan ritka látványosság volt abban az időiben, hogy Jókai érdemesnek tartotta, lejönni megnézni. (Mérnökemberektől hallottam, hogy Európaszerte újság volt az a technikai módszer, amit itt akkor kipróbáltak.)

A Jövő század regényé-nek különös technikus a caissonban a Tisza fenekére is leszállt akkor, ami nem volt minden veszedelem nélkül való járás. Neki megérte. Talán beszélője volt a tiszai sellőkkel, Attila koporsójáról.

*

Jókai negyedik, ötödik szegedi látogatása 1879-re esik. Akkor ő már nagyon fent volt az Olimpuson, Szeged pedig nagyon lent a vizek infernójában. Csónakán bejárta a romvárost és a nagy vizionárius, aki a Kárpáthy Zoltán-ban a világirodalom leggigantikusabb árvízképét festette meg, elkomorodva jelentette ki, hogy ehhez fogható pusztulást nem tudott elképzelni.

A vízözön azt harsogta: „Itt pedig város többet nem lesz”, s erre az egyik király azt mondta az országnak, — mindegy ki stilizálta meg a mondását — hogy „Szeged szebb lesz, mint volt”, a másik király pedig azt kiáltotta a világnak, hogy „segítetek!” Azt hiszem, a két király szava közül azé hangzott messzebb, aki csak láthatatlan szellemeknek parancsol ugyan, de azoknak nem állták útját országhatárok és mindenfelé elvitték a parancsát, ahol irgalom lakik.

*

A magyar Zuidersee a címe annak a kilenc részből álló ciklusnak, amelyet akkor lapjában Szegedről írt s amit ennek a városnak egyszer ki kell emelni Jókai összes munkáinak rengetegéből és külön könyvecskében kiadni, hogy azt minden szegedi polgár tegye a bibliája mellé, mert noha az csak egy hírlapi riportgyűjtemény, biblikus erejű eposza az a pusztulásnak és a feltámadásnak.

Bizonyára vannak Önök között, igen tisztelt polgártársaim, akik emlékeznek még arra az árvizes fametszetre, amely egy bölcsőben fekvő csecsemőt ábrázol, amint szelíden úszik a vizek sivatagán. „A bölcső” volt a címe ennek a képnek, amely azidőben Európa minden képes lapjában megjelent és ez volt a címe Jókai költeményének is, amelyet minden világnyelvre lefordítottak és mindenütt megsirattak, ahol az anyáknak van kit a szívükre szorítani.

*S a gyermek alszik benne csendesen,
 Az óriás ár dajkája neki:
 Hulló romból nem bánta semmi sem,
 A hullám szíve rajta megesett;
 Felvette a karjára s rengeti.*

*Úr Isten, aki minket sujtólál,
 Talán mert nagyon bűnösök vagyunk,
 Mert nem szerettük e hazát talán
 És benne egymást, mint parancsolád?
 Hogy vétkeinkért versz, meghajolunk.*

*De a bölcső, mit őrze angyalod,
 S ennek lakója még nem vétkezett.
 Családja, háza, városa halott:
 Ha megtartád, veszni nem hagyhatod,
 Hanem kiterjeszted felé kezed.*

*Ott leng a csónak a hullám felett,
 Nyugtábban, mint a gálya horgonyán;
 Haldd uram: a gyermek fölébredett!
 Szavát Te érted; ő beszél veled.
 Azt kérdi Tőled: „Hol van jó anyám?”*

*Leheld reá az égből válaszul:
 „Ki mindent elvett, mindent visszaad.
 Nem léssz te árva, ime él az Úr!
 Kiben apát, anyát nyerj vigaszul:
 Ad néked egy boldog magyar hazát.*

*Jön boldogabb kor, örökséged ez!
 A rombul új város emelkedik,
 Régi fájdalmat új öröm fedez!"*
 — *A gyermeksírás Hozzád zengedez,
 Uram, hagyd szállni magas egedig!*

Az Úr kinyitotta magas egét a gyermeksírásnak és a költő dalának és az új város felépült. 1883-ban mind a két király egyszerre járt itt az új várost megnézni. Akkor nyitották meg a városi könyvtárt is s vendégkönyvünk első lapjára Ferenc József írta be nevét, mint Szeged első rekonstruktora. Utána az első Tisza Kálmán, a miniszterelnök, a második Tisza Lajos, a városépítő, a harmadik Jókai Mór, a többi miniszterek, az egyházi és világi zászlósok fényes sokadalma, történelmi nevek viselői csak ő utána következnek. És mindenki természetesen tartotta azt, hogy erre a díszhelyre kerüljön az a magyar nábob, aki legtöbbet adott ennek a városnak, mert legtöbbet kapott a magyar Istentől. Különös világ volt az, ha Jókai-regényben olvasná az ember, azt mondaná rá: fantasztikum.

— Ne törődj vele, ha a házak alacsonyak lesznek is, csak a védőtöltés falai legyenek magasak — olvasom az egyik elfakult újságban Jókai intelmét Tisza Lajoshoz.

Ez is meglepő, hogy a költő adta ezt a tanácsot a gyakorlati embernek. Nem is lett foganatja. Mikor a magas töltésgyűrű kiépült Szeged körül, akkor már

a költő is, a városépítő realpolitikus is, néhai díszpolgárai voltak Szegednek.

*

1885: Az „Aranyember” premierje Szegeden. Vásárhely, Makó, Arad, Temesvár, itt várja a „koszorús költő”-t. Jön-e, nem jön-e. Hetekig izgatja a szegedi sajtót. Megjött, de már a vasúti fogadtatásnál kijelentette, hogy a küldöttséget, koszorúkat, fehérruhás lányokat ő most meg nem érdemli, mert ezúttal csak a „saját érdekében” jött Szegedre. Hajnalban háromkor kelt, fél nyolcig ült az íróasztalnál (egy ültőhelyében megírt az Aranyember bécsi előadására egy külön új felvonást), a vonaton kigondolta a „Hon” holnapi regényfolytatását, azt itt fogja megírni; aztán holnapután a parlamentben is dolga van. Nagyon szorongatják Tisza Kálmánt, megint neki kell a generálisért a népszerűség polikrateszgyűrűjét a tengerbe dobni, — szóval a szegediek számára most nincs ideje. Azt a látogatást, ami csak a városnak szól, majd máskor módolja ki.

Így aztán a nagy lakozást is máskorra kellett halasztani, csak szűkkörű baráti lakomán kapta be Jókai az ebédet, nem híres-szegediesen, csakugyan szegényesen, mindössze hat fogást hat tószttal.

Hanem a „fogadást”-t nem engedték el a szegediek, mert abba nagyon beleszoktak még a rekonstrukciós királynapokban. Egyik küldöttség a másikat érte Jókainál s az egyik meg is ijesztette egy csöppet, de csak egy nagy csöppet.

Tizenhat negyvennyolcas öreg bajtárs tisztelgett nála s azoknak a szónoka így kezdte a mondókáját:

— A világ ismeri Jókait, a nagy íróit, a nagy hazafit, a híres politikust, most már ismerje meg a világ Jókait, a nagy forradalmárt is.

A költő, — azaz dehogy: a Tisza Kálmán intimus barátja megriadva kapta fel fejét. A városi urak arca is elkomorodott, az öreg honvéd pedig kacsintott egyet és így folytatta:

— Igenis, a nagy forradalmárt, aki alig tette be a lábát Szegedre, egyszerre olyan forrongásba hozta a szíveket, hogy itt az asszonyok most már nem is akarnak másra nézni, csak Jókai Móra.

*

Az ekkor beígért baráti látogatásra öt évig váratta Jókai a szegedieket. 1890-ben járt itt utoljára, akkor azonban meglakta a várost: három napig lakott benne. A szegedi társadalom minden tőle telhető módon hódolt neki. Rendeztek neki parádés színházi előadást, megmutatták neki az óvodában Szeged virágoskertjét, elvitték még a Csillagbörtönbe is. (írónak sose árt azt tudni, hogy ilyen is van ám!)

A Sziráky késes-boltjába azonban magától ment el a fejedelem s erről a látogatásról így számolt be Sziráky néni, a híres késestmesternek (akit Mikszáth tett híressé a magyar iparosról szóló anekdotájával), mikor a mester hazatért a Prófétából, a déli sörözésről:

— Úgy ám, ki volt itt nálunk ? Tudom, nem találja ki! Mögtisztelt bennünket a Jókai nagyságos úr!

— Nohát, az ügyis illött — mondta önérzetesen a mester.

— De becsaptam ám a nagyságos urat — hunyorított a mesterné.

— Hogy-hogy?

— Öt pengőért adtam neki a tíz pöngős halbicskát.

(Ezt az ismert bicska-típust Tisza Lajos rajza után komponálta meg a híres késes.)

Képművészet is volt akkor Szegeden, oda is elvitték Jókait. De oda már Mikszáth is vele ment, aki véletlenül éppen akkor ruccant le egy kis szegedi halászlére.

Jókai nagy műértő volt a piktúrában is, odahúzta Mikszáthot egy szénakazlas képecske elé.

— Nézd, milyen helyes kis csöndélet. Ugyan ki festette?

Kacziány Géza, akkor szegedi rajztanár előhúzta a riportozó újságírók közül a legsápadtabbat és legszégyenlősebbet :

— Gárdonyi Géza szegedi újságíró.

— Gratulálok, kolléga, — nyújtott neki kezét Jókai — sokra viheti még az ecsetjével.

Így esett meg a három királyok találkozása Szegeden, 1890-ben. Az abszolút uralkodó ő volt köztük: szívek bíborszőnyegén járt ebben a városban és Szeged népének rajongása kísérte díszörségül.

Igen tisztelt Közgyűlés, most a halandó Jókai után a halhatatlan Jókai jött el az ő kedves városába és ebből az alkalomból meg kellene rajzolnom az ő glóriás képét, valahogy úgy, mint ahogy az amerikai lapok szokták megrajzolni az ő nagy embereik képét abban az időben, mikor még voltak nagy emberek, de nem voltak fotográfiák. Megtörtént néha, hogy négy-öt rajz is maradt egy-egy nagy emberről, de azok egyben-másban eltértek egymástól a rajzoló egyénisége szerint. Ilyenkor úgy állapították meg az igazi képet, hogy a négy-öt képet egymásra rajzolták s azokból a mindenképpen közös vonalakból, amelyek az egymásra rajzolásnál fedték egymást, megkapták a hiteles képet.

Ha ezt a próbát Jókai írói képeivel is megcsinálnánk, amelyeket különböző korok kritikusai hagytak ránk, akkor egyéniségét öt éles vonás határozná meg: idealizmusa, fantáziája, humora, nyelvművészete és elbeszélő művészete. Ezek együttvéve teszik őt a magyar faj géniuszának megtestesülésévé és ezek miatt lehetne portréjának körirata az, ami a napkirály, XIV. Lajos arany szolidusaié volt: Solus sibi similis, egyedül magához hasonló.

Erre a portretírozásra azonban csak akkor volna szükség, ha Jókai halottan fekédné a könyvtárak nagy kriptáiban, mint leltári szám és csak bebezármozott múmiáját vennénk elő ereklye gyanánt ünnepi alkalmakra. De én éppen mint könyvtárigazgató tudom, hogy Jókai soha élőbb nem volt, mint most és soha a lelkek szomjú nyájai nem tódultak úgy örökké

üde forrásaira, mint ezekben az eltikkadt esztendőken. Szeged város kultúrpalotájában legalább három példányban van meg Jókainak minden könyve és most szereztem meg a negyediket a kultuszkormánytól, mert a Jókai-kötetek egyre rongyosabbá válnak, — pedig a könyvek társadalmában nem a selyembe és bársonyba öltözöttek a kincsesek, hanem az elnyűtt ruhájuk, ami különben olykor megesik az emberek társadalmában is. És ez így van az ország nagy könyvtáraiban és a tanyai iskolák könyves szekrényeiben, Jókait rongyosítják méltóságos urak és hallja kendei, destruktívok és konstruktívok, polgárok és kis diákok, okulares nagymamák és rózsásarcú unokák, olvassák villanyfénynél a pesti palotákban és gyertyafénynél tanyai szalmanyoszolyán.

Mi az oka ennek a magától támadt, nem ünneplésre készült, a centenáriumról tán nem is tudó Jókai-kultusznak? Hiszen a magyar szellemnek mennyi új forrása buggyant föl azóta és a külföld nagy írói közül mennyinek ástak csatornát! Mennyi új probléma ingerli a lelkeket, holott a Jókai-problémák már nem problémák többé és témái minden korszerűségüket elvesztették. Hiszen az ő egész világa lesüllyedt mély geológiai rétegekbe, a kőszénné vált Sigillaria-erdők közé, amelyeknek fekete tavain nesztelen siklik csónakán a titokzatos árny: Berend Iván.

Ennek a nagy geológiai katasztrófának mindenestre része van abban, hogy a nemzet úgy szomjazza és élvezi Jókait. Ma mindnyájan Berend Ivánok vagyunk, csónakosai a holt vizeknek és mindnyájan

Tatrangei Dávidok vagyunk, akik keressük a feltámadás ichorját. Ma beszélhetnek nekünk a kritikusok Jókai fogyatékoságairól, elrajzolásairól, valószínűtlenségeiről, a műfajelméletek hámjából kirúgó szertelenségeiről: ma a kritikusoknak kevésbé van igazuk, mint valaha. Amiket valaha legjobban vétkeitek Jókaiában, azok váltak legnagyobb értékeivé.

Hogy a fantáziája féktelen? Valóban az, hozzáfogható nincs a világirodalomban. A tevé bizonyára sokkal fékezhetőbb paripa, mint a griffmadár, de nekünk ez a griffmadár-fantázia kell, amely beröpködi az egész földet, Palmira romjaitól egész az északi pólusig és az elsüllyedt Óceániától egész az Androméda-csillagkép ködfoltjáig és a vízözönelőtti saurosoktól egész az aerodromokig mindenütt megfordul, ami volt és ami lesz és mindenütt megmarad magyar. Hogy az alakjai nem a földön járnak, hanem a levegőben szálldosnak és nem agyagból vannak gyúrva, hanem virágmézből és napsugárból, holdfényből és pokolfüstből? De nekünk ezek kellene, ezek a tiszta oxigénben élő emberek, akiken nem érezzük az élet iszapszagát és akiken nem csörögnek a mi realitásunk bilincsei. Jókai legújabb életírója, akinek szép és a nagy évforduló alkalmához méltó könyvét az akadémia adta ki, azt állapítja meg, hogy Kárpáthy Zoltán mindig ideálja lesz a magyar gimnazistáknak, de a higgadt kritika regényhősnek el nem fogadhatja. Ó, boldog magyar kritika, amely megróhatja az üstökös csillagot azért, mert berontott az elméletek kenderhámjaiba és elégette azokat és ő, boldog magyar fiúk

és lányok, akiknek olyan ideáljaitok lehetnek, mint Kárpáthy Zoltán és Kőcserepy Vilma!

Én optimista vagyok és elhitem magammal azt, hogy mire ezek a fiúk és lányok egy új nemzedéknek adják át a helyüket, akkorra meglesz az ichor, akkorra egy lesz fejük fölött az Isten, akkorra meglesz az Egyetemes Földi Köztársaság, akkorra tán már aerodromok járnak a föld és a Mars csillag közt, — én elhiszem az egész jövő század regényét, kivéve azt, hogy a magyarok összebékülnek egymással, mert azt még Jókainak se hiszem el. De abban bizonyos vagyok, hogy míg lesz embercsoport, amely magyarnak nevezi magát, addig egyik nemzedék a másiknak testamentum gyanánt adja át a vigasztaló, a nyugasztaló, az édes könnyeket elindító, az ártatlan mosolyokat kisütető, a legszebb álmokat álmodtató, a mesemondó Jókait. Mert minden divat változó és minden nagyság relatív és a legmagasabb hegyormok is elkopnak és forgó szeleken szálló homokká malinak valamikor, de a mese nincs divatnak alávetve, a mese együtt született és együtt fog meghalni az emberrel és a világ nagy mesemondója a mi Jókaink volt.

*

A múlt század negyvenes éveiben volt az angol-afgán háború. Hogy mi volt az indító oka, célja, eredménye, nem tudom; azt se tudom, van-e még akár Angliában, akár Afganisztánban egy lélek, aki tudná. Talán nem is volt vele egyéb célja a végzetnek, — hiszen a történelem miértjei mindig homályosak és sokféle-

kép magyarázhatók — minthogy arról, ami Kabul vad hegyeiben történik, itt a Duna partján novellát írjon egy magyar költő.

Ennek az afgán novellának, amelyet Jókai valami kalendárium számára írt,* ez volt a címe: A láthatatlan csillag.

Csillagfényes nyári este van, egy afgán templom őskori romjai közelében angol tiszték hevernek a tábortüzeknél és találgatják a másnapi csata esélyeit. Ki fogja látni még másnap este is az Isten csillagpompás egét, ki fog örökre lezárt szemekkel feküdni az idegen ország földjén, meg sem siratva távol kedveseiktől?

Egyszer beleszól a beszélgetésbe egy öreg bennszülött tevehajcsár, aki azt mondja, hogy az ő őse az endori boszorkány volt, aki Saul királynak megmutatta a jövőt és azt állítja, hogy ő is ért ősanja tudományához.

— Látjátok azt a kereszthalakú csillagképet az égen? — kérdezte az angol tiszteket.

Az angol tiszték azt látták valamennyien. Olyan is volt köztük, aki még az iskolából emlékezett rá, hogy azt Andromédának hívják a csillagászok.

— Hát ennek a keresztnek a közepében melyiktek látja azt a különösen fényes csillagot?

Néhányan azt mondják, hogy ők látják és bizonyosan látja azt mindenki, mert olyan fényes, hogy lehetetlen nem látni. Néhány tiszt megjegyezte, hogy látni

* Losonczi Phönix 1. k. 1851. — Sz. J.

ugyan ott valami halvány kis csillagot, de az alig pislog. A legtöbben azonban azon erősködtek, hogy nem látni ott semmit, még tábori látszóval se.

És amikor a vita már nagyon elhevesedett, akkor újra megszólalt az öreg afgán.

— Urak, aki fényesnek látja azt a csillagot, azt nem éri semmi veszedelem a holnapi csatában. Aki halványnak látja, az megsebesül, aki pedig sehogy sem látja, az holnap este már nem fogja látni Isten teremtet világát.

Erre aztán mindenki elnevette magát és a nevetés a legjobb összebékítő. Az angolok kezét szorítottak egymással és aludni tértek és másnap megvívták a csatát és a tábornok épen maradt, akik halványnak látták a csillagot, azok súlyos sebbel váltották meg életüket és akik sehogy se látták, azoknak sírt ástak az idegen ország földjében.

1850-ben írta Jókai ezt a novellát, aztán megjelent a Délvirágok-ban, azt lefordították németre és angolra, aztán elfelejtették magyarul is, németül is, angolul is, elfelejtette Jókai is s ő volt legjobban meglepődve, hogy negyven év múlva, 1890-ben levelet kapott egy angol csillagásztól, aki közölte vele, hogy az Andromeda csillagkép ködfoltjában fölfedeztek egy csillagot, amely háromnapos ciklusban változtatja a fényt egészen a láthatatlanságig. Azt kérdezte, honnan tudott erről Jókai már negyven évvel ezelőtt? Jókai kénytelen volt megvallani, hogy ő csak kitalálta az egész történetet elejétől végig, költői fantázia volt minden reális alap nélkül, nem is lehetett más, hiszen amiről

nem tudtak a teleszkópos csillagászok, arról honnan tudhatott volna a költő?

Az Androméda ködfoltjának ez a csillaga ma már rajta van minden csillagászati térképen s ismert példája annak a csillagtípusnak, amit változó csillagnak hív az asztronómia. Véletlen volt-e, divináció volt-e, hogy Jókai fantáziája megelőzte a csillagászok fegyveres szemét, azt hiába keresnénk és én nem is keresem. Én csak annyit tudok, hogy a magyar ég tele van csillagokkal s azok közt a Szinuszéval fölér a Jókai tündöklése. Jaj annak a nemzedéknek, amelynek számára láthatatlan csillag ez a szikrázó ideál, de áldott és boldog lesz és a jövődő csatáját diadalmasan fogja megívni az a nemzedék, amely szemével látja és szívébe engedi hullani ennek a csillagnak a sugarait.

II.*

Másodszor ér ma az a tisztesség, hogy kürt lehetek a legnagyobb magyar csoda ünnepén, aki Jókai Mórnak nevezetik és másodszor érzem, hogy annak, aki pásztor-sípnak született, nem szabad a kürt szerepét vállalni. Elfogódott virágszedője vagyok én a Jókai-erdőnek, szegény gyöngyhalásza a Jókai-tengernek, alázatos hitvallója és hirdetője a csodának, — én tőlem tehát se irodalomtörténeti, se esztétikai stúdiumot ne méltóztassék várni, mert az énnekem nem kenyerem és azt sokszor megcsinálták már hozzáértő okos emberek.

* A Dugonics-Társaság 1925 febr. 18-i ünnepélyén tartott előadás részlete.

De azért biztos vagyok benne, Hölgyeim és Uraim, hogy Önök elnézik nekem, ha nem lesz is nagyon tudományos az a módszer, amellyel eléjük merek állni. Hiszen templomba, misére nem analizálni megy a hívó ember, hanem fejét meghajtani és szívét fölemelni. Ezt a metaforát nem véletlenül használom. A Jókai Tedeumon én legillendőbbnek tartom a prédikátor módszerét követni. Textusokat olvasok föl a százkötetes Jókai-evangéliumból és azokhoz fűzöm a magam dadogó imádságát. A drágakövek, amelyeket belőle szedegetek, igaziak lesznek és azokért meg fognak bocsátani az én színes üvegcserepeimnek, amelyekből a keretjüket összeállítom.

Mondom ez egy csöppet se tudományos módszer, de hát a csodához úgyis hiábavaló tudományos módszerekkel közeledni. Körülbelül mindent elolvastam, amit a tudósok Jókairól írtak és az könyvtára megy és abban vannak nagyon lelkiismeretes és nagyon mély tanulmányok, de a csodát azok se magyarázzák meg. Egy-egy csillagot lehet teleszkóp és spektrál-műszer alá fogni, ki lehet a pálya elemeit számítani, meg lehet az összetételét határozni, — de mit lehet azzal csinálni, aki egymaga egész égbolt, szikrázó állócsillagokkal, ködfoltokkal és tejútrendszerrel, az egész firmamentumot átérő üstökösökkel és lángot vető meteorokkal?

Azt nem lehet távcsövek csavarai közé szorítani, arra csak elkáprázott szemmel szabad fölneézni és áldani az Istent, hogy ilyent teremtett.

... „lát szemem,
Fényt, mit leírni emberajk tehetlen.

A fényözönben
bíbor szegélyű rózsafelhők úsznak,
S rajtuk mosolygó édes angyal arcok,
Oly ismerős mind, mint egy sírba tett
És újra feltalált gyermeknek arca.
A fényes égnek távol mélyiből
Még fényesebb pontok közelgenek.
Napok, világok!” ...

A vak költő mondja ezt Milton-ban, Jókai drámájában és ha lefogom a szemem, hogy jobban lássak, akkor én is belátok a külön magyar Isten műhelyébe, abban az esztendőben, mikor Jókai született, 18⁷⁵-ben.

— Embert akarok teremteni az én képemre és hasonlatosságomra — mondta az Úr és az angyalok oda vitték neki azt az agyagos ládát, amelyikben a legfinomabb kaolint tartják a mennyei gölöncsérműhelyben, a halhatatlanság kaolinját. Ebből szokta kigyúrni a Teremtő szent keze a költőt, mikor nagy jót akar tenni az emberekkel. De a halhatatlanság anyaga fogytán volt. Hiszen csak nemrégén került ki belőle két olyan titán, mint Arany János és Petőfi Sándor.

— Ez nem elég — méregette az Úr a maradékot és körülnézett a műhelyben. A próféták polca poros volt, mert az Úr már rég nem teremtett prófétákat, hiszen az emberek azokat úgyis megszokták kövezni. Az Úr lefújta a port és amit alatta talált, azt összegyúrta a

kaolinnal. Belemarkolt abba a ládába is, amelynek ez volt a felírása: „Varázslók”. Ez akkor volt kelendő portéka, mikor a népek még gyermekek voltak. Mióta a népek felnőttek, azóta a varázslókkal nem állnak szóba.

— Hátha így befogadják maguk közé — gondolta a Teremtő és egybe gyúrta a költőt, a prófétát és a varázslót.

— Valami még kell hozzá, hogy kapós legyen a magyaroknak — tűnődött el a jó isten és odavitette maga elé azt a ládát, amelyből a királyok anyaga szokott kikerülni. De nem azoké a királyoké, akik elmúlnak, mikor rájuk csapódik a kriptaajtó, hanem azoké, akik még azután is soká uralkodnak, mikor már porráváltak. Ennek a ládának nem sok híja volt és a Teremtő örült, hogy fogyaszthatja ami benne van. Ujjai alatt gyorsan formálódott a különös keverék és mikor már felvette az emberalakot, akkor az Örökkévaló a tenyerére vette.

— Látjátok, — mondta angyalainak — ez lesz az, akiben nekem kedvem telik. Már most ti ékesítsétek föl mindazzal, ami töletek telik.

És akkor előjöttek azok az angyalok, akik a virágokban laknak, és azok megcsókolták a szívét, leszálltak hozzá azok, akiknek napsugarakból van a szárnya és azok megcsókolták a homlokát; körülvették azok, akiknek suhogására a földön azt mondják, hogy az a szférák zenéje és azok megcsókolták a száját, mindeki adott neki valamit, aki az Úristen udvarában él:

a szellő és az orkán, a harmat és a mennydörgés, az északi fény és a hullócsillag.

— Van még valaki? — kérdezte az Úr, mikor a szépség, a szerencse, a hosszú élet, az églakók minden adományá borította már a halhatatlanságra teremtett halandót.

Gyöngyház csillámú angyal hangja muzsikált az esthajnal csillag felül:

— A boldogságot hozom, Uram!

— Megállj! — emelte föl tiltó kezét az Úr, — hát nem tudod, hogy költőt teremtettünk!

Aztán szívére ölelte a költőt, belelehelte lelkét és azt parancsolta neki:

— Menj és légy te a te népednek szolgája és királya, légy kürtje, amikor ébreszteni kell, ezerjófűvirága, amikor halálos sebe támad, szárnya, amikor repülnie kell és tűzoszlopa, amikor rászakad a világatlan sötétség!

Ezzel a küldetéssel takartatott ma száz esztendeje az örökkévalóság pólyáiba a komáromi árvagyám fia.

*

„A kis gyermeket nem hiába nevezik angyalkának. „Angelosz” eredetiben azt teszi, hogy „küldött”. Egy más világ küldötte az. Egy más világé, melynek ismeretlen delejes hatása sugárzik a gyermekarcból, gyermekszemből azokra, akikhez küldve lett. A gyermek szemében van néha bizonyos kék sugárzat, amely büvölő erővel bír; mely beszélni tud s azt a szint el-

veszti a szem, mikor beszélni megtanult az ajk; ez a sajtászerű kék szivárvány csak a gyermekszemekben észlelhető.”

Az Aranyemberből vettem ezt az idézetet, amelyben engem a kék szivárvány fogott meg. Jókai szemének is volt olyan delejt árasztó kék szivárványa, mint a Noémi gyermekének, csakhogy ez nem múlt el a gyermekkorral. A közönséges halandóval együtt öregszik a szeme is, a szivárvány benne elfakul, a deleje nem vonz, hanem eltaszít. A Jókai szeméről azt mondják, hogy szivárványos gyermekszem maradt az utolsó órák párnáin is. S a lélek, amelynek spektruma ez a kék szivárvány volt, olyan fehéren röpült vissza a Teremtőhöz, mint amilyen fehéren kiröpült a tenyeréből. Viszont már a gyermek lelkének oly különös volt a röpködése, hogy abból látni lehetett a jövő káprázatos útjait.

Negyedfél esztendő volt, mikor először elvitték a színházba, ahol valami vidám bohóságot adtak. Igazán vidám azonban csak akkor lett, mikor a negyedfél éves gyerek belekiabált a darabba, ítéletet mondván a fehérszemélyekről, akik a színpadon a női nemet képviselték:

— Ó, ti asszonyok, ti asszonyok!

A kék szivárványszemű ember, aki megteremtette Noémit és Rozálit, Ciprát és Evilát, Ozmondát és Atháliát, Pompe ja baroneszt és Cythia bárónét, három negyedszázadon át még sokszor megismételte ezt a felkiáltást. Az a sok tündöklés, amibe nőalakjait öltözteti, akár a szentek glóriájából, akár a démonok lobog-

ványából szöve, az végelemzésben mind ez a csodálkozó és álmélgodó felkiáltás:

— Ó, ti asszonyok, ti asszonyok!

Még korábról is találok olyan feljegyzést, amelyben nem nehéz ráismerni a kis gyermekben a nagy emberre.

Az édes anyjának volt egy nehéz tölgyfafsámolya, amiben a gyerek meg-megfogódzott, mikor állni tanult. Másféléves korában, mikor járni kezdett, mindig magával hurcolta ezt a zsámolyt, biztatván magát az anyai ajakról eltanult intéssel:

— Lasszan, otoszan, lasszan, otoszan ...

A jelszavakkal a kis gyermekek is csak úgy vannak, mint a nagy emberek: sokszor máskép tesznek, mint ahogy beszélnek. Hiába biztatta magát a szivárványszemű fiúcska, hogy lassan, okosan, megesett vele, hogy nagyon nekiiramodott és ilyenkor elesett zsámoly ostól. Az anyja félt, hogy egyszer kárt tesz magában a nehéz székkal, csináltatott tehát neki szemre egészen olyant, de puhafából valót, kis karjainak erejéhez mértet, amivel baj nélkül lehetett bukdácsolni. A fiúcska azonban, aki a legszelídebb és legszófogadóbb gyereke volt a világnak, ebben az egyben ellenszegült és nem engedett. Nem vállalta a könnyű székecskét, neki a nehéz játék kellett s azzal tanult meg járni, lassan, okosan. Mint ahogy később a költő a legsúlyosabb témákkal, valóságos tölgyfából faragott problémákkal játszotta isteni játékait, még akkor is, ha néha elejtette őket.

Maga meséli, hogy nyolcéves korában még a nagy-

szakálú zsidóktól se rettegett annyira, mint az élve való eltemetés réméből. És a nyolcéves gyerek végrendeletet hordott a derekára kötve, amiben arra kérte az anyját, hogy ha meghal, ne temessék el felboncolás nélkül.

Nem tudom, emlékeznek-e Önök a Lőcsei fehér asszony kis fiára, akinek olyan gondolatai vannak életről és halálról, hogy mikor az anyák azokat olvassák, akkor melegebben ölelik a szívükre a gyerekeiket, mint máskor. A Jókai többi kis gyerekei is mind ilyenek. Még rajtuk van a mennyország fénye, amit magukkal hoztak, de a kezük már tele van sápadt aszfodélonokkal, azokkal a halálliliomokkal, amelyek Hádesz mezőin nőnek. A kritikus azt mondja, hogy ilyen gyerekek nincsenek, nem lehetnek, ezeket csak úgy kitalálja a költő, mint a Kárpáthy Zoltánokat, a Baradlay-fiúkat, a Lándory Bertalanokat és a többi képtelen hősoket. Pedig vannak ilyen gyerekek és vannak ilyen hősök. A komáromi gyerek ilyen gyerek volt és ha megnő, ilyen hős lesz belőle. Neki csak magát kell rajzolni mindig, ha az ember gyönyörű égi képességeit akarja rajzolni, — a rosszért pedig csak körül kellett néznie a világban.

Való igaz, ez az ember a legnagyobb fantaszta volt, ez az ember mindig álmodott, de úgy, hogy a valóság párnái voltak a feje alatt.

*

„Én olyan világot teremtek magamnak, amilyent akarok és oda csak az jön be, akit én beeresztek. Sír-

hatnak, táncolhatnak, kacaghatnak, verekedhetnek odakint, itt csak a méhek döngése hallik, amik a virágos völgyemből hazatérnek; bevehetik Gibraltárt, Párizst, Bécsset: ezt a kaput át nem lépi se a Bonaparte, se a Wellington.”

Leon mondja ezt Líviának az Élet komédiásai-ban, de Elemér is mondhatná Világosi Ilonkának a Szerelem bolondjai-ban, vagy Tatrangi Dávid is mondhatná Rozálinak a Jövős század regényében, mert ezeket tulajdonképpen mindig Jókai Mór mondja és több joggal mondja, mint akár makedóni Nagy Sándor, akár Nagy Napoleon, vagy akármelyik nagy mészáros mestere a világtörténelemnek, akiket világbíróknak szokás nevezni.

A világhódítók útját vér és könny jelzi és lehet, hogy ez világtörténelmi szükségesség és ők erre küldöttek az Istentől. De az ő küldőjük nem a teremtő, hanem a pusztító Isten, aki megbánta, hogy embert teremtett. A teremtő Isten nem ad az ő angelosza szívébe hatalomvágyat, hanem ad beléje mindig fehérizzásra hevült fantáziát és nem ad a kezébe acélkartot, hanem ad acéltollat és nem azt parancsolja neki, hogy menjen ki az emberek közé, hanem hogy bújjék el az emberek elől, zárja magára az ajtót és lámpája fényiben ismételve meg a bibliai genezist.

Jókai Mór megcsinálta ezt és senki a világirodalomban nem csinálta meg úgy, mint ő és nyilván nem fogja többet megcsinálni. Dickens is, Viktor Hugó is, Balzac is, Dumas is teremtettek embereket, akik ott-

hon vannak a föld egyik sarkától a másikig és talán élni fognak mindaddig, míg meg nem indulnak a föld jégsarkai és el nem temetik a halandókkal a halhatatlanokat is. De a mi Jókaink a teremtményei számára külön világot is teremtett, amelynek külön faunája, flórája, külön égboltja és külön fizikája van. Itt fekete gyémántok teremnek, itt regényük van a csigáknak, itt láthatatlan csillagok világítanak, itt ismerik a törhetetlen üveget, az elolthatatlan tüzet és itt még az ég halottja, a hold is a lakható felét fordítja a föld felé.

Azt mondják, nagyon különös világ ez és valóban az is, dehát a Jókai hősei számára ilyen kell, mert azok ezen a közönséges hétköznapi földön meg nem állhatnak. Tudjuk azt magunkról, mert akik ebben a teremben itt vagyunk, azok egyszer mindnyájan voltunk Berend Ivánok és Timár Mihályok és a nők mindnyájan voltak egyszer Noémik és laktak királykisasszonyokul a Névtelen Várban. Akik azt az álomplánétát benépesítik, amit ez az Istennel szövetekezett magyar Faust teremtett, azok mind tiszta oxigénben élnek, azok szárnyon járnak és azoknak az ereiben az ichor folyik, az istenvér. Nemcsak a szentjei ilyenek, hanem az angyalarcú démonai is, csak hogy azok nem a mennyország képét verik vissza, hanem a gyehenna káprázatában foszforeszkálnak.

Sokszor hallották önök, hogy Jókai világa ahhoz az irizáló szappanbuborékhoz hasonlít, amely szét pattan a valóság levegőjében, amelybe a játszó gyermek szalmaszála beleröppentette. Hát ez igaz. Minden kép-

rázat szétpattan egyszer, de az életben mégis csak a káprázatok érnek legtöbbet és jaj annak, aki már nem tud gyönyörködni az opalizáló hártályokban! Ugyan Uraim, gondoljanak rá vissza, nem akkor volt-e legszebb a világ, amikor önök rátaláltak az életben Noémire és eszükbe sem jutott, hogy Noémik nincsenek és vallják meg Hölgyeim, hogy önök is találkoztak Kárpáthy Zoltánnal és akkor megcsóválták a fejüket, hogy milyen tudatlan ember az az irodalomtanár úr, aki azt magyarázta önöknek, hogy Kárpáthy Zoltánok az életben nincsenek. Nyugodjanak meg Hölgyeim, az irodalomtörténet tanár úrnak is más volt a véleménye, mikor még nem magyarázta Jókait, hanem olvasta.

A hetvenes években — egy az időbeli újságban olvastam ezt — egy országgyűlési képviselő meglátogatta Mária-Nosztrát és arra kérte a fegyházigazgatót, engedje őt betekinteni a Brazovics Athália cellájába.

— Ki az a Brazovics Athália? — lepődött meg a fegyházigazgató.

— Hát nem tetszik emlékezni? Az Arany emberben az a gonosz nő, aki meg akarta ölni Timeát? Azt írta Jókai, hogy az idekerült.

— Ó, igen, emlékszem, — mosolygott a vezeklő lelkek őre — dehát sohasem volt szerencsém ahhoz az úrhölgyhöz. Talán csak Jókai találta azt ki.

— Nem lehet az, — erősködött a képviselő — nem úgy van az megrajzolva, hogy azt csak úgy ki lehetne találni, hanem azóta bizonyosan elszállították innen.

Ez a történet nem azt mutatja, hogy akkor a képviselők hiszékenyebbek voltak, mint most, hanem azt, hogy még akkor a költőknek hittek a képviselők.

Nem azon fordul meg a dolog, hogy elhithető-e valami, vagy nem, hanem hogy el tudja-e hitetni az író, vagy nem. Az elhíttetés művészete a legnagyobb művészet. És Jókai Mór félszázadon keresztül el tudta hitetni a leghihetlenebb meséket egy egész országgal.

*

„Ideál a haza, ideál a vallás, ideál a szabadság...

Ideál az alkotmány ...

Ideál minálunk a nő: s vele együtt a családi élet.

Ideál a becsület...

Ideál a humanizmus ...

De ideál maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszméjára.

A költő tartozik nemzete lelkének lefejezése lenni.

És ha nem találná is az életben az ideált: a költő missziója az, hogy azt keresse, megalkossa, nemzetével megismertesse.”

1894-ben, az ötveneves jubileumán, hódoló nemzetétől körülbálványozva adta ezt az irodalmi programot Jókai Mór, amikor az már nem program volt, hanem záró-számadás. Annál jobban hihetünk neki, mert az volt. Az igazi írók nem csinálnak programot a pályájuk kezdetén és ha csinálnak, az nem érdemel

több hitelt, mint egy képviselői programbeszéd. A zárószámadás egészen más, ott nem lehet hamisítani, azt ellenőrzik a kortársak és revideálja az utókor.

Nincs az a revizor, aki a Jókai zárószámadásában hibát; találhatna. Való igaz, hogy mind a legmagasztosabb nemzeti ideál az, amit ő annak mond és munkái rengetegében nincs egy fűszál, amely arcával nem ezekfelé az ideálok felé volna fordulva. Regény, novella, dráma, vers, vezércikk, adoma, szatíra, az mind áldozat ezeknek az oltárán. Csinált még kalendáriumot is s nem kivétel még az se. A naptári részben a szent Leovigildek, Serafinok, Zefirinek és egyéb napnyugati és napkeleti szentek helyett a szittyá mennyország van berakva: Bendegúz, Emese, Oldamur, Dalma, Levente. Köteteinek a példányszámát legalább ötmillióra lehet tenni s ez immenzus szám a szittyák földjén, amelynek talajviszonyai nem nagyon kedvezőek a könyvtenyésztésre. Azokról az emberekről, akiket megneveltetett és megrikatott, akiket jobbakká, nemesebbekké és lelkesebbekké tett, akiknek számára megszépítette az életet, azokról nem készült statisztika. De statisztika nélkül is három nemzedék tett róla bizonyosságot az Isten előtt, aki iderendelte őt angeloszáznak, hogy amire küldetett, azt elvégezte. Kürt volt a szabadságharcban, ezerjófű a Bach-korszakban, tűzoszlop a kiegyezést követő filiszter-korszakban. Mindig az idealizmust szolgálta és ha az ideálokhoz nem talált mintát az életben, előbányásztta őket multak avarjából, jövődők kódéból, befuttatta az álmok aranyporával és odaállította őket a nemzet elé;

„Nézzétek, én tudom, hogy nem ilyenek vagytok, de ilyeneknek kellene lennetek!”

Lehet-e ennél szebb írói hivatás és amikor ilyent lát, nem kell-e letenni a parittyát annak a kiseded Dávidnak, akit úgy hívnak, hogy kritika? Nem hát. Akinek parittyája van a kezében, annak hajigálhatnak ja van, még pedig minél magasabb világítóra, azt úgy kívánja a virtus. Hát még ha a Jupiter csillagot le lehetne ütni az égről, az lenne ám csak a dicsőség. Miért? Világosabb lesz vele, ha az leesik onnan? Nem, de minek van olyan magasan, olyan egyedül és miért látszik el olyan messzire és miért mutogatják az emberek egymásnak, hogy „nézd csak, az égnek azon az aranyaiblakán az Isten néz ki!” A kritikusok, akiknek a vezére Gyulai Pál volt, e nagyeszű kis ember, aki rájött, hogy a népszerűtlenséggel sokkal könnyebb népszerűvé lenni, mint unalmas beszélyekkel, a kritikusok bele akarták szuggerálni a köztudatba, hogy a csillag csak rakéta, amely pernyévé fog széthullani, büntetésül azért, hogy nem engedte magát a műfajelméletek kenderkötelein vezetetni.

A csillag nem törődött velük, hanem virrasztott tovább is népe fölött és ragyogott a föld egyik sarkától a másikig és az örökkévalók mosolyával nézett a bámulókra és a nyelvöltögetőkre. Még Gyulai Pálra is mosolygott. Ártatlan bosszút csak egyetlen, egyszer állt rajta, akkor sem mint Jókai Mór, a költő, hanem mint Kakas Márton, a humorista. Egy régi Üstökösben találtam egy karrikatúrát, ahol Gyulai Pál lábujjhegyre ágaskodva akar farkasszemet nézni Kossuth Lajossal,

aki szelíd malíciával veregeti meg a haragos kis ember vállát:

— Ugyan hallgasson már el az úr, hiszen az úr baszusznak is kicsi volna...

*

„Én nagyobb csodákat értem meg, mint aminőket megírtam.”

A Negyven év visszhangjából való ez az idézet, amelynek az elején még iral-nak hívják a ceruzát és a végén már írógépen kopognak. A korszak elején még visszasüt a nagy rémség, Napoleon és a korszak végén már hajnallik a még nagyobb rémség, a világháború. Mikor a 9 éves Jókainak az első verse megjelenik nyomtatásban, akkor van Magyarországnak öt lapja, mikor mécsese kialszik, a hetvenkilenc éves patriarcha tiszteletére ötszáz magyar újság öltözik gyászba. Gondolom keretnek és háttérnek ennyi elég. Ami Jókaival közben történt, azt elmondja ő maga, abban a posthumus könyvében, amelynek címe Az én életem regénye. Én csak két mozzanatot mondok el, amiket ő maga elhallgat. Az egyiket nemeslelkűségéből, a másikat szerénységéből.

1850-ben, mikor Haynaut köpte ki magából a pokol Magyarország pacifikálására, ez a véreb az írókra nem vadászott. Talán szeszély volt, talán kicsinylés volt, de való, hogy a szétugrasztott magyar Olimpust hagyták menekülni. Beérték azzal, hogy a csalogányok elhallgattak, de a torkukat nem akarták elvagdოსni. Akkor akadt valaki, aki vádindítványt adott be az ifjú Jókai

ellen és kötél általi halált kért a Bükk-hegység bujdosójára. Magyar ember volt, H egyesinek hívták, királyi ügyész volt. Szerencsére akadt egy másik magyar ember, akinek elhitte Haynau, hogy nem a csalogány a felelős azért, mert énekel, hanem a tavasz. Ez a derék ember bíró volt, Kossalkónak hívták, ez is megérdemli, hogy feljegyezzük a nevét, mert nála nélkül ma nem ülne ez az ország hálaadó ünnepe.

Már most nem szólok arról, hogy ennek az ifjú rebellisnek a hóhérkötélével eljegyzett nyakába, hogyan akasztott később magas rendjeleket ugyanannak a királynak a keze, akit ő negyvenkilencben detronizált. Ez megesett már más szabadsághősökkel is, és meg fog még esni nagyon sokszor és ez szerencsénk nemcsak a hősöknek, hanem a szabadságnak is. Különbözik is, amikor a magyar király kegye Jókai felé fordult, akkor ő már régen király volt maga is, akinek koronás dinasztiaik hódoltak. Mikor Don Pedró, a brazil császár Pestre érkezett, nem fogadta el azt a lakást, amit az udvar felajánlott neki a királyi palotában, hanem a Hungáriába szállt. Meg is indokolta, miért.

— Azért, mert így sokkal fesztelenebbül tölthetem az időt Jókai Mórral.

Nem is Ferenc József volt az, aki szívét meg tudta venni a költőnek, hanem Erzsébet királyasszony. Pedig az uralkodó is mindent megadott neki, ami tőle telhetett. Főrendiházi tagságot, keresztet, csillagot, külső dekórumot, belső jóindulatot. A királyasszony azonban, aki még akkor nem volt mártír Erzsébet, hanem volt boldog Erzsébet, olyan kitüntetést tudott kíta-

lálni, amilyent kabinetirodák még ki nem találtak. Mikor a Szerelem bolondjai-t adta a világnak a költő, akkor a királyné magához kérte, fesztelenül elbeszélgetett vele és végre kivette a bölcsöből pólyás kisleányát, Mária Valériát és odafektette a költő karjaiba.

— Nézze, Jókai, én önnek nem adhatok semmi emléket, ami önhöz méltó volna. Vegye a karjaiba azt, ami az én szívemnek legdrágább kincs.

Érdemcsillagok tejút-rendszerénél tisztábban tündöklött az a könny, amely ekkor az anya szeméből a költő kezére esett. És ez a reszkető drágakő megérte azt, hogy érte a költő a politikai demagógia botránykővévé váljon.

*

... „Hadd szóljak rólatok, leghívebb munkatársaim, segítőim, gyámolítóim: édes szép zöld fáim! akiket ültettem, magjáról neveltem, ojtva idomítottam: égnek emelkedő földi társak. Ti tudjátok, mennyit suttoztatok nekem? mennyi gondolatot hullattatok alá virágaitokkal? hányszor kerestem nálatok eszmét, felüdülést? mennyi álmot, ábrándot árnyékoltatok be? egész világ üldözése ellen, hogy rejtettetek el? szívnek nehéz háborgásait hogy csendesítettétek el? ...”

Ha semmi egyebet nem mondott volna magáról Jókai, mint ezt a vallomást, amely úgy susog, mint az ezüstnyárfa levelei, ebből is látnánk, hogy egészen más materiából gyúrott ember volt, mint a többi halandó. Hiszen más ember is szereti a fákat. Egyik sze-

réti őket, mert gyümölcsöt teremnek, a másik szereti őket, mert fölhasogathatók tüzelőnek, sőt akad olyan ember is, aki azért szereti őket, mert szépek. De kicsoda ember az, aki azért szereti őket, mert beszélgetni tud velük, mint más ember a barátaival és úgy simogatja meg fehér bőrüket, mint más ember az asszonyát? Az bizonyára nem e világból való ember, az bizonyára nagyon jól érezheti magát, mikor röpködhet, de arra nagyon kell vigyázni, mikor gyalog jár!

Ez így is volt. A költő, a próféta, a varázsló, a király külön-külön is igen gyámoltalan ember, hát még, aki egyszerre éli mind a négynek az életét! Az bátran szembeszáll a saurusokkal, de igen megijed, ha eltör egy poharat, hogy mit szól majd akkor az asszony. Az gondolkodás nélkül leszáll a vulkán poklába, vagy a befagyott Tegethoffal fölhajókázik a jegesmedvék közé, egész az északi pólusig, de minden héten meghal, ha a kabátot össze nem gombolja a nyakán, vagy égő homlokára nem teszi márványkezét Laborfalvy Róza. Az egész hadseregekkel szembeszáll és igen vitézül szét is veri őket az íróasztalánál, de mint a kalácscipő, tehetetlenül foszlik szét a kedves alkalmatlankodó, a tanácskérő, a mosolygó betolakodók kezén, ha az ajtajában ott nem áll lángpallosával a szigorú kerub, aki nem ijed meg sem a rongyos kéregetőtől, sem a cifra nagyúrtól.

— Nem lehet bemenni. Jókai Mór dolgozik.

Ő maga sohase volt egészen tisztában, hogy ő kicsoda s igen rossz néven vette volna, ha valaki szemébe mondta volna neki, hogy Magyarország legna-

gyobb emberét nem Tisza Kálmánnak, vagy dr. Wekerlének hívják, hanem Jókai Mórnak.

— Te, Móric bácsi, — mondta neki egyszer a parlament folyosóján Mikszáth Kálmán — ha én Jókai Mór volnék, én minden minisztertől megkövetelném, hogy minden reggel itt álljon előttem haptágot és megkérdezze tőlem, hogy mit álmodtam.

A költők öreg királya elpirult, mint egy serdülő lány az első bóktól és zavartan köhécselt.

— Nézd, fiam, nem jó volna az... Nagyon ráfizetnék én arra, ha minden reggel hétszer kellene elmondanom, hogy mit álmodtam. Elég azt nekem egyszer is leírni.

Hanem a fákkal, amelyek nagy nemzetségének minden tagját névszerint ismerte, azokkal megbeszélte az álmait és a madarak olyan bizalmasai voltak, mint a gyermekeknek. Feszty Árpádné Jókai Róza meséli a memoárjaiban, hogy a svábhegyi villa kertjében a vadmadarak, rigók és csízek rászálltak a vállára. Isten gyöngye kis madarai ráismertek benne az Isten nagy szárnyasára.

A LÁTHATATLAN EMBERNÉL

Éppen most egy esztendeje jártam Gárdonyi Gézá-nál, a királypuccs előtt való délután. Már akkor egy hétig loptam a napot Egerben s megnéztem minden látnivalóját, még a „mizerék” pincéjét is. (Így hívják egrüül az irgalmas barátokat.) Kívül a sáncokon, a hegyoldalban, a Gárdonyi Géza-utcában megnéztem én a Gárdonyi Géza házát is, de csak kívülről. Bemenni nem mertem, mert úgy hallottam, hogy Gárdonyi Géza nem nagyon szereti a vendéget. Vagy inkább tán jobb szeret láthatatlan ember maradni.

Egy-két hónappal azelőtt történt, hogy fölkereste egy pesti író, akinek éppen Egerben volt dolga. Régi jó pajtás, vele egy-korosztálybeli, kenyeretlen évek kenyeres-társa. Ezt szívesen látta, ebédre is ott fogta, hanem a fekete után mindjárt elbúcsúzott tőle.

— Nem haragszol, úgy-e? De én ilyenkor szoktam legjobbízút gondolkozni.

Okos ember ilyesmiért nem haragszik. A pesti író se haragudott. Megköszönte a vendéglátást, a gazda kikísérte a rácskerítés kapujáig, azt bezárta utána kulccsal, aztán visszament a házba, pipára gyújtott, odaállt az ablakhoz és nézett ki a déli napragyogásba.

Így látta a vendég, ahogy visszanezett a kerítés sarkáról és így látta akkor is, mikor visszafordult az

utca sarkáról. Nagy fekete borulás támadt az égen, nyári vihar volt kitörőben, a szele már zúgott is, — okosabbnak látta a pesti ember visszakéredzeni a föld alá. Vagy legalább egy esernyőt kérni, mert már kezdett szemezni az eső s a nyári zápor mingyárt bugyborékol.

Szaladva ér az ajtóhoz, lenyomja a kilincset: be van zárva. Elkezd rázni, nem ér semmit. Kikiabálja a lelkét, a pipás embert meg nem mozditja. Pedig ott áll az ablaknál, kifelé néz nyugodtan, de nyilván csak a boszorkányt látja a forgószelemben, akit ha ásóval meghajítanak, vércsöpp serken a homokra. Az is lehet, hogy látja a pesti embert, de mi köze most már öneki ahhoz, mikor az kívül van az ő portáján, öneki meg gondolkozó órája van? Az eső különben se tör csontot — Gárdonyi mindig esső-nek írta — s akit az eső-isten megáztat, azt a nap-isten megszáritja.

S a pesti embernek a kerítés tövében kellett átvacogni a tátorján időt.

Több ilyen történet is járta Gárdonyiról és én mindig irigy tisztelője voltam az olyan embereknek. akik úgy rendezik be az életüket, ahogy legjobban esik nekik, — hogy mertem volna hát éppen Gárdonyi Gézáat háborgatni?

Szerencsére ország-csavargásom társa — különben nagy könyvgyűjtő, a legtanultabb és legfinomabb ízlésű bibliofilek közül való alföldi magyar úr — bátrabb ember volt énnálam. Megtudakolta egri istápolónkat, a tudós és szeretetreméltó pap-tanárt, ki

lehetne-e módolni, hogy bejuthassunk Gárdonyi Gézához.

Ő ki tudta módolni, mert az egriek közül ő volt a meghittje a láthatatlan embernek. Minden negyed-évben szabad volt neki megkérdezni tőle, hogy nem lehetne-e valamiben szolgálatára.

A tornácos házában fogadott bennünket Gárdonyi. Mert két külön háza volt neki az egri villatelken, az egyikben a családjá lakott (édesanyja, meg a két fia), a másikban, a tornácosban, ő maga. Ide a külső világnak semmi zaja be nem juthatott. Bőrrel párnázott a dolgozó-szoba ajtaja, mint a bankigazgatóké. A szobának üvegteteje van az íróasztal fölött s az egyenletes bágyadtra szűri a napvilágot. Jó nagy szoba, tele könyvszekrényvel, az íróasztal teli újságokkal. Inkább kedves össze-visszaság, mint pedantéria. Nem nagyon mutatós képek, egy művészi értékű szobor és vidéki gipszek. Hegedű is van a falon, dallamok alszanak benne, amiket kiszabadít, ha belefárad a hangtalan hetek magányába. Hatalmas pipatórium, s hosszúszerű pipa a szájában is. De minket szivarral kínál, egész skatulyával.

— Üljenek le az urak, — mondja csendesen s a hangja mindvégig ilyen marad, különös timbre nélkül. Ember, gondolkodás, hang, gesztus, mind egyformán temperálva. Ez a sápadt, sovány, egészen megöszült ember nyilván se haragudni, se örülni nem igen szokott. — Én már ülök is, mert rosszak a lábaim.

De nemsokára föláll, mert könyvekről beszél a

bibliofil barátommal és mutatni akar neki valamit. Házikabátban van, elnyűtt nadrágban, papucsban a nemzet tanítója — mintha csal?: falusi gyerekek tanítójának öregedett volna meg.

Két vastag kis könyvet húz ki az egyik szekrényből, régi bőrkötés, a hátán a nyolcvanas évek aranyozott monogrammbetűje: „B. M.”.

— Nézzék csak — simít végig rajtuk gyöngéd szeretettel — mindig arra gondolok, nem a Bercsényi Miklós, könyvtárából valók-e ezek?

Elszomorodik, mikor megmondjuk neki, hogy nem onnan valók. Nemcsak a modern monogrammi miatt, hanem azért se, mert a két Rousseau-kötet 1766-ból való. Bercsényi már ekkor rég elment aludni a rodostói ciprusok alá.

— Az ám, erre nem gondoltam — mondja megütődve. S panaszkodik, hogy négy év óta nem igen bír könyvet venni. Aztán affelől is érdeklődik a társamnál, hogy mind megvannak-e neki az ő könyvei? Meg hogy hogy vannak azok kötve? És szemmeláthatólag örül neki, mikor hallja, hogy bőrze.

Bátorságot veszek megkérdezni tőle, hogy min dolgozik most. Az adta a bátorságot, hogy a kommunizmus után levelet kaptam tőle, arról a délvidéki papitanácsról kérdezősködött, amely az októberi forradalomkor Szegeden alakult a papi élet megreformálására. Megírta, hogy a coelibátusról tervez regényt, ahhoz kellenének neki adatok. Elküldtem neki, amit tudtam, s most, hogy emlékeztetem a dologra, elmosolyodott.

— Munkában van a regény, hiszen fiatal korom óta foglalkoztat ez a téma. Csakhogy nehéz kovász, soká tart meggyúrni. Mert úgy akarom megírni, hogy se a papokat ne bántsam meg, se az igazságot.

Aztán azt a kérdést vetettem fel, hogy nem jutott neki eszébe regényt írni Aba Sámuelről. Bizonyos, hogy ennek a nép- királynak a torz képét hagyta ránk a barát-történetírás. Márványba faragni az igazi képét, Gárdonyinak való feladat volna. S megvan hozzá a genius loci is: Aba Sámuel Eger közelében van eltemetve, az abasári monostor templomában, amiből aztán boros-pince lett. Vörösmárvány- emléktáblát is állíttatott oda a múlt században valamelyik mág-nás, aki sehogyse tudta elfelejteni, hogy Sámuel király ötven főurat kurtíttatott meg egy fejjel Csanádban, hozzá gyónás nélkül, „Itt folyt el a vérszopó király vére s ettől terem itt a föld olyan vérpiros bort” — mondja a haragos latin distichon.

— Gondoltam én erre sokat — bölintott Gárdonyi. Először Vajk regényét akartam megírni, mert az olyan nemzeti hős volt, mint Kossuth Lajos. Aztán jött volna Aba Sámuel. Egy trilógia lett volna, amit a honfoglalással kezdtem volna. Két szekrény tele van itt a honfoglalásról szóló könyvvel, azt én mind átolvastam. Tömerdek jegyzetet csináltam. De hát nem értem rá megírni a legszebb három regényemet. Nekem nem áll ezer hold föld a hátam megett, mint Berzsenyi Dánielnek, nekem az újságokból kell élnem.

Kezdett megelevenedni, kipirult a képe és megfényesedett a szeme. Különösen, mikor arról beszéltem,

hogy mennyi honfoglaláskori lovassírt találtam az Alföldön, amikre a paraszt rendszeren azt mondja:

— Mind huszárok voltak ezek, uram, még a csehek idejében.

— Hát aztán mért mond ilyen bolondságot a paraszt?

— Azért, mert nem ismeri a történelmünket, rosszul tanította meg rá az iskola, ha tanította. A paraszt az egész történelmünkben Szent Istvánt ismeri, mert megőrizte az emlékezetét az egyház, meg Mátyás királyról tudja, hogy mióta az meghalt, azóta oda az igazság, meg Mária Teréziát emlegeti, mert ami trágár történelmi adomát tud, azt mind őrá költi, onnan aztán Kossuth Lajosig megint nem tud senkiről.

— Ennek az iskola az oka, az bizonyos — húzza közelebb a széket. — Én másképp csináltam tanítókörömbe. Kántorrigmusokba szedtem a magyar történelmet és azokat, meg az egyszeregy tudni kellett minden gyereknek. Persze, csak az Árpád-házat végeztem el, mert csak egy esztendeig voltam tanító.

Aztán arról kezdett panaszkodni, hogy őt Egerben nem ismerik, pedig huszonöt esztendeje ott lakik.

— Ha végigmegek az utcán, nem nagyon kell kopatnom a kalapomat a visszaköszöngetéssel.

— Nagyságos uram maga az oka, — mentegetődzött Eger nevében az intus pap — hiszen huszonöt év alatt tán huszonötször sem volt lent a városban.

— Hát nem igen. Nem kívántam. De mostanában már nagyon rákívánok esténként a társaságra, hiszen

néha napokig nem beszélek senkivel. De hát nincs itt egy rendes kávéház se, amelyikbe beülhetne az ember. Nézett maga elé a pipafüstbe, mintha vergődő bohém évei pesti, szegedi kávéházainak füstjét keresné benne. Invitáltuk, hogy jöjjön le Szegedre, ott még nagyon sokan ismerik.

— Nem hiszem — mondta fáradt mosollyal. — Ha úgy a nevemet kocsira lehetne ültetni és végigvinni az országban, gondolom, az előtt sokan megemelnék a kalapjukat. De én magam már idegen vagyok mindenkinek.

Leereszkedett az októbertévi köd az üvegtetőre, a szoba homályában csak a szivarok tűz-epre piroslott. Valamelyik sarokban rekedten verte az óra a hatot. (Talán az az óra volt, amit valamikor maga konstruált az ezermester író úgy, hogy verés előtt muzsikáljon is s ezzel fölriassza őt félálmából, hogy meg tudja olvasni az ütéseket. Mert ő azt mindig pontosan akarta tudni, hány óraker aludt el. Talán még tanító korából származott ez az életregulája, amikor idejében kellett elaludni, hogy idejében befűthesse hajnalban a boglyakemencét.)

Másfél órát töltöttünk Gárdonyi Gézánál s még akkor se akart bennünket eresztetni. Mintha érezte volna, hogy már nem adatott neki sok idő az emberekkel való beszélgetésre. Kikísért bennünket a kapuig s arról beszélt, hogy „a pesti vörösök a szárnyuk alá vették, első helyre tették az írói kataszterben”.

— De lássák, mit ért az nekem, mikor Eger minden tolvaja és csavargója ezen a tájon lakik s a vörös

világban minden gyümölcsömet és minden csirkémet ellopták. Itt ordítozták állandóan a házam előtt, hogy minden urat megölnék. Egyszer meg memento mori gyanánt temetői keresztet dobtak be a kerítésemen. Hiszen eljön annak is az ideje, de azért az ilyen vizit mégse kellemes.

Most aztán visszaadja a vizitet a temetői keresztnek s ahogy nagy fényességet hagyva maga után belevész a sötétbe, egy ország néz utána komoly, búcsúzó magyar bánattal, belül megrázó fájással, mert Gárdonyi Gézát így illik gyászolni.

(1922. nov. 1.)

GÁRDONYI ISMERETLEN MUNKÁI

Mikor Vágó Pál a szegedi árvízképet festette, vízzel, éggel, királlyal, paraszttal együttvéve nem volt annyi baja, mint a képen szereplő szegedi notabilitásokkal. Pedig a király is sok gondot adott neki. Festette köpönyegben, mentében, kigombolva, begombolva, de ebből nem származott semmi affér, tekintettel arra, hogy a király Bécsben volt, a festő meg hol Jászapátiban, hol Szegeden. Ellenben a szegedi notabilitások még Jászapátiba is utána mentek a festőnek, mert mind ott akartak lenni a képen. Még pedig nem hátul, a sarokban, a népség és a katonaság közt. ahol a Mikszáth Kálmán nevezetű riporter rágja a ceruzát (bizonyosan akkor találta ki, hogy „Szeged szebb lesz, mint volt”), — hanem az előtérben, a király oldala mellett, hogy legalább a könyökükkel súrolhassák a fölséges urat.

— Nem lehet, uraim, — hessegette el a művész az ambiciózus kortársakat. — Hiszen ha én mindenkit ráfestenék a képre, aki meghitel rá, hogy ott állt a király jobbján, akkor az derülne ki, hogy hetvenkilencben Szegednek több lakosa volt, mint ezerkilencszázban.

Mostanában sokszor eszembe jut ez a história, amint az Ady Endre intimus barátainak úgy nő a száma

szerte az országban, ahogy múlik az idő s ahogy egyre kevésbbő kell félni attól, hogy a halott vissza fog jönni cáfolni. Alapjában ez nagyon becsülendő' vonásuk az embereknek, mert nemes ambícióra vall. Ha már maga nem lehet király az, ember, legalább királynak a barátságával kérkedik s ha az ő kvártélya nem a halhatatlanság palotájában van, legalább a falához hozzátámasztja a hátát. (így legalább olyan, mintha ő tartaná a palotát.)

Meg kell vallanom, hogy arra az irodalomtörténeti táblóra, amely a láthatatlan embert ábrázolná szegedi udvarával, én nem festhetném magamat oda kortársnak. Életemben egyszer láttam Gárdonyi Gézá, egy évvel a halála előtt és azt megelőzően a háború alatt váltottam vele szót először, akkor is csak írásban. Akkor volt, mikor az aradiak el akarták csalni Egerből őhozzájuk múzeumigazgatónak. Akkor levelet kaptam tőle, arra kért, írjam meg őszintén, milyennek ismerem én ezt a mesterséget a magam tapasztalatából. Jár-e sok munkával, mi a fizetés, megbecsülik-e az embert, stb. Megírtam neki őszintén, hogy biztosat nem tudok, de azt hiszem, ha nem kellene a hivatalba bejárni, akkor ez volna a legszebb hivatal a világon.

Szegedi kortársaktól se igen kérdezősködhettem a szegedi Gárdonyi felől, mert a szegedi kortársak jobbadán már ő előtte kimentek lakni a halottak városába s aki egy-kettő még ideát van, annak csak elmosódó emléke van a keszeg fiatalemberről, akiről senki se hitte, hogy olyan nagyra menendő lesz. Különben is

az esztendők hosszú alléjában összefolynak a képek s már nem lehet biztosan tudni, egy-egy újságíró-anekdótának a hőse Gárdonyi volt-e, Sebők Zsiga-e, Pósa-e, Lipcsey-e, vagy még maga Mikszáth Kálmán. Bizonyos azonban, hogy a legkevesebb történet Gárdonyiról maradt. Azt a hírt hagyta maga után, hogy rideg és zárkózott embert volt.

*

A szerencse tündére nem takarta be aranyhaja sátrával Gárdonyit, ahogy azt az időbeli tárcaírók mondják. Vagy ahogy Ady mondja, a disznófejű nagy úrral Gárdonyi Géza csakúgy nem tudott összelátkozni, mint Ziegler Géza.

Pedig sokfélekép kereste kifelé az utat a nyomorúság verméből. Mikor Szegedre jött, már akkor nagy irodalmi múltat hozott a butyrában. Olyan múltat, amiről a Gárdonyi-életrajzok nem tudnak. Volt abban vicclap, öröknaptár, néptanítók naptára, száz novella két kötetben (két füzet jelent meg belőle), tanulmány a selyembogár-tenyésztésről, a sakk játszásról, a meggyfa-nemesítésről, voltak abban még kántorversek is. De még annál rosszabb műfaj is volt: egy ponyva-füzet, amely A szerelem titkai címet viselte és amelyet Yang dr. írt, „a török szultán nyugalmazott háremorvosa”.

Ez a sokáig kedvelt ifjúsági olvasmány még Győrben jelent meg, azonban a nagytudományú „dr. Yang” Szegeden sem maradt tétlen a titkok leleplezésében. Itt írta meg A szépség titkai, A hárem titkai és

A családi élet titkai című oktató műveket, amelyek igen nagy pénzért, darabonként egy forintért voltak kaphatók a szegedi kiadó boltjában. „Dr. Yang” talán egy hónapig is megtudott vacsorázni a leleplezett titkok honoráriumából, azonban Szegeden már családról is kellett gondoskodni s a titkok leleplezését folytatni kellett. Most már azt a közhasznú titkot leplezte le, hogy Hogyan élhetünk száz esztendeig? Ezt ugyan elmondhatta volna a saját neve alatt is, de ki hitte volna el a vékonydongájú, csapottvállú fiatalembernek, hogy éppen őrá bízta a hosszú élet titkát? Név kellett ide, tekintély, tehát a kis makrobiotikát dr. William Black írta, keletindiai angol orvos, bizalmas barátja ama „dr. Yang”-nak, akinek a könyveit melegen ajánlotta a tanulmányúzó közönségnek az utószóban is. Az ára különben ötven krajcár volt s William Black talán ennek a honoráriumából vette elsőszülöttjének az első kis cipőt.

A könyvek azonban nem voltak olyan veszedelmesek, mint a címük. A hosszú élet tudománya tudákos egészségügyi tanácsokból áll, de azzal a paraszt igazsággal végződik, hogy „mindenki élélhet száz esztendeig, ha előbb meg nem hal”.

Azt hiszem, ez a fintor ott lebegett az arcán akkor is, mikor a szegedi „regényeit” írta. Lelkében már felvillantak az egri csillagok, szíve már ringatta fehér rózsaszirmokból vetett párnán. Az isten rabjai-t, — s burleszk tárcaregényeket kellett írnia a Felkerekít apostol-ról, a Bronz hercegnő-ről, a Szentek útjáról és Mummy Róbert-ről, a világljáró angol-ról. Havi

öt forintért, — mert ennyi külön prémium járt a fizetésén fölül a szorgalmas regényírónak.

Megpróbálta ő magát is adni, de ez nem sikerült. Kötetbe gyűjtötte a szegedi novelláit, a Figurák-at, de nagyon lassan keltek az előfizetési ívek. Akkor a szerkesztőjének, Mócs Zsigmondnak nagyszerű ötlete támadt. Valamikor, mikor Mikszáth még szegény legény volt, ő adott neki egy pár cipőt. Most hát azért meg kell fizetni, még pedig arannyal! Írjon Mikszáth előszót a Gárdonyi könyvéhez!

Mikszáth könnyen ígért, de nehezen fizetett. Mócs azonban addig járt a nyakára Pestre, míg kizaklatta belőle az előszót. De hát abban nem sok köszönet volt. Mikszáth vagy el se olvasta a könyvet, vagy nem ismerte fel a Gárdonyi oroszlánkarmait. Úgy veregette meg az ifjú pályatárs vállát, hogy ez akár szégyelhetne is magát miatta. S ez még a kisebb baj lett volna. Nagyobb volt az, hogy mikor a könyv megjelent, az előszót minden pesti lap lenyomtatta belőle csemegének, de magáról a könyvről senki se beszélt.

Gárdonyi később kitagadta minden fiatalkori művét az oeuvre-jéből — beleértve a Göre-könyveket is — és ahol kiadói érdekek meg nem fogták a kezét, ott irgalmatlanul pusztította őket, úgyszólván ma már nagyrésztük könyvtári ritkaság.

— Szeretném mind elégetni a fiatalkori torz dolgaimat, — vallotta később, — mert azok nagy eltévelyedések voltak. Akkor a humorban láttam a legfőbb irodalmi kvalitást és írtam burleszk történeteket. Aztán az ellenkező véglet ejtett meg, a nyers realizmus és

rémhistóriákat írtam. Hála istennek, végre sikerült megtalálni önmagamat a természet imádatában és az emberek szeretetében.

Nagyon soká tartott, míg ideért és sok lélekregés előzte meg azt a szívből sugárzó filozófiát, amely mindig könnyeken sűt keresztül.

DON VIGOLE

Don Vigole Gárdonyi Gézának az írói pszeudonimje volt szegedi újságíró korában, a nyolcvanas évek végén, meg a kilencvenes évek elején. Akkoriban még divat volt az álnév az irodalomban s különösen az ifjú költők kedvelték, akiknek saját nevük is tökéletesen biztosította volna az inkognitót. Én is ismertem abban az időben egy tízéves költőt, aki piros tintával költött és Ramó Rencfe nevet jegyzett eposzai alá, arra számítván, hogy e titokzatos név a szándékosan szétfeljtgetett irkalevelek alján ingeregni fogja a Daru-utca és a nagyvilág kíváncsiságát.

Gárdonyi Géza is egész bátran használhatta volna álnévnek a saját nevét, a kortársaknak egészen mindegy volt. Senki se kiáltotta el a numen adest-et és senki se nézte ki a halhatatlant a keszeg és savanyú fiatalemberekből, aki a legnagyobbakat hallgatta a Hungária-kávéház kaszakapakerülő-asztalánál és nem igen győzte az italt se. Huszonöt éves korától huszonnyolc éves koráig tartott Gárdonyi életének szegedi szakasza s a kortársak nagyobbára kiköltöztek már a néma-kertbe, de azok se őriztek meg róla különösebb emlékeket, akik még ideát vannak. Úgy mondják, magánakvaló ember volt, lelke frontja már akkor is befelé nézett, ha nem volt is még kiépítve s nem

furakodhatott bele senki tekintete. Láthatatlan ember volt már akkor is, ha mindennap ki kellett is állania a nyilvánosság piacára.

Aki Gárdonyi szegedi életéről hiteles adatokat akar szerezni, annak régészeti ásatásokat kell végeznie az akkori szegedi újságokban. Kicsit babra munka, de kifizeti magát. Persze talál az ember olyan régiségeket is, amik merőben újaknak látszanak, — nagy a por, rossz a világítás, drága a paprika (tíz forint egy mázsa!) és a rendőrség nem találja a tetteseket. Az is kiderül, hogy akkor is minden esztendőben meghalt az ország legöregebb asszonya (a férfiak akkor is hamarabb elszagगतódtak, mint az asszonyok) s akkor is mindig akadt egy suszter, akik elől az akadémia elvből elzárta a kapuit. (Tudniillik a magyar tudományos akadémia alapszabályaiban benne van, hogy aki a perpetuum mobilét fel akarja találni, azt nem fogadják be halhatatlannak.)

Azonban bukkan az ember ezekben a régi papírkriptákban olyan leletekre is, amikre kénytelen azt mondani, hogy „no, ezt igazán sose hallottam!”

Például ki gondolna arra, hogy Szeged városa, amelynek ma lúdjai sincsenek, valamikor hattyúkat is tartott? Világért se költőkre gondolok, azzal a kötelezettséggel, hogy minél előbb zengjék el a hattyúdalukat, hanem valóságos hattyúmadarakra, amik a kilencvenes évek elején még ott úszkáltak a korcsolyatavon. Hatan voltak a közkölségen tartott madarak és az volt a specialitásuk, hogy zöld hattyúk voltak, amiket se Linné, se Brehm nem ismert. Persze a béka-

nyál zöldítette meg őket, de ez a kisebb baj volt. Nagyobb baj volt hogy természetrajzi küllemük inkább gémre vallott, mint hatyúra, noha Zombory szenátor úr híven kiutalta számukra a költségvetésileg biztosított hatyúeleséget. Mindazáltal egyre cingárodtak, ellenben az etető csősz libái egyre gömbölyödtek.

— A Hasznos Multságok 1817-es évfolyamában olvastam az okos hindosztáni elefántról, — írja Don Vigole, a hatyú-történet föl jegyző je. — Ettől az okos elefánttól az etetője mindig ellopta a kosztja felét. Az okos elefánt ezt úgy adta tudtára gazdájának, hogy amikor egyszer az is jelen volt az etetésnél, az ormányával kétfelé túrta a rizkását és az egyik rakást odatolta az etetője elé. Vájjon nem volna-e jó, ha Zombory szenátor úr is jelen volna egyszer, mikor a hatyú-csősz a törvényhatóság madarait eteti?

Egészen különös riporter ez a Don Vigole, aki a Hasznos Multságok 1817-es évfolyamából idéz. A riportereknek minden időkből az volt a különös ismeretjelük, hogy a saját lapjukat se olvasták, nem-hogy szívesztendő újságokat olvastak volna. De más ilyen furcsaságai is voltak e paszulypipás donnák. La Rochefoucauld is ismerte, noha ez abban az időben szintén fényűzésszámba ment, a vidéki riportereknél. La Rochefoucauld volt a világon a legszellemesebb ember, — kezdi egyszer egy cikkét — de azért ő is belebutult volna, ha mindennap délután öttől-hatig kellett volna neki szellemesnek lenni.

Ennek a cikknek címe: Ma. Állandó rovat volt, naplószerű reflexiók a nap eseményeihez, szerepelnek

benne Bismarck és Gyömbér Pál, igen népszerű rablógylkos akkoriban, Tisza Kálmán és Kovács papus, a helybeli patikáros, Rampolla bíboros és Ködvágó Sőhajtás Lajos, mikor ki állt az események homlokterében. Nem volt az örök életnek szánva ez a napok krónikájára szórt porzó, nincs is valami finomra örölve, de nyilván La Rochefoucauld se csinálta volna jobban, ha muszájból csinálta volna a maximáit és szentenciáit három esztendőn keresztül, mindennap öttől hatig.

De ezzel még nem volt készen a minden napra rendeltetett evangélium. A rendőri riportot is meg kell írni s ha anyag nem volt, akkor kitalálni. Ez jobb volt, mert ezzel biztosan le lehetett marasztalni a konkurens lapot.

Például itt egy mutató a Don Vigole rendőri riportjaiból.

Harcsabajuszú magyar keszegel be Rainer főkapitányhoz. Egy pár vadonatúj csizmát lógáz a karján.

— Itten adják a jutalmat?

— Micsoda jutalmat?

— Hát a böcsületös mögtanálónak.

— Itt.

— No, hát ehun-e — teszi le a csizmákat az asztalra.

— Rendben van, bátya, rendes ember kend, meg is kapja a jutalmat, mihelyt a károsult is jelentkezik.

— Kicsoda? A károsult?

— No igen, aki a csizmát elvesztette.

— No né, hát nem is tudtam, hogy az így mén —

komorodott el a magyar és föl akarja nyalábolni a csizmákat.

— Hohó, — mondja a főkapitány — a csizmákat nem lehet elvinni.

— Hát mán hogy a ménkübe ne lőhetne, — mordul el a becsületes megtaláló — mikor most vöttem két pöngőért itt a városháza előtt. Azt hittem, hogy mint böcsületes mögtanálónak itten mögtérítik a pézömet.

Ez már a Göre-féle burleszk csirája, amely néha novellákká is levelesedik. De Don Vigole, mint tárcaíró, még akkoriban nem igen kedveli a parasztot.. Hátborzongató históriákat talál ki gyanús nevű egyiptomi fáraókról, akik semmiféle históriai lexikonban meg nem lelhetők és hátborzongató humorral teríti szőnyegre az írkokok, segédjegyzők, helyettes földadónyilvántartók és más úriemberek családi eseteit, amelyekben rendszeren az anyós viszi a főszerepet. (De csak én mondom, hogy anyós. Don Vigole sohase említi ezen a néven a végzet ezen eszközét. Ahol azt kellene mondani: az anyós, ő mindig azt mondja: a mosolygó hiéna.)

Mi már se savát, se borsát nem érezzük ennek a sanyarú humornak, azonban az azidőbeli vidéki nemzet, úgy látszik, kedvelte és ez Don Vigolét bizonyos cári nimbuszal vette körül. Úgy értem, hogy amint Oroszországban időnként támadtak ál-cárok, a vidéki sajtóban is támadtak ál-Don Vigolék. Valamelyik bácskai újság bele is vette az előfizetési felhívásába, hogy „befelé, befelé, magyarok, mert nekünk minden vasárnai) Don Vigole írja a tárcát”. Ezt a szemetlen-

séget aztán nem is állotta meg szó nélkül az igazi Don Vigole.

— Engedelmet kérek, — adott ki egy nyilatkozatot szegedi lapjában — ezt az álnevet én eszeltem ki, tíz év óta hurcolom télbe-nyárba, tíz év óta mindig ilyen névre kapom a pesti szerkesztői üzeneteket, hogy a dolgaim nem közölhetők, hát én ezt most nem engedhetem közprédának. Meg vagyok róla győződve, hogy egykor az utókor szobrot emel Don Vigolenak és előkaparja minden sor írását, hát azért én már most kijelentem, hogy más Don Vigolék szamárságaiért a felelősséget nem vállalom.

Mi volt ez? Prófécia, jövőbelátás, önismeret? Azt hiszem, inkább marcangoló öngúny. A szobor még nagyon messze volt és addig nagyon sok tintafolyón kellett átgázolni. Attila nagyurunkhoz Vadász basán keresztül vezetett az út, aki alighanem nagyobb tekintély volt akkor Attilánál és máskülönben szintén istenostora.

Mert adó-basa volt ez a Vadász basa, magyarul pénzügyigazgató s ha az egykorú krónikásoknak hinni lehet, gonoszabbul sarcolta a szegedi magyart a néhai Hóbiárt basánál. Ebben persze most már nehéz igazságot tenni, hanem azt látom a régi szegedi lapokból, hogy Gárdonyi minden vasárnap szíjat hasított a basa hátából.

1890-ben még az év történetét is vele íratta meg a lapja. Aki nem próbálta ezt a műfajt, annak úgyszólván hiába mondanám, mi az. Minden benne van abban, ami abban az esztendőben történt, attól kezdve, hogy

mikor volt itt a püspök, egész addig, hogy hány legényt bicskáztak meg a tanyai dugott-bálon. Azt az újságíró, aki ezen túlesett, csak nyakig mártogatják a szurokba a pokolbeli kollégák. Don Vigole vállalta ezt a műfajt is s legalább a mártást úgy igyekezett kavarni a szilveszteri pecsenyéhez, hogy elvegye vele az állott szagát:

— Szép tavaszunk volt az idén. Sóska és sáska termett bőven. A sóskákat elpusztították a sáskák és a sáskákat elpusztították a sáskairtók s velük együtt az esernyőinket is. Egyébként örök büszkeségünkre fog válni, hogy a sáska járást egy valódi báró vezette, aki behozta Szegedre a sáska-banketteket.

Így kezdődik az év története és így végződik:

— Mint szomorú tényt jelentjük, hogy az idén K.-zerek is működött nálunk, amikor is a kir. főügyész jogkörében százhuszan álltunk közel az akasztófához.

A jó Isten egytől mégis megkímélte nehéz próbák alá vetett választottját; vezércikket nem kellett neki írni. Úgy látszik, nem tartották rá elég komoly embernek. Negyedfélév alatt mindössze egy vezércikket találok, amely kétségtelen az övé, mert alatta van a szignum. Bár azért most aligha be nem csuknák, mint gonosz pacifistát. Azon végződik, hogy „addig nem érdemli meg az ember az ember nevet, míg minden korból ekevas és minden ágyúból harang lesz.”

írás közben jöttem rá, hogy honnan vette Don Vigole a nevét. Az artus-mondakörből, amely ezer évas vándorlása közben lekerült a magyar ponyvára is. Kerekes Vigolais nekem is kedves olvasmányom volt süldő-koromban. Rózsa K. és neje nyomatta ki nat igen szép képpel a Grál-lovag tündéries és mulattató történetét s a gyöngébbek kedvéért azt is köztudomásra hozta, hogy a kerekes lovag nevét magyarul Vigolenak mondják. Borzasztó kalandokon ment keresztül ez az erényben, dicsőségben és nyájasságban bővelkedő ifjú ember és tömérdek sárkányfejet kellett neki lenyiszálni, míg a hír repkényét a fejére tehetette. Majdnem annyit, mint a szegedi riporternek, akiről senki se hitte, hogy tollal repüljön ki valaha a nyomorúság vermeiből.

ÉLŐFA ÜNNEPÉN*

Nagy tisztességnek tartom, hogy én emelhetem meg elsőnek ezt a serleget, idézván vele Gárdonyi Géza szellemét, akinek nevét aranyzalagul viseli Társaságunk s hogy nem henye díszül viseli, annak éppen ez a mai nap a bizonyossága, amikor a láthatatlan ember ércbe öltözve tért vissza. S talán nem is egészen véletlen, hogy a Társaság vezetőségének választása rám esett, aki csak a magyar Olimpus legszélén, a pimpimpárés parlagon cirpegő tücsök vagyok, amely már nem is számít a hol nagytekintetű, hol nagyképű Olimpus-hoz, úgy, mint ahogy tán az se irodalom, amit én cirpegek, mert az csak élet... Nem akarok jogcímül arra a véletlenre hivatkozni, hogy egyik nagymúltú folyóiratunknak egy törekvő fiatalja éppen mostanában írván dolgozatot utolsó regényemről, azt állapította meg róla, hogy az nem üti meg az ő mértékét, mert az én regényem bizony éppen olyan rossz, mint Gárdonyi Géza történelmi regényei. Én ugyan igénytelen ember létemre ebbe is hajlandó vagyok bele-törődni, de attól félek, kevesen vannak, akik tudnak erről a minősítéséről s azért más okát kell keresnem annak, hogy a Gárdonyi Társaság éppen énám bízta

* Részlet a Gárdonyi-Társaság díszlakomáján mondott serlegavató beszédből. 1933.

ennek az italáldozatnak a bemutatását. Úgy tudom, leginkább annak köszönhetem ezt a kitüntetést, hogy a véletlen különös játékából az én csetlő-botló pályám néhányszor érintette a halhatatlanét, mint ahogy a nyomtalanul porrá hulló meteoré is érinti az állócsillagét. Én is vidéki író vagyok, mint ahogy Gárdonyi Géza is az volt egész életében, még pesti korában is, nem elvből, nem programszerűen, nem mintha ez rangkülönbséget jelentene fölfelé vagy lefelé, mert az irodalomban csak egy rang van, a tehetség rangja — hanem mert Gárdonyi Géza lelki összetétele szerint nem lehetett más. Továbbá mert én is annak a vidéki városnak, Szegednek a neveltje vagyok, amely irodalmi vándoréveiben szállást adott Gárdonyinak is, sőt nemcsak annál a szegedi lapnál hagyogattam el férfiéveimet, amelynek szerkesztőségi asztala fölé Gárdonyi ifjú feje hajolt az alföldi éjszakák nehéz, vadlúdszavas csöndjében, de lakója is voltam annak az öreg szegedi háznak, amelynek falaiba beette magát Gárdonyi krajcáros pipájának füstje. Ez az a ház, a régi Iskola-utcában, ahol Gárdonyi Gézában, a szűkszavú, keszeg tárcaíróban, még aludt az erő, mint rubinban a fény, de néha már olyan szikrát vetett, mint a Karácsonyi vízió. Ebben a kis alkalmi karcolatban, amelyet ma már több mint negyven év pora borít, halálos és holtig tartó keserűség veszi el a karácsonyi méz édességét. A tanítóból lett riporter karjára ülteti a kisfiát, kiviszi a ház elé és együtt nézik, amint az angyalok suhognak a szent éjszakában. Egymásután röppennek el előttük a Gazdagság, az Öröm, a Bol-

dogság, a Szeretet, a Remény, a Megnyugvás és utánuk ragyogó fénycsíkok maradnak a sötétben.

— Apám, — sóhajt föl a gyerek — hát mihozzánk nem jön be egy angyal se?

Az apa fölrezen mélézásából, már akkor csak egy angyal van hátra. Az arcán ezüst álarc, a termetén ködruha.

— Téged nem eresztünk — ragadja meg az apa és bevonja a szobába, ahol lefeszlenek róla a takarók, a kezében nem fenyőgally van, hanem töviskoszorú, a homlokán nem rubincsillag tündöklök, hanem vér, a ruháján nem gyémántcsöppek szikráznak, hanem könnyek.

— Miért húztatok be engem ide, mikor karácsony éjszakáján én csak az utcákon vagyok otthon? — kérdi lehajtott fejjel az angyal.

— Ki vagy te, sötét angyal? — retten vissza az apa.

Az angyal pedig már akkor ül a tűzhely mellett és rengetni kezdi a bölcst.

— Én a Boldogtalanság vagyok ...

Aki majd egyszer megírja Gárdonyi Géza igazi életrajzát, az ne feledkezzék meg erről a kis tárcáról, mert ahogy az üres csigaház bugásában van valami a tenger hangjából, ebben a karcolatban is megmaradt valami azokból a nagy lélekrengésekből, amelyek az érett Gárdonyi mindig sugárzó, de mindig könnyeken keresztül sütő filozófiáját megelőzték. A ködruhas angyal, a Boldogtalanság, a ki betelepedett a szegedi riporter hónapos szobájába, koporsója zártáig nem

maradt el többet tőle s ki tudja, ha nem lett volna ilyen keserű a gyökér, termettek volna-e a tőkén azok a mézédés fűrtök, amelyekből mindaddig áldott szüret lesz, ameddig magyarul beszélnek ebben az országban! Gárdonyi Géza maga is tudta ezt. Egyszer, már állócsillag korában, meginterjúvolta valaki Egerben s megkérdezte tőle, a véletlen csinált-e belőle író, vagy tudatosan készült annak. A felelet ez volt:

— Azt hiszem, a véletlen tett íróvá. Egy kis veszprémi faluban nyomorogtam mint tanító. Együtt laktunk az anyámmal és nagyon szegények voltunk. Bekopogtatott hozzánk egy koldus és alamizsnát kért. Az anyám keresgélt mindenfelé, utoljára visszaszólt, hogy adjak neki én, mert neki egy krajcárja sincs. De én se találtam sehol egy veszekedett krajcárt se. Erre a koldust kifizettük kenyérrhéjjal, de mikor magunkra maradtunk az anyámmal, akkor megmondtam neki, hogy ez szégyen, gyalázat, ez így nem mehet tovább, én nem maradok tanító, ha egy koldusnak való krajcárt se tudok félretenni. Azt hiszem, ha akkor tudtam volna krajcárt adni a koldusnak, nem jut eszembe zúgolódni. De hogy abban a pillanatban még a koldusnál is nyomorúságosabb voltam, az föllázított s ennek a lázadó percnak köszönhetem, hogy íróvá lettem.

Ezt a vallomást akkor tette Gárdonyi, mikor élete napja a zenit felé közeledett. Azt hiszem, ha szellemét vissza lehetne idézni az örök világosság hegyeiről, amelyeket ő már idelelt meglátott, ma ezt mondaná:

— Nincs véletlen és nincs szándék. Egy láthatatlan

ujj van, amely öröktől fogva kijelöli utunkat és ahová az mutat, oda mennünk kell: szégyenbe, dicsőségbe, éjszakába, napsütésbe, katicabogárnak, kőszáli sasnak, kocsuiút kavicsának, begyen égő tűznek.

Őt arra jelölte ki ez a láthatatlan ujj, hogy vigasztalója, pihentetője, fájdalomelsimogatója legyen a nemzetének. Én nem azt mondom, hogy ez a vitathatatlanul legmagasabb írói küldetés, de ebben a boldogtalan országban nemzedékek óta ez s tartok tőle, még nagyon sokáig ez marad a legáldottabb írói hivatás. Tudom, hogy vannak korszakok, mikor történeti hivatásuk van a zordszavú prófétáknak, a lángpallosú kerubimoknak, — ebben az országban, amelyet állandó konvulziók gyötörnek, ahol mindenki gyűlöli egymást, itt nem kell gyűlöletet hirdetni, itt csak szeretetre kell tanítani az embereket, szegényeket és gazdagokat, urakat és parasztokat, nagyokat és kicsinyeket.

Az előbb állócsillagnak mondtam Gárdonyi Gézát, de ez a kép őrá nem talál. Az örökkévaló csillagok elérhetetlen magasságukban csak hideg dekoráció gyanánt ragyognak a lőtő-futó, rohanó, vergődő emberek feje fölött, akiknek nem igen szokása a csillagokra tekintetni. Inkább mondom Gárdonyit a magyar élet élőfájának, mert az az élőfa, amire én gondolok, többet jelent a csillagnál. Mert idelent van, köztünk, mindnyájunknak elérhetően, akik szépségek éhesei és enyhülések szomjasai vagyunk.

Nem tudnám gazdáját adni, de valamelyik Ázsia-kutató jegyezte fel, hogy a turáni puszták nomád törzsei emberöltőnként egyszer ünnepre szoktak össze-

gyűlni egy-egy óriás tamariskusz-fa körül, amely országhatárnyi sivatagokon egyes-egymagában zöldellik élő fául és az örökkévaló erő nyugalomával nézdegéli lábánál a homokfelhők, feje fölött a felhőbuckák futását. Az élet ritkán jár hozzá látogatóba, ágai közé csak a soha meg nem öregedő szélfiak járnak bújócskát játszani, koronája süvegében a pusztai sas tartja nászát s nagymessziről ha egy-egy magános lovas képét látja olykor, égig növesztve a délibáb által. Ám a sivatag népei mégis mind tudnak arról, hogy van valahol a puszták mélyén egy élőfa s mikor a tavasz meleg esői anemonékat zsendítenek ki még a halott homokból is, emberek sokadalma nyüzsgi körül a mágikus fát és sátrak fehér nyája kuporodik árnyéka szerűjébe. Ünnepet ül a pusztai nép s ezt az ünnepet az élőfa ünnepének nevezik. Nem a molláhk rendelik el és nem az akszakálok parancsolják, hanem a nemzedékről nemzedékre szálló szívhagyomány. „Nézzétek, az élőf?!” — mondják az öregek a fiataloknak, ahogy liekik mondták, mikor ők voltak a fiatalok és megitatják a tövét italáldozatokkal és éneket mondanak tiszteletére a sámánok és mielőtt folszednék a jurtákat, hogy újra nekivágjanak a fátlan sivatagoknak, amelyek csak az örökkévalóság fűvellő mezőivel érnek véget, gallyakat nyesnek az élőfáról, hogy magukkal vigyék vándorlásaikban, emlékeztetőül a természet szépségteremtő erejére.

Ugy érzem, a mai szoborállítással mi is az élőfa ünnepét üljük meg, amely ha nem egyetlen is, de nem sokadmagával található a mi szomorú magyar

sivatagunkban, amely a mi napjainkban — és félős, hogy e napok sokáig fognak tartani — nem tudja többé megnevelni, amit a teremtő Isten pazar kézzel a föld kis magyar foltján elvetett. Ami szegénységünkől tellett, minden tiszteletet megadtunk a mi nemes pusztai fánknek, amely hallgatagmagában mélézik az irodalmi divatok homokhullámai fölött, változatlanul minden változásban, mint bronz-szobra a pesti utcán. E szegény turáni fajnak, amely ezer év óta bolyong a pusztában és testvértelenül viaskodik a maga fűvellő mezőieért, a maga sivatagjának számumaival, külső, belső rémeivel, ijesztő kísérteteivel, a mi szegény magyar fajunknak sok aulja be fog majd fordulni a mi nagy fánk alá, amelynek terebélye alá elfér mindenki, aki szenved — és ami egész fajtánk szenvedésre teremtett — és áhítattal fogja mondogatni: „Nézzétek, ez is a magyar élőfák közül való!”

De aki Gárdonyi-serleget avat, annak kötelessége az őszinteség. Ha a Gárdonyi-szobor csak annyit jelent, hogy több van egy pesti szoborral, akkor nem sok értelme volt ennek a mai ünnepnek. Sok halott szobrot tudok én ebben a városban és ebben az országban, amelyhez nem jár látogatóba az élet s amely csak anynyiban különbözik az erkélytartó kariatidoktól, hogy nem tart semmit. Nem volt miért bevezetni az élőfa ünnepét, ha a jövő nem szed róla mást, mint penzumcsináló iskolásgyerekek számára való vesszőt... Az élőfját élő kultusznak kell körülvenni.,

A szicíliai háborúban a spártaiak szabadon bocsátották minden hadifoglyukat, aki szavalni tudott Ho-

merosból. Skót rablók betörték egyszer az abbeyi kastélyba és mikor a kulcsártól meghallották, hogy a zsákjaikba gyömösölt ezüsthalmiknak valamikor Byron, a költő volt a gazdájuk, szégyenkezve raktak vissza mindent a helyére. Tudom, hogy az irodalomnak ilyen extrém kultusza csak mindenképpen gazdag népeknél képzelhető el. Mi mindenképpen szegény nemzet vagyunk, mi a pusztáknak a pusztai életét harcoló népe vagyunk, én csak annyit szeretnék lelkére kötni a Gárdonyi Gézát ünneplő magyarságnak: emberek, ti szegény ügyes-bajos emberek, ti fáradó robotosai e komor napoknak, akik még e megátkozott időkben is kötelességteknek éreztétek megadni a költőnek a tiszteletet, ti barbár keletiek, akik akkor állítottatok szobrot a géniuszoknak, mikor a művelt nyugat máglyára hurcolja a géniuszt, — magyarok, ne menjetek el a nélkül az élőfa ünnepéről, hogy egy-egy barkáját el ne vigyétek magatokkal, mikor újra neki-vágtok a hétköznapi futóhomokjának! Egy-egy gondolatát, egy-egy eszméjét tegyétek a szívetek poharába és hordozzátok magatokkal a magyar sors poros és nehéz útjain, hadd tegye egy-egy pillanatra szebbé és frissebbé az életeteket!

A KÖLTŐ*

Nem ígérem, hogy elfogódottság nélkül fogok Pósa Lajosról szólni s utálnám magam, ha a tárgyilagosságom el tudná fűjni a szeretetem lámpását, amellyel egy pillanatra utána világítok az örökkévaló sötétbe. Nem lehet az nekem tárgy, aki még most is sokat visszajárogat hozzám az éjszakai álm folyosóin, azzal a gyöngéd szeretettel, amivel az édesapám, meg az édesanyám. Fiamnak szólított az első találkozáskor, a Dankó Pista koporsójánál és fia gyanánt simogatott áldást a fejemre az utolsó órák párnáin, amikor már indult vele a fekete csónak a fekete vizekre.

Ezt a feketecsónakos halálmetaforát tőle tanultam, akkor, mikor először láttam, most huszonhat éve. Dankó Pistát temettük a szegedi kultúrpalotából, amelynek még akkor nem voltam mindenes ura-cselédje. Akkor a szegedi sajtó keze-lába voltam, olyan szaladj-ide, szaladj-oda újságíró, közigazgatási riporter, mint komoly filozopherhez illik és egyben vezércikkíró is, mert a huszonnég éves kor bölcsessége és

* 1914 július 9-én halt meg Pósa Lajos. Az emlékbeszédet Móra Ferenc 1919 januárjában tartotta felette a Zeneakadémián rendezett emlékünnepen.

1930 október „6-án leplezték le Pósa Lajos szobrát a Városligetben. Szeged üdvözetét Móra Ferenc tolmácsolta.

lehiggadt világnézete különösen erre teszik alkalmassá az embert. Természetesen a Dankó temetésén se úgy voltam jelen, mint „jelenvolt”, hanem mint a nyilvánosság legismeretlenebb képviselője, a legkisebb víz-morzsa abban a parttalan embertengerben, amely ösz-szegyült a nótafát temetni, aki, szegény, csak halálá-ban tudott spektakulummá válni. Ha a dal-estjein vett volna részt csak tizedannyi ember, bizonyosan tovább élt volna húsz esztendővel.

Az embertenger illő hűvösséggel állta a gyász-tósz-tokat, csak akkor morajlott át rajta az érdeklődés, mikor egy méltóságos tartású szélesvállú férfi ezüst-hajú, ezüstszakállú arca fehérlett fel a koporsó fölött.

— Pósa Lajos... Pósa Lajos... — mondogatták a tudósabbak a tudatlanoknak.

Sok fiatalkori barátja élt még akkor a költőnek, szegedi korából, újságírók, asztaltársak, vidám cimborák, én magam, még akkor csak egy éves gyütt-mönt a körtöltésen belül, csak a szegedi újságírás őskorának aranyporos anekdotáiból ismertem. Tudtam róla, hogy én előttem vagy húsz esztendővel ő is riporternek került Szegedre, de ebben a műfajban nem sokra vitte. Azaz hogy semmire se vitte, mert már a próbacalami-n elbukott. Csizmatolvajt fogtak az őszi vásár-ban s a szerkesztő az új riporterre bízta, hogy ezt a nevezetes eseményt öt sorban adja át a halhatatlan-ságnak. Pósa nagy orcaverejtékezéssel meg is szer-kesztette az öt sort, odaírván a végére, hogy „az ismer-etlen tettetést Nagy Jánosnak hívják”.

— Ez nem az a hely, ahol magának babér terem,

Lajos, — mondta neki a szerkesztő — látom, hogy a Pegazust nem lehet hámba fogni. Magának a csillagok közt van a helye.

A csillagok egyelőre a szegedi színházban világítottak, ahová titkári minőségben került a költő. Inkább cím volt, mint hivatal, nem igen tett kárt semmiféle titokban.

A szájhagyomány is fenntartott egy Pósa-történetet. A Kiss Palcsi pirosabroszos csárdájában ül a költő, akit azonban piros képe, koromfekete szakállá, hatalmas étvágya inkább gazdatisztnek sejtet, a Pallavicini-uradalomból szaladhatott be egy kicsit a városba. Sült halat vacsorázik és kapros túroslepényt, világos sillert iszik rá, feketével utána, aztán barátságosan bólint a söntés felé:

— Fizetek, Palcsi bácsi!

— Löhet, Pósa úr.

És mikor Palcsi bácsi összead halat, csuszát, sillert, fehér kenyeret, feketekávét és fekete virsziniát, ami együttvéve nem kevesebbet kóstál, mint harminc krajcárt, Pósa Lajos kihúzza a zsebéből a legújabb verskötetét, leteszi Palcsi bácsi elé az asztalra, Palcsi bácsi pedig üzleti komolysággal visszaszámol belőle hetven krajcárt, mert rá van nyomtatva a szép külső zöldborítékú könyvre, hogy az ára egy forint.

Hát ilyen történeteket tudtam a méltóságos tartású, keményen felszegett nyakú öregúrról, akinek rekedtes baritonja felszárnyalt a virágos ravataltól az áprilisi kék magasba:

— Dicsőségesen letörött szárnyú, édes dalostársam, csillagkoszorús testvérem, Dankó Pista. Könnyeborait szemmel nézek fekete csónakod után, amelyet az örökkévaló Isten keze renget-ringat a fekete vizeken ...

Nem hallottam én még ilyen halotti beszédet soha. Más is úgy volt vele, nemcsak én. A tömeg megilletődött hangtalansággal hömpölygött ki a temetőbe, én meg szaladtam a műhelybe, hogy mire a szerkesztőm beér, készen legyen a riport.

Pósával, meg a többi pesti vendéggel együtt jött meg a temetőből. Nagy beszéddel voltak a szerkesztő úr szobájában, jöttek-mentek, poharaztak, boroztak, kétszer is be kellett csukni a nyitvahagyott ajtót, hogy dolgozni tudjunk tőlük.

Egyszer csak kiszól a szerkesztőm. Engem hív, beódalok nem nagyon készségesen. Mindig olyan tévedt gyerekek éreztem magam a pesti nagyok közt.

— Tessék?

— Pósa szerkesztő úr behozta a beszédje szövegét. Tessék, illessze bele a tudósításba, persze szószerint közöljük.

Fülig vörösödtem és ijedtemben majd lenyeltem a fejemet.

— Már lement a tudósítás, szerkesztő úr.

— Jó, jó, de a beszéd...

— Az is. Tán már ki is szedték azóta. Mindjárt fölhozatom.

— Gyorsírtad, fiam? — nézett rám érdeklődve a költő.

— Nem. Nem tudok gyorsírást.

— Hát csak úgy jegyezted le oit a temetésen?

— Dehogy, abban a szorongásban nem lehetett volna írni. Csak idebent csináltam meg, emlékezetből.

— No, hozasd föl, majd kiegészítjük. Nagyon kényes vagyok az ilyesmire.

Föl is hozattuk a levonatot, de nem volt rajta mit változtatni. Pósa bácsi hol a saját kéziratát nézte, hol a levonatot és csóválta a fejét.

— Nem értem, nem értem.

Pedig nem volt benne semmi boszorkányság se, mindennapos újságíró-munkát végeztem. Soha nem kellett nekem jegyzet semmiről sem, amit nagyon meghallgattam. A költő azonban nyilván saját riporterségére gondolt vissza és nagyon megcsodált. Este a jobbára ültetett a halászcárdában, ahol megültük Dankó Pista torát, mi többi cigányok és kivallatott múltról, jövőről. Mi vagyok, mit csinálok és mi akarok lenni ?

Vállat vontam. Semmi se vagyok, híreket gereblyézek a városházán és korzón és nem akarok lenni semmi.

— Író se?

Hát igen, bevallottam, hogy valamikor volt olyan álmom, de már észretértem. Két év óta nem írtam mást, csak riportot.

— Mért nem írtál?

— Mert nem parancsoltak mást.

— Úgy? Hát akkor én azt parancsolom, hogy holnap délig írjál egy történetet az Én Újságom-nak.

Szófogadó ember voltam már gyerekek is. Megírtam a történetet a kis kanászról, meg a kutyájáról. Pósa bácsi hangosan kacagott, míg a közepéig ért, aztán sírdogált egy kicsit s a végén megsimogatta a hajam.

— Szépet írtál, öcsém. De van benne egy hiba. A kutyát úgy nevezed, hogy Mitvisz. Már pedig rendes kutyának Bodri a neve.

Ez volt az első-utolsó javítás, amit a kéziratomban csinált. Pedig aztán haláláig mázsaszámra kapta tőlem a sok apróbetűs kutyanyelvet. Százával a mesét, a verset s ifjúsági regényt is minden esztendőben. Ő volt az én aranyhidam, amelyen az újságírás kopár ólomszérűjéről bekerültem az irodalom virágoskertjébe. Igaz, hogy csak a szélébe, ahol még maguktól nőnek a vadvirágok, de hát nem is virággyba való a pipitér.

Azért, hogy író lettem, a jó Isten a felelős. De hogy akármire nyúlok, gyermekíró maradok az utolsó tollvonásig, azt Pósa Lajosnak köszönöm. Idézhetem-e másképp az emlékét, mint meghatott gyerekszívvel, még most is, mikor az én fejem már fehérebb, mint az övé volt, mikor utoljára megáldott?

Örööm néhány száz levelét és kéziratát, ezek közt van egy ceruzával írt vers, amelynek ez a refrénje:

Hallod a lágyan mormoló Tiszát?

Szeged irodalmi körének, a Dugonics-Társaságnak hozta ezt a verset, pár évvel a halála előtt s nekem

mingyárt a megérkezése után. felolvasta. Nem is olvasta — szavalta. Azt hiszem, az ő szájában az egyszerű is stílusos szavalássá változott volna. Öregfiarang-mély hangjával hol harsogta, hol búgta a verset, de a refrénnél megakadt. Elpróbálta tízszer egymásután s egyre gond terhesebben csóválta a fejét:

— Mormoló Tisza, mormoló Tisza...

— Nem, ez nem jó. A Tisza nem mormol. Mondj valami jobbat, fiam.

Nincs nehezebb dolog a világon, mint másnak a versén csak egy betűnyt is változtatni. Hiába ismeri az ember a másiknak a lelke járását is, meg a szavajárását is, nem tudja magát beletalálni készakarva. (Gondolom, Mikszáth mondja, hogy az ember egész életén keresztül hallja a mennydörgést, mégse tanul meg mennydörögni.) Meg se próbáltam más jelzöt keresni a Tiszának. Igyekeztem megnyugtatni Pósa bácsit, hogy jó az a mormoló a Tiszának is, meg a közönségnek is.

— Azt gondolod? — nézett rám nyugtalankodva, aztán nem beszéltünk többet a dologról. Később idegenek is jöttek, az asszonyok meghozták a szokott amábilis konfúziót, hol ők udvaroltak az öreg költőnek, hol az mondott nekik ifjúi kedvességeket, jó éjfélután kezdtünk búcsúzkodni. S az utolsó kézfogásnál azt mondja nekem Pósa bácsi:

— Te, mégis csak jobb lesz a csobbanó Tisza, mint a mormoló. Hallgasd csak:

Hallod a lágyan csobbanó Tiszát?

S mikor másnap a közönség elé állt, mégis csak úgy olvasta föl a sort, ahogy először leírta:

Hallod a lágyan mormoló Tiszát?

— Tudod, fiam, — mondta, ahogy a tapsok közül visszaszabadult a helyére — egész nap hánytam-vetettem magamban a dolgot, de mégis csak úgy hangzik a legszebben.

Gondolom, ezt hívták a régi világban műgondnak, költői lelkiismeretnek, minnek. Így viaskodott magával Heine félesztendeig, míg a viráglehelletű Du bist, wie eine Blume nyolc sorával készen lett.

A mai világban ezt költői naivságnak hívják.

*

Ha megritkul is ez a naivság, még nem veszett ki egészen a költőkből és jó, hogy így van, mert e nélkül meghal a költészet. Jó, hogy még mindig vannak emberek, akik azt hiszik, a szonettjüknek van akkora fontossága, mint a marnei csatának — mindegy, hogy igazuk is lehet nekik — s akik napokig levertek tudnak lenni egy jelző miatt, amelyet nem találnak, vagy győztes hadvezérek göggyével tölti el őket egy új rím, amelyet a pillanat ihlete kihalászott a szavak óceánjából. A világon mindenkinek mindegy ez, az emberek hamarabb észrevesznek egy pázsit millió fűszála közt egyet, amely nem úgy nőtt, mint a többi, mint egy szó halhatatlan finomságát, amely kínban szakadt ki a költő szívéből — s neki mégis birkóznia kell magával érte, mint Jákobnak az anygallal.

Költészet hát van s talán egy darabig lesz is még a világon, de az utolsó költőt, aki az élet minden vonatkozásában az volt, Pósa Lajosnak hívták. Áldozópapja volt egy kultusznak, amelynek már nincsenek istenei és soha egy pillanatra se tette le a büszke önérettel viselt bíborszegélyes tógát, amelynek fehérségén soha folt nem esett. Az ős Róma pontifex maxima járhatott úgy Theodosius császár keresztény világában, ahogy ő járt miközöttünk. Mindig abban a díszruhában, amelyet a mennyei takácsok csak költők számára szőttek — míg vagy sztrájk nem ütött ki odafönt, vagy a költők el nem fogytak idelent. Láttam-ot valaki valaha olyan helyzetben, ismerte-e olyan gesztusát, amely méltatlan a költői ideálhoz? Hallott-e valaki tőle durva szót, parlagi tréfát, duhaj kedvet harsogva kirobbanni? Ez a kemény, vállas, komoly-szemű és puhaszájú, tiszta és méltóságos magyar úr az utcán és baráti körben, az íróasztalnál és felolvasó-asztalnál, írók közt és gyerekek közt mindig és mindenütt a költő élő szobra volt.

Másnál mindenkinél póznak látszanék ez és az is volna, nála természetes volt, csináltság nélkül való. Hitt abban, hogy a költő kivirágzása az emberi fajnak, ez a hit kisugárzott minden mozdulatából és megóvta azoknak a mindennapos gyarlóságoknak a bogáncsaitól, amik a mi ruhánkba, többi emberekébe, az aszfalton is beleragadnak, nemcsak az árokparton. Ám ő sohase járt árkok partján és nem járt gyalog a szép sima pesti utakon se: őt mindig a szárnyas ló vitte, mint az Ezeregyék Bedur királyát. Végigálmodta

az életét és mindig fájt neki, ha a valóság föltrezen-
tette. Az illúziók édestején élt az utolsó szemrebbené-
sig, de mindig megborzongott, ha abba a realitás mor-
zsái hullottak.

Sohase tudtam eljutni a szülőfalujába, Radnótra,
de láttatlanul is megesküszöm rá, hogy az valami itt-
felejtett darabja lehetett a paradicsomnak, — leg-
alább addig, amíg Pósa Lajos hazajárt bele. A többi
világot az angyalaival teremthette az Úristen, de a
Balog-völgyét a maga kezével szabta ki, jókedvében,
édes délutáni álmom után. Maga gömbölyítette vadszeg-
fűs halmaikat, szépasszonytenyerű virággal teleszőtt
lankáit, maga szegte be nefelejccsel az ér ezüst pántli-
káját és Pósaék kertjének galagonyabokraira ő pa-
rancsolta ki a legszebb szavú pintyökéket.

A pintyökék meg is voltak elégedve a kvártéllyal,
de Kiss József, a költő, aki vendégül járt Pósaéknál,
olyan pintyöke volt, aki a maga pesti fészkeben
perzsaszőnyegekhez szokott és képzőművészeti reme-
kekhez. Nem volt nagyon elragadtatva a radnóti ház
falusi szépségeitől. Versben még csak megjárja a tu-
lipántos lóca, de azért mégis csak Jussufnak volt
igaza, aki „hármát szeretett: a dalt, a csókot, a ke-
revetet.”

— Nézd azt a gólyát a tetőn, mióta áll fellábon a
szakadó esőben! — mutatta Pósa Lajos büszkén a
ház madarát.

— Elég bolond, mikor nem muszáj neki fellábon
állni — jelentette ki hűvösen a másik költő.

A futó nyári zápor után kisütött a nap, a szivar-

vány szalagja, amit bábabokrának mondanak a radnóti magyarok az ősz mitológia nyelvén, bekötötte az esőzsákok száját, a violák felfrissülve ágaskodtak az ablak alatt. — Pósa bácsi csalogatta le Kiss Józsefet a kertbe egy-két fordulóra.

— Nem megyek, Lajos, — vonakodott a vendég, — nem akarom károdat.

— Káromat? Nekem? — ütődött meg Pósa bácsi.

— Na igen, tudod sár van odakint s ha egyet-kettőt lépek, az egész birtokodat elviszem a cipőimen Pestre . . .

— Hát ilyen ember ez a Kiss József, tudod — panaszkodott nekem évek múlva Pósa bácsi s annyi fájdalom és keserűség volt a hangjában, mint a gyermekében, akinek az aranypérezére azt mondják a felnőttek: rézkrajcár.

*

A koalíció idején mutatta nekem egyszer azokat a leveleket, amiket Kossuth Ferenctől kapott. Háromszor-négyszer unszolta mandátumvállalásra abban a körületben, amelyiket akar.

— Nem kellett, Pósa bácsi?

— Hát hogy kellett volna? — kapta föl megbántva a fejét. — Más az én hivatásom, nem a politika. Nem kell nekem senki mandátuma.

— Látod, pedig az a gondatlanság, a jómód, a pihenő öregség, a minden.

— De én költő vagyok, fiam! — emelte föl a szemét, mintha látná annak a hivatásnak a csillagát,

amelynek sugarait mindig érezte magán. — Az én mandátumomat az Úristen adta, hogy szennyezném én ezt be politikával? A költő maradjon fehér, mint a lilium, de neki még az árnyéka is fehér legyen.

Ő árnyéktalan költőnek maradt koporsója zártáig. Olyannak, amilyenek kisgyerekkorunk boldog rajongásában képzeljük a költőt.

Egyszer valami fiatal költő verses mesét vitt hozzá a tücsökről és hangyáról. Az ismert ezópusi mese volt, a régi sovány pedagógiai tészta, a tanköltészet cukrával, mákjával behintve.

— Nem rossz vers, — fújta Pósa bácsi elégedetten az operásza füstjét.

— Tetszik szerkesztő úrnak?

— Hát ügyes, ügyes.

— Tehát közli szerkesztő úr?

— Dehogy közlöm — komorodott el Pósa. — Nagyon utálatos téma ez, kérem. Hát nem eleget kínozzák az iskolában a gyerekeket ezzel az örökös szorgalommal? Most már még versben is azt verjük a fejéhez, hogy zsugorogj, hangyalkodj, mert másképp úgy jársz, mint a tücsök. Elég volt már a hangyamorálból, kedves öcsém. Higyje el nekem, van annak a szegény nótás tücsöknek az élete annyit érő, mint azé a zsu-gori, kapzsi hangyáé.

... Szegény öreg tücsök, aki gondtalanul átdalolta az élet nyarát, még az ősz leszálltán se vette észre, hogy tarlott már körülötte a mező és csak hűséges

tücsöktársa szíve tart még körülötte meleget. Az Isten szerette dalosát, hogy elhívta őt a kertjébe, mielőtt lehullott volna a hó és a nyár magára hagyott muzsikusat, aki a hangyáknak hegedült, megvette volna a hideg.

Én most onnan jövök, Pósa szülőházájából, Hontból, Gömörből, Nógrádból, a Garam és Ipoly mellől. Apró magyarok Pósa verseket mondtak nekem és a nagyok, az apró magyarok szülői azt kérdezték tőlem, hogy nem állított még Pósának szobrot senki? Se a hazafias költőnek a hazafias magyar közélet, se a gyermekköltőnek a magyar népnevelők, vagy a magyar szülők.

Annyi nehéz találós mese közt honnan találhatnám ki éppen ezt? Én csak azt tudom, hogyha valaki költő, szobrot érdemelt volna ettől a kortól, amely nemzeti reneszánsznak nevezi magát, Pósa Lajos akkora szobrot érdemelne, mint a Gellérthegy. De szobor nincs, akkora se, mint egy papírnehezék s Pósa özvegyének nincs egyéb ingatlana a kerek világon, mint a költő sírja. Jó is van így, mert míg az özvegy oda jár kisírní a szíve hét fájdalmát, addig zöld marad rajta a borostyán. De aztán még a fülemülék se fognak rátalálni a beomlott sírra, amelyben a legféhérebb szívű költő porlad, akinek bohókás rímeivel kacagni, könnyen kihulló és könnyen száradó könnyeivel sírní és puha ágyukban az Isten elé térdelni időtlen-időkgig fognak még a magyar gyerekek.

ÉNISZ-TENÖM, JÓISZ-TENÖM
avagy:
MAGÁNVÉLEMÉNY AZ IRODALOMBÓL

Előadás tartására hívtak meg az érsekújvári magyarok s tejbé fürdettek, mézbe hempergettek, még köztük jártam. De hát ez sokféle megesett már énvelem, innen is, túl is a gránicokon s az ilyenfajta szégyenkezésbe hamar beleszokik az ember. Nem ez az, ami nekem emlékezetessé tette Érsekújvárt. Hanem az, hogy annak az úriháznak az asztalán, amelyik engem vendégül látott, egy magyar folyóirat hevert s amikor utána nyúltam, azt mondta nekem a ház úrnője:

— Tudja, hogy én erre haragszom.

— Ugyan? Nem érdemli pedig meg. S nem is szabad semmiféle irodalomra haragudni, elég annak mindnyájának a maga baja.

— De én ön miatt haragszom rá.

— Azt meg már különösen rosszul méltóztatik tenni. Hiszen tudtommal nem bántott ez engem soha.

— Éppen ez az. A nevét se írta le soha. Úgy tesz, mintha nem is tudná, hogy ön van.

— Nézze, ez még nekem sohase jutott eszembe

hát ebben se látok semmi rosszat. Bár én tehetnék már úgy, hogy sohase kellene a nevemet leírnom.

— Nem úgy van az, — pattogott a ház úrnője. — Nekem fájt a dolog és magyarázatot kértem a szerkesztőjétől. Azt hiszi, tréfálok? Tessék, itt a válasz.

A választ olyan valaki írta, akit én már akkor is többre becsültem magamnál, mikor az egész önképzőkörünk el akarta velem hitetni, hogy én vagyok a legnagyobb magyar író s ő csak én utánam következik, de csak azért, mert amit ő ír, azt ki is nyomtatják.

Persze, — mondtam Érsekújvárott — most látom, hogy az ő írását még most is könnyebb kinyomtatni, mint az enyémet.

— De a lényeghez mit tetszik szólni? Amit a szerkesztő úr válaszolt arra a kérdésemre, hogy mért nem vesznek tudomást önről?

A szerkesztő úr azt válaszolta, hogy a kérdés meglepi. Még pedig azért lepi meg, mert ők is becsülnek és szeretnek engem s maga se tudná megmondani, mért nem jutott soha eszükbe ennek kifejezést adni. Alighanem azért, mert nem vagyunk egymással semmiféle összeköttetésben.

Ez volt a válasz és én nem mondhattam rá mást, minthogy ez alighanem így van és nekem sohase jutott eszembe, hogy másképp is lehetne. Mert a lényeg nem az, hogy az emberről mit írnak, vagy mit nem írnak, hanem, hogy a szivar jól szeleljen és a parazsával csak a maga ruháját égesse ki az ember.

Hát ilyen fejtörőt adott fel nekem Érsekújvár és ezen törtem én legkevesebbet a fejem. Azonban rámkialtott mindnyájunk közös gazdája, a közönség, hogy „adj hangot, Dóci!” Négy levél is számonkéri tőlem, mi annak az oka, hogy mikor ilyen nagy szél zúgatja az irodalom fáit és harasztjait, mért hallgatok én akkor, mint deres mezőben a tücsök?

— Tisztelet-becsület Kazinczy Gábornak, meg a többi régen voltak, — írja egy ismeretlen kaposvári barátom — de az élő írókhoz tán mégis közelebb van az élő irodalom.

Most már mit feleljek az ilyen kérdésekre, amikről el kell ismernem, hogy nincsenek minden igazság nélkül? (Az utolsó különben nagyon emlékeztet a menyecske-lányom első versére, ami azért maradt utolsó-nak, mert megfenyegettem, hogy a Tiszába dobom, ha folytatása következik, — elég egy családban egy bolond. És nem következett folytatás, mert Panka nagyon engedelmes kislány volt a második elemiben. Akkor írta a számtankönyve táblájára ezt az elégiát:

*Arany János költő volt,
Petőfi Sándor is költő volt.
Mind a ketten költők voltak,
De most már megholtak.*

Ha legalább utána írta volna a kis béka ötödik sornak, hogy „most már csak apuka maradt”.)

De hát érzi azt a magamforma minden-mindegy ember is, hogy az ilyen kérdést nem lehet elanekdotizálni. Az irodalom ügye mégse mindegy. Legalább nekünk

íróknak nem lehet az, még ebben a minden-mindegy országban se. Itt vallani kell.

Az ám, csakhogy akkor nekem a vallomást azon kell kezdeni, hogy nem tudom, van-e nekem jussom az írók dolgába belebeszélni. Ha vitatkozó természetű ember volnék, kapható lennék vitára a felől, hogy irodalmat esinállok-e én, vagy nem. De hát nem igen van ezen mit vitázni. Egy az, hogy vitával még soha semmit nem döntöttek el. Másik az, hogy ma nem elég az irodalomhoz tartozni, hanem azon túl vagy azon innen is tartozni kell valahová. Már pedig én nem tartozom sehová, nekem nincsenek „összeköttetésem” semerre. Én csak az a küszöb vagyok, amelyik se kint, se bent nincs. „Szabad hányó”, ahogy a paraszt-bridgeben az olyan játékos mondják, akinek semmi tromf nincs a kezében. (Nem is oszt az, se nem szoroz a játékban, csak éppen hogy eggyel több van vele.) Falusi kutya a magyar irodalom nagyvárosában. Vagy ha úgy szebben hangzik: a magam szegénye, akit nem hívnak senkinek se, de legalább azt füttyölöm, amit jól esik, akinek tetszik, hallgatja, akinek nem tetszik, odább megy, — én nem megyek kántálni senkinek az ablaka alá.

Mindebből a sok szép és nem szép metaforából az következik, hogy nincs jussom semmiféle irodalmi polgárháborúba belevegyülni s hiányzik hozzá a szívbeli minősítésem is. A könyvek óriás kriptájában, ahol csöndes nézelődésben eltelt az életem, a csontok és cserepek közt, amiket a nyárfás pusztákon kiszedegettem a föld alól, odajutottam, hogy én minden szépsé-

get szeretek, ha régi, ha új, csak lelket érezek benne. Még a kortársaimat is szeretem, ha ilyen szépet adnak, akár öregebbek nálam, akár fiatalabbak.

Ezt üzenem azoknak, akik megkérdezték tőlem, hova voksolok. Azért üzenem nyomtatásban, mert elég ezt egyszer is leírni, — négyszer leírni unnám is, rá se érnék.

*

Ide aztán pontot is lehetne tenni. Hogy csillag kerül ide, annak Pepi bácsi az oka, drága öreg barátom, Wolfner József. Aki fotográfiát küldött nekem a Margó Ede Pósa-szobrának az agyagmintájáról, amely bronzba öntve kerül majd a Városligetbe.

Ez a fotográfia üzenetet velem azoknak is, akik semmit se kérdeztek tőlem. Mert ahogy kibontottam a borítékából, ez jutott eszembe:

*Én Istenem, jó Istenem,
Becsukódik már a szemem,
De a tied nyitva, Atyám.
Amíg alszom, vigyáz reám ...*

*

Talán sokan emlékeznek még rá, hogy ez volt az a „primitív, gyerekes kis ima”, amivel az Osvát Ernő mártírlánya elment az őszön a „nagy ágy”-ba, édes anyukája után és az édes apukája előtt. Ez volt az utolsó gügyögése, amitől felzokogott a magyar irodalom összeszorított szájú, magános embere, a kritika

klasszikusa, akiről Kosztolányi Dezső azt írta, hogy a magyar irodalomnak ezt a századát róla fogják elnevezni.

Valamelyik újság az első verssort is közölte a fájdalmas riportban s abból tudtam meg, hogy erről a dadogó gyerekimádságról van szó, amiről még senki se írt se esztétikai, se hittudományi értekezést. Nem is arra való, még a második négy soros strófájával együtt se. Hiszen csak gyerekkvers, annak is az aprajából, olyan kis emberbimbók számára, akik maguk se hosszabbak. Engem is tanított ilyenre az édesanyám, mikor még kiesi voltam a Miatyánk-ra, meg az Üdvözlégy-re :

*Három angyal fejem felett,
Egyik megőriz engemet,
Másik szememet lezárja,
A harmadik lelkem várja.*

Hát ebben is elég primitív a művészet, de azért kitartottam mellette még akkor is, mikor már én magam nagyban műveltem a poézist. Csak akkor maradt el tőlem, mikor a kislányom megtanult beszélni. Ha én fektettem a gyereket, akkor két kis kezét az enyémbe bujtatva együtt imádkoztuk a rigmusokat:

Én Istenem, jó Istenem ...

És sohase lehettem olyan fáradt, hogy ettől fel ne frissültem volna, soha olyan fanyar, hogy ennek édes ízét ne éreztem volna. Mindig bizonyos voltam benne, hogy abban a pillanatban ránk néz, akit Atyánknak

szólítunk és nem érhet minket semmi baj azon az éjszakán.

Aztán telt-múlt az idő, a kislány megnőtt, az imádságaink elváltak egymástól és csak akkor kerültek megint össze, mikor az unokám pipiske-hangja kezdte keresni az utat az ég felé a kis ágyból: Énisz-tenöm, jóisz-tenöm ...

Ilyenkor elcsöndesedik mindenki a házban, nemcsak a magától is lefelé kívánczó öreg fej hajlik meg, hanem a fölszegetten hordott fiatal fejek is s most már nemcsak az Atyaisten szemét érzem rajtunk, hanem minden angyalaiét is. Ha már én is odafönt laknék, én bizonyosan minden este leszaladnék egy kicsit gyermekimádságot hallgatni. Persze a jövőre nem jó terveket csinálni, mert az ilyen destruktív ember nem tudhatja, milyen meglepetések érhetik a mennyei lakáshivatalban. Hanem abban körülbelül bizonyos vagyok, hogy ha az én órám lejár, én is a Pósa Lajos gyermekimádságával megyek el a nagy ágyba.

Mert tudni kell, hogy ez a fohász is az ő hagyatéka, a Pósa Lajosé, akit már rég nem szokás emlegetni s aki éppen csak két sorban csúszott be a legújabb nagy irodalomtörténeti kézikönyvbe. De a nőtái, meg a gyerekversei élnek s valószínűleg nagyon sokáig fognak még élni, éppen mert a neve elkopik mellőlük. Közszájra kerülnek szerző nélkül, mint a népdalok, amelyeknek szerzőségét azért fogják a népre, mert senki se tudja, ki költötte őket. Mint

ahogy nemrégiben egész irodalma támadt annak a kérdésnek, hogy száz esztendővel ezelőtt ki csinálta a Cserebogár, sárga cserebogár „népdal”-t.

Erre azt mondhatná valaki, ma már nem veszhet úgy el a költő, mint száz esztendővel ezelőtt. Pedig dehogy nem, ma sokkal jobban elveszhet. Erdőben sokkal könnyebb elveszni a fának, mint a pusztán, aminek egy-két magános akácát, jegenyéjét mindenki ismeri. Gyöngyösi István még Dugonics Andrásnak is kedves írója volt, pedig másfélszáz év választotta el őket. De ki delectálja ma magát az öreg Dugonicssal, akit pedig alig száz éve gyászolt meg az egész ország, úgy, ahogy tán azóta se gyászoltak költőt? S ki lesz az a ma írói közül, akit még ötven esztendő múlva is olvasnak? Még iskolai muszáj-olvasmány se lesz belőlünk, nemhogy gyönyörűségből olvasnának a dédunokáink. Nekik majd meglesz a maguk irodalma s azon fognak összeverekedni, hogy íróik közül kit illet meg a halhatatlanság, amely még rövidebb időre fog szólni, mint a mienk, akikről rég nem kukorít már akkor a kakas se. Legföljebb egy tömegsírt kapunk az utódaink irodalomtörténetében, már akik onnan is ki nem szorulunk. De hát az se lesz olyan nagy baj, legföljebb nem buktatnak meg belőlünk senkit a matúrán.

*

Persze azért érhetik meglepetések az embert olyankor is, mikor már nem éri meg őket. Éppen Pósa Lajos rá a bizonyásgom. Valamikor országos bálvány —

mikor nekem fölolvagatta a kéziratot verseit a péceli fák alatt, akkor már keserű öreg Marius, tulajdon dicsősége romjain. Az emberek az új dalt szeretik és a fiatalok nem szeretik az öregeket, akiről azt hiszik, hogy elfogják előlük a napot. (Kölcsönkenyér visszajár, az öregek is ilyenek voltak fiataloknak és a szilaj fiataloknak is számárfület fognak mutogatni, tán nem is csak a hátuk mögött, ha megöregszenek.) A „hazafias költészet” kiment a divatból, az óda szoborleleplezési műfaj lett és mikor Pósa Lajos Aradon verset mennydörgött a tizenháromról, a vicclap verset írt róla ezzel a refrénnel: Huszonöt kék neked, nem is tizenhárom. Még a gyerekköltészetét is kifigurázták, azt mondták, nincs benne költészet, csak csingilingi üresség, ami a mai — már az akkori „mai” — gyereket nem elégíti ki. Paródiák jelentek meg róla ilyenformák:

*Ni, az ucca csupa tó.
Számos boka látható,
Nem is boka, hanem láb,
Ez az úgynevezett csáb.*

Aki ezt a „verset” írta, azt hitte, csak tréfázik s nem tudta, hogy kegyetlenkedik. Különböleg melegszívű ember, tüzes harcosa az újnak, őszinte elvi irtója a réginek. Pár évvel élt tovább Pósánál, akit bizonyára rég elfelejtett már, mikor a háború derekán a lapja kiküldte riportot csinálni Biharba. Valami vallási szekta támadt ott a parasztok közt, azoknak a titkaiba

kellett neki benézni. Meglakta az új hitfelekezetet s nagy tanulmányorozatot írt róluk, ami országszerte feltűnt akkor. Külön fejezetet szentelt az új hitvallás zsolotárainak; és zsolozsmáinak, amikben biblikus őserőt s olyan természetes szármalást, olyan megrendítő mélységeket talált, amilyen műköltészettől többé ki nem telhet. Gyorsírásos szemelvényekben bizonyította, hogy nem indokolatlan a lelkendezése. Mindenkinél el kellett álmélnodni rajta, milyen frissen buzog a bihari parasztok közt a népköltészet. Nem hallottam azonban senkitől, tehát úgy látszik, nem vette észre senki, hogy az újhítű bibliás emberek mind a Pósa Lajos gyermekimádságait énekeltek.

*

Nehogy félreértés legyen belőle, nem szemrehányásul jutott ez most nekem eszembe, mi értelme is lenne annak? A Pósa-szobor mély árnyékba bujt szeméből se szemrehányást nézek ki. Mintha az volna benne:

— Olyan jól megy már a dolgotok, édes véreim, magyar írók, hogy ráértetek vért eresztetni egymásból?

A HALHATATLANSÁG KÖRÜL

Nem mondom, hogy sose voltam még szoborleplezésen, de olyanon még nem, amelyiken szívfájás lett volna ott nem lennem. Vasárnap a Pósa Lajoséra úgy mentem, mintha az édesapámat öltöztették volna ércebe. Hiszen az se szerethetett engem jobban önála.

Pósa Lajos jegyzett engem el a halhatatlansággal. Már úgy értem, hogy ő nyomatta ki először pesti lapban a versemet. Még pedig az Új Idők-ben. Mindjárt az induláskor a legtetejére ugratott az akkori Olimpusnak.

Mostanában már nem szokásom nekem ilyen szép trópusokban beszélni, de akkoriban ez illet hozzám. Gimnazista gyerek voltam s ambrózia gyanánt ettem a krumplis tarhonyát. Verset írtam minden sík lapra, akár irkatábla volt, akár platánlevél, akár báránny-felhő.

Abból is látnivaló, milyen igen ifjú ember lehettem, hogy nem a magam nevéen ostromoltam meg a halhatatlanságot. Nem azért, mintha szégyelni való lett volna rajta, hanem mert a testvérbátyám már akkor régen hírbe hozta, mint annak az időnek nagyon felkapott költője. Házi poétája volt az Új Idők-nek és minden-hetes asztaltársa Pósa Lajosnak, aki ott a

beküldött versek fölött az impériumot gyakorolta. Nem akartam volna ezzel a protekcióval üdvözülni, azért hazudtam el a nevemet. Bartos Imrének vallottam magam a kéziraton, ezzel a névvel is jelent meg az első versem, harminc-valahány esztendeje. Most kérek érte bocsánatot, ha akkor valami valóságos Bartos Imrét kompromittáltam vele.

A második verstől kezdve aztán levettem az inkognitomat, de beletelt még vagy tíz esztendő, mikor Pósa Lajost először láttam. Már akkor rég beszélgettem Szegedre s úgy fölvitte az Isten a dolgomat, hogy kétszobás lakásra is futotta a keresetemből. De még konyhát is adtak hozzá, s azt is a két szoba közé tették, ami azért volt nagyon célirányos beosztás, mert így sokkal egyenletesebben lehetett fűteni a központi ételgőzzel.

Hát itt nyitotta rám először az ajtót Pósa Lajos. Még pedig a konyhaajtót. A mögött volt a műtermem, a két konyhaszékre helyezett nyújtódeszka. Azon fejeztem én le egy héten háromszor Khuen-Héderváry miniszterelnök urat, mert már akkor is nagyon vérengző ember voltam. Azért is tett meg vezércikkírónak a szerkesztőm már huszonhárom éves koromban.

Amikor a feketeruhás, fehérszakállas, szép, tiszta öregúr bedobbant az ajtón, akkor éppen a kellemest kevertem a hasznossal. Az egyik kezemmel szíjat hasítottam a miniszterelnök hátából, a másikkal ringattam a kislányomat.

— Öcsém, — szólalt meg a váratlan vendég — én Pósa Lajos vagyok. Megtudtam, hol van a lakásotok,

te meg tudd meg, hogy ha én ezután Szegedre jövök, mindig tinálatok szállok meg.

Tudtam, hogy ennél nagyobb tisztesség még nem ért az életben, de mire megkínáltam volna, megint a költő szólalt meg.

— A lányod? — mutatott a bölcsőre. — Ez az a híres szegedi Pannika?

Azzal kitérta a két karját a bölcső felett és egy kicsit hátraszegett fejével azt mondta:

*Aludj, ing ó-ringó
Pici rózsabimbó.*

Ez persze így elmondva és olvasva mosolyogni való póz, ámbar az érdekelt fél nem mosolyodott el rajta, hanem visított s inkább szívenszúrt malacra emlékeztetett, mint ingó-ringó rózsabimbóra. De Pósa Lajosnál nem volt póz. Ő nem játszotta a költőt, hanem nem tudott más lenni. Sohase hordott soccust, még az elgurult inggombját is kothurnusban kereste meg. Ezt mindenki roppant kényelmetlen műveletnek találná, önála ez volt a természetes. Azt hiszem, ebben az értelemben ő volt az utolsó költő. A hivatás láthatatlan csillagának sugarait akkor is magán érezte, mikor a szivarszipkába belegyömöszölte a nikotinfogó vattát.

Nekem is mindig ő preparálta a szipkát, valami egészen különös gyöngédséggel és az ő kedvéért én is mindig szipkából szívtam a mérget, noha különben nem szívlelem ezt a találmányt. Sokat virradtam meg vele kettesben, hol az ő asztalánál, hol az enyémnél

s azt hiszem, nekem többet megmutatott a lelkéből, mint másoknak. Ahogy az apa szokta felnőtt fiának.

Egyszer a szobráról is beszélgetett velem. Ezen pedig ne tessék megütödni. Nem is költő az, aki nem álmodik arról, hogy neki is lesz egyszer szobra. Csak-hogy ebből az álomból előbb-utóbb fel szoktunk ébredni, ki így, ki úgy. Az egyik költő nagyot sóhajt utána, a másik nagyot nevet rajta. Pósa Lajos azonban különbözött a többi költőtől, hogy napáldozatig álmodott.

Nekem akkor beszélt róla, mikor Dankó Pistának szobrot csináltatott. Mert azt ő csináltatta, ha nincs is belevésve a talapzatába. Margó Ede, maga is székálló apródja a költőnek, vállalta, hogy megcsinálja barátságából, csak a márvány árát kell előteremteni. Azt meg Pósa vállalta és néhány év alatt csakugyan össze is cigánykodta. Erre ez a jó kifejezés, mert ebben benne van minden. A százasok is, meg a fillérek is, a beléptidijas versmondások is, meg a koldulások is. Ahol a rimánkodás nem használt, ott meg kellett próbálni a követelődzést is. Például a köztérhasználati engedélyt is csak úgy lehetett megkapni. Az akkori szegedi magisztrátus egy kicsit megijedt az ajándékszobortól. Hiszen szépnek szép az a márvány-hegedűs, de Pista cigányt itthon nem éppen márványból való férfiúnak ismerték. Ha valami nagy katona lett volna, vagy népek regulázója, az más volna, annak illik elnézni a tarka macskáit, mert az nagy ember volt azokkal együtt is. De hogy jut ahhoz egy szatymazi cigány, hogy öbelüle is köszentet csi-

náljanak”? Egyéb se kellene még, minthogy ezt is megmutogassák az iskolásgyerekeknek, példának okáért! No de isten neki, ha már megszobrosították a cigányt a többi cigányok, ne üssünk miatta lármát, hanem dugjuk el szép csendesen, tegyük ki a juhszélre, a cigányfertályba, ahol nincs útjában a művelt nagyvilágnak. Azt csak mégse lehet kívánni, hogy kitegyük a kirakatba, a dísz-ligetünkbe, holott az Istenben boldogult trónörökösünk fenséges nejről van Stefániának elnevezve. A város parkjába, ahol egy valóságos királyasszony fehér szobra mereng! Hogy attól csak három makkfa, meg hat fenyőfa válassza el a rózsaszín cigányt! Mink, ország-világ tudja, kurucok vagyunk és demokraták minden március tizenötödikén, de más napok is vannak ám a polgári kalendáriumban. Hiszen ha a cigányt odaültetnénk a felséges asszony mellé és az udvar azt megtudná, még tán a szabad királyi városok közül is kicsapnák Szegedet. Még az öreg Pósának is be kell látni, hogy ilyen oktalanságot nem csinálhatunk.

Az öreg Pósa azonban semmivel se volt belátóbb ember, mint a fiatal Pósa. Többször hallottam tőle, hogy szegedi újságíró korában milyen vakmerőséget cselekedett ő. Mikor a színházat avatták, vele mondtattak prológot és annak az volt a refrénje:

*Akármilyen kérges a paraszt tenyere,
A királyoknak is ahul van kenyere.*

— Az, öcsém, hogy a királypáholy tele volt a főhercegekkel, de még azok is tapsoltak.

Nem merem megkockáztatni a véleményt, hogy a főhercegek valószínűleg nem értették meg a lázadó refrént, vagy nem is hallgattak oda s hogy a főhercegek különben is nagyon udvarias emberek. Szívtelenség lett volna ilyen száraz józansággal megzavarni azt a fejedelmi diadalérzést, amely még akkor is kisütött a költő arcán, mikor már harminc év telt el a királyoknak alexandrinus versekben történt megálázása óta.

S nemcsak a feketeszakállú költő volt megátalkodott ellenfele a világ hatalmasainak, hanem a gyerekecsőség deresedő szerkesztője is. Gondolom, most már nem ártok vele a karrierjének, ha ezt is megírom róla, — ámbár minálunk soha se lehet semmit se tudni.

Egyszer valamelyik költő-társa gyerekeknek való király-verset vitt be hozzá a szerkesztőségbe, valamilyen jubiláris alkalomból.

— Szép vers, barátom, nagyon szép vers — mondta Pósa teljes elismeréssel és visszanyújtotta a kéziratot.

— Nem értem. Tetszik neked és mégse közlöd?

— Nem, barátom. Míg én szerkesztem a magyar gyerekek lapját, addig ebben nem magasztalnak élő királyokat. Mátyás királyon innen még halott királyt se.

Hát ilyen emberrel nem lehetett megértetni, hogy Dankó Pista nem királynéknak való társaság. A magyar nóta királya odakerült a magyarok királyasszonya mellé és megvannak egymással szép békességben,

osztozva méhdongásban és holdsugárban. Azt se vettem még észre soha, hogy a művelt nagyvilág megcsóválta volna a fejét, ha idetévedt.

A Dankó-szobor leleplezése után való reggel kísértáltunk Pósával, csak úgy kettesben, megnézni a márványhegedűst, omló levél közt, tar ligetnek árnyán.

— Hát te már megkaptad a halhatatlanságot, Pista — simogatta meg a költő dicsősége osztályosát.

Elködösödő szemmel merengett maga elé és felsóhajtott. Hangja érce még rekedtebb volt, mint máskor.

— Mennyit kínlódtam, szenvedtem, verekedtem érte! Ugyan lesz-e majd, aki én értem megteszi?

Szerettem volna megbízhatni az öreg embert, de átkozott rossz természetem van. Megakad a torkomon a szívből jövő őszinteség is, ha attól fél, hogy hízelgés-színe van. Csak annyit tudtam mondani, megsimogatva a karját, mint ő a halhatatlan követ:

— Teérted nem kell verekedni, Pósa bácsi.

Kellett-e, nem-e, azt én nem tudom, de meghívót kaptam Pósa Lajos ércebeöltözésének ünnepére. Fel is mentem, engedelmet kérve nemzeti pantheontól és félig kibontott hún-avar ösöktől és elgondoltam az úton, milyen mosolyogva nézek én majd tanító-apám szemébe:

— No úgy-e, hogy meglett? Látod, csak megkaptad a halhatatlanságot, ha udvari költő nem is lett belőled.

De hát nem igen lett a beszélgetésből semmi. Sza-

kadt a pesti eső, fonalakban, ahogy a gyerekek szokták az esőt rajzolni. Elmosta a cserkészeket is, akiknek — a meghívó szerint — az lett volna a tisztjük, hogy eligazítsák a Városligetben a magamforma tudatlan embereket.

Sebaj, majd odatalál a sofőr, ha megmondom neki, hova igyekszünk.

— Itt leplezik le valahol a Pósa Lajos szobrát, oda vigyen, fiam. Tudja, ki volt az, úgy-el

— Igenis, nagyságos úr, a Kosa nagyságos úr.

— Nem, — mondom — Pósa.

— Igen, igen, Kosa Lajos.

Csellengett előre-hátra egy darabig, de nem találta a tethelyet.

— Oda menjen csak, fiam, ott nagy sokadalom van — mondom neki a Múcsarnok előtt.

Ott csakugyan nagy volt a csődület, de az nem a költőnek szólt, hanem a fölpántlikázott söröshordók versenyének.

Persze, Magyar Hét. De azért álljon csak meg, valaki majd csak meg tudja mondani, hova menjünk.

El is fogott a sofőr valami főintézőt.

— Kérem szépen, hol leplezik le a Kosa Lajos szobrát?

— A Pósa Lajosét — siettem a helyreigazítással.

— Ja igen, — értelmesedett meg a főintéző — a Dósa Lajosét. Tessék csak egyenesen menni a Stefánia-úton.

Mentünk egyenesen, de hát kétfelé lehet egyenesen

menni s a sofőr a rossz egyenest választotta. Meg kellett fogni egy rendőrt, az aztán föl is okosított.

— A Rózsa Lajos szobrát tetszik keresni? Tessék csak egyenesen visszafelé menni.

Egy kicsit ködbeborult előttem a halhatatlanság gondolata, mire elértük a szoboravatás színhelyét. Teleszaladt a szívem meleggel, mikor az esernyők fölött megláttam a költő fejét. Egyszerre ráismerni benne Pósa Lajosra is, meg Margó Edére is. De ahogy körülnéztem, mindjárt fázni kezdtem. Forradalmat lehet csinálni paraplé alatt is, de szobrot avatni nem. Lehetetlen lelkesedni, mikor három esernyőről is csurog az ember nyakába a víz. Körülbelül ezt olvastam minden arcon, még a szoborén is.

Siettem letenni a rózsáimat és csak a szememmel simogattam körül a drága öreg költőt.

— Várj, Pósa bácsi, majd eljövök én tehozzád beszélgetni, olyankor, mikor csak ketten leszünk. Hozok én még neked ezen az őszőn tarlóvirágot a szegedi homokról.

Ahogy az elázott úton igyekszem vissza a városba, egyszer csak hallom, hogy apró lábak kocognak mögöttem. Visszafordulok: egy kis legény fut utánam. Térdnadrágos pesti kisdíák, beletoccsanva minden pocsolyába. Megvárom, mit akarhat tőlem.

Nem akart az semmit, csak hozzám csatlakozott. Nem szólt egy szót se, én se szóltam, ballagtunk együtt vagy húsz lépést, mint egymáshoz tartozó két ember. Egy öreg ember, meg egy kicsi ember.

Az első fordulónál aztán megeredt a szava.

— Attól félek, hogy én most nagyon kikapok otthon — mondta minden félelem nélkül való kedélyességgel.

— Miért, kis pajtás?

— Mert nem mondtam meg, hogy eljövök. Csak úgy leszaladtam a cserkészekkel.

— Hol laktok?

— A Nefejejts-utcában.

— Nem akarnál villanyosra ülni?

— Á, nem érdemes, — legyintett nagyosan — mindössze négy megálló az egész.

Okos arca, értelmes szép szeme volt a gyerekeknek, a ruhája is tiszta, rendes.

— Hogy hívnak, kis öreg?

— Samu Pistikének.

— Aztán tudod te, ki volt Pósa Lajos?

— Hogyne, a verseit is tudom. Sok van az olvasókönyvemben. Mind ő írta.

— Az olvasókönyvet is ő írta, úgy-e?

— Persze. Meg a földrajz-könyvet is.

— Ugyan ne beszélj.

— Igen — lelkesedett Samu Pistike. — Mindent ő írt, még a számtankönyvet is.

Sok szép beszéddel köszöntötték Pósa bácsit, de ilyen szépet együttvéve se mondtak róla.

Kezembe vettem a fiú meleg kis kezét, meghittentem benne.

— Alig várom már, hogy készen legyek az elemivel, mingyárt elmegyek Sárospatakra a kollégiumba. Édes-apa is odajárt.

— Micsoda az édesapád?

— Háztulajdonos. Bácsi kérem, nincs még dél?

— Dehogy, fiam, még tizenegy óra sincs.

— Akkor kutyabaj — nevetett Pistike. — De olyan szép volt, mikor kinyílt a szobor és fölrepült a két zászló.

— De nagyon megáztál, pajtás.

— Annyi baj legyen. De borzasztó szép volt ez az ünnep. Nem baj, ha kikapok is érte otthon.

Sietnem kellett, nem bírtam hazakísérni Samu Pistikét, pedig szerettem volna neki személyesen kijárni az amnesztiát. Attól tartok, most már elkéstem vele, de azért csak megkérem anyukáját, apukáját, cirógassák meg a költők barátjának szép kis fejét. Azért is, mert eláztatta a szép ruháját egy halott költőért, azért is, mert egy élő költőt kibékített a halhatatlansággal.

Istenem, ha énrolam is azt mondaná majd egyszer egy lelkes kis fiú, hogy még a számtankönyvét is én irtam!

TÖMÖRKÉNY*

I.

Az élettörténetéről beszéljek? Nincs neki. Élete külső adataival — onnan kezdve, hogy született 1866-ban a ceglédi vasúti állomáson, útközben, és meghalt 1917 április „4-én Szegeden az Oroszlán-utcában, amelyet már Tömörkény-utcának hívnak — nem lehet megtölteni egy oldalt. Heroikus lendület, romantikus élethullámzás a pályájából csakúgy hiányzik, mint a művészetéből, s titánkodásnak soha nyoma se volt egyikben sem. Ami emberi szemnek látható volt belőle, a legpolgáribb élet volt és ha valamire büszke volt, nyilván erre volt az. Tisztelte az Istent és a királyt, adókönyve és életbiztosítási kötvénye mindig rendben volt. Szerette a fehér mellényt, a hámozott szőlőt, baráti összejövetelek amábilis konfúzióit és zuhogó esőben a friss szántások közt való kocsikázást; soha nem lázadozott haragos szóval a társadalmi rend ellen, noha éjfél után sokat kifigurázta, sokra becsülte felsőbb hatósága elismerését és minden órában meg tudott volna halni a családjáért — íme, ez majdnem az egész ember. Mégse egészen az, volt benne valami,

* Ennek az írásnak egy részét szerző 19'1 novemberében emlékbeszéd gyanánt olvasta fel a Petőfi-Társaságban.

ami mindenkitől megkülönböztette a világon és akár mennyire rejtegette, mingyárt elárulta a rendkívüli embert. A boltozatos homloka talán, vagy a szemeiben világító lámpás, talán az ötletek aranymuslincái, amelyekkel jókedvében telerajzotta baráti körét, talán a tiszta emberi jószág ellenállhatatlan rádióaktivitása, de sehol semmi kisiklás a rendes nyomtávolságú sínek-ről, sehol semmi extra nagyvonalúság. Életpályája szelíd és egyenletes folyású volt, mint a szegedi Tiszáé — a szabályozás után. Kezdetben persze voltak kanyarodásai és kiöntései, hajnalok pirosságát sokszor ringatta tükrén és neki is volt gyöngyösen habzó zöld árja, de hamar mederbe szokott és a folyam nem igen szerette, ha a patakot emlegették. Juventus ventus — mondta mosolyogva és bocsánatkérően.

Különben sem tartozott azok közé az emberek közé, akik idegen emberek előtt szeretik nyitogatni szívük fiókjait, ahol finom port szitálnak az évek anyafohászra és gyermekgügyögésre, muzsikás éjszakák számláira és elfakult kézírásokra, régi melódiákra és színehagyott pántlikákra. Valahol a szíve fenekén örökösen zengett egy mélyhúrú líra, de csak egyes-egymagának, soha a világ fülét ahhoz közel nem eresztette. Vannak írók, akik azt is föl jegyzik a jövendő számára, hogy mikor esett ki az első foguk. Tömörkény nem ezek közül való volt. Szeme személytelen művészetéből nehéz volna megkonstruálni az életét. S amiről ő maga nem tartotta szükségesnek beszélni, élete szövetében mit tapogassa akár baráti kéz is, hogy melyik szál volt az egyéni akaraté, melyik a

külső kényszerűsége, melyik a véletlene, azé a nem eléggé tisztelt ismeretlen Istené, sorsunk egyedülvaló uráé, akinek minden halandó oltárt emelhetne szívében? Azt hiszem, a magyar irodalom legfőképpen neki köszönheti Tömörkényt. A derék polgárcsalád, amelyből sarjadt, sokkal jobban szerette, semhogy írónak szánta volna. Steingassnerné nagyasszony ebédlője asztalán ott voltak ugyan a német klasszikusok és a Gartenlaube is ott volt, de semmi vétkükkel e jó emberek rá nem szolgáltak arra, hogy fiukból író legyen. Galenus adja a kincseket, Justinianus a méltóságokat, ha úr akar lenni a gyerekből — és ha éppen nagyvendéglős lesz belőle, mint az öreg Steingassnerből, az se lesz egészen utolsó mesterség. S abban az időben, a makói nagy kocsmáé a maga úri jágereivel, szűkszavú cíviseivel, medvetáncoltató oláhjaival, savoyard majmosaival, vásároló szappanosaival, gazdag torontáli svábjaival, akik franciául beszélnek, fuvarosaival, akik nagyon magyarul káromkodnak — ez az alföldi karaván-szeráj teljesen kielégítette egy nézelődő természetű fiúcska ambícióját. S ha rossz esztendőök nem következnek a családra, Steingassner István valószínűleg egész életére ott marad a szerencsekergető barátok között, kiknek tarka meséit mohó fülekkel hallgatta a csetlő-botló parasztok közt, kikből később Halbörfürgeteg Jánosok gubóznak ki. De hol voltaic még azok akkor, míg Columbusuk elért hozzájuk, előbb keresztül kellett magát rágnia sanyarú esztendőök ízetlen-mézetlen kásahegyein, talán mondhatom azt is: biszmutkása hegyein. Pistánk néhány

gimnáziumi osztály bizonyítványával a zsebében patikáriusságot tanult Kovács papusnál, aki iskolaszéki elnök volt és vidám életbölcse, sok könyve volt és sok úri barátja és a kis patikárusinasnak sok hallani és látnivalója! volt a lombikjai és a fehérgombú fiókjai közt. Mégis hamar beleunt a labdacsgyúrásba. És katonának kívánczolt. Valahol látta az aláírását Fluck Ferenc sótárnoknak, de a sótárnok szót tábornoknak nézte és elment hozzá megkérni, hogy szerezze be valamelyik katonaiskolába.

Milyen jó, hogy a, tábornok úr — a szabadságharc dicső hadastyánja, különben — csak sótárnok volt és Pistánk kénytelen volt visszaszégyenkezni a herbatea-főzéshez. Egyszer nekibúsultában mérget is főzött magának, de szerencsére nem jól tudta a receptjét és kábult álmából még az innenső parton felébredt.

Hogy mikor kezdődött az írói pályája? Az ilyesmit nem lehet megállapítani, csak azoknál, akik nem írók. Az íróké rendszeren előbb kezdődik, mint amikor ők már maguk is tudnak róla. Talán meg lehetne keresni a Szegedi Híradóban az első kezemunkáját Tömörkénynek, de nem sokra mennénk vele. Kis tanyai kölyökről szólhat, aki eltévedt a vásárban, vagy deres fahegyen didergő madárról, vagy nyíló orgonán az első bugáról. Ezek az örök témák, amelyeken mindnyájan tanultunk és még a csöpp bálicipő, amelyik a hóban lemaradt a legparányibb lábról. (A mai újságíróinasok, szegények, ezzel is szegényebbek. Ma már nincsenek akkora havak, hogy a cipő lemaradna bennük — igaz, hogy cipők sincsenek.)

Az első novelláját Nagy Sándor szegedi szerkesztő visszaadta neki. Hosszallotta is, meg sokallotta is benne a grófokat, grófnőket, meg a démonokat. Pista a betlehemi gyermekgyilkolás ellen Lipcsey Ádámhoz fellebbezett, aki már akkor kijárta az inaséveket és segédi sorban szolgált a Szegedi Naplónál. Ádám átfutotta a novellát és a maga stílusában így fogalmazta meg az ítéletet:

— Mi az, Pista, maga grófokkal dolgozik? Akkor csakugyan rövidebbre kell fogni a históriát, mert tudja meg, hogy a grófok mindig röviden végeznek.

A próbatárca szerzője elpirult és zsebregyúrte a grófokat és grófnőket a megfelelő démonokkal együtt és Steingassner István írói pályája ezzel körülbelül véget is ért, hogy odalenn a fekete hegyek közt, Spanyolviaszkországban, ahogy ő nevezgette Boszniát, megkezdődjék a Tömörkény Istváné. Itt ismerte meg a magyar parasztot és lelke itt lépett örök frigyre a néplélekkel. A kősvatagban otthagya ifjúsága virágát, de a hegyi csörgők közül elhozta az örök élet italát. Amikor a fiatal obsitos katona egész életére szóló szerződést kötött a Szegedi Naplóval, már akkor el volt jegyezve a halhatatlansággal.

II.

Tudom, hogy nagy szó ez és nem szabad vele könnyelműen bánni még a kegyelet orvén se és nem is teszem azt. Elfogultság nélkül hiszem és vallom, hogy az idő árja a mai magyar irodalomból nemcsak a

magamformájú kis vakondtúrásokat és hangyazsombékokat fogja eltemetni, hanem a ma hegyeknek nézetekből is sokat tizenöt könyöknyivel felül fog haladni, de Tömörkény István megmarad Ararátnak, amelyen minden idők zöldelő erdőket fognak találni. Mert a jövőnek csak az marad meg, aki nem olyan, mint a többi és a ma élők közt kevesekre illik úgy rá a napkirály arany solidusainak fölírása: Solus sibi similis, egyedül magához hasonló, — mint órá. Kőd előtte, köd utána, nincsenek tanítványai. Nem tagja valami hegyrendszernek, magányos orom, egy hirtelen támadt Szent Ilona-sziget. Nem lehet kimutatni irodalmi vándoréveit és a bújó patakokat, amelyek a föld alatt beletorkollnak. Humora, filozófiája, világlátása csak az övé, idegen márkát egyikén se találni. Hasonlították fűhöz-fához, Mikszáthhoz és Auerbachhoz, Csehovhoz és Drachmann Holgerhez — azt hiszem, az utóbbinak a nevét se hallotta sohase. Ha van közöttük hasonlatosság, az csak olyan, ami minden nagy író közt megvan: az isten lelkének, a teremtő erőnek egyforma kisugárzásai. Nem tudom, szántszándékkal tette-e, vagy ösztönből, de a szépirodalmi olvasmányait befejezte Bret Harte-tal s a talentum ezért maradt csodálatosan szűznek. Pancsolatlan nektár, semmi kevert íz rajta ; ami íze van, az csak a magáé; lehetne gazdagabb, ingerlőbb, fűszeresebb, de nem lehetne tisztább és kristályosabb. Ha sokat olvas, talán sokat is nyer, de bizonyára többet veszít. Jó, hogy inkább újságokat olvasott, mint novellás köteteket s ha nagyon unta magát, a Pallas-Lexikon

földrajzi és technikai cikkeit. Az istenek szerették, nem sok álmatlan éjszakát adtak neki, — s ha néha nem tudott aludni, vagy a lexikont vette elő, vagy azt a gondolatot, hogy ha neki egy millió forintja volna, milyen életberuházást csinálna abból. Sokszor hallottam ezt tőle, mindig azzal a befejezéssel, hogy mire százezer forintnak helyet talált, akkorra rendesen elaludt.

Jó, hogy Sven Hédin könyveit jobban szerette a regényeknél és jó, hogy szívesebben ült halászok és „célszörű szögény embörök” közt, mint egy asztalnál kitűnő irodalom-filozófusokkal és esztétikusokkal. Egy paraszti közmondás volt egész esztétikája: „Nem az a szép, ami szép, ami tetszik, az a szép.” S nagyon megörült, mikor azt mondtam, hogy Kant Immánuelnek is ez a regulája. Azt mondta rá, az is bizonyosan a paraszttól tanulta.

Ezt az esztétikai dogmát különösen akkor hangoztatta, mikor inter pocula nagyon elmérgesedett közöttünk az irodalmi forradalomról való vita. Nem nagyon érdekelte az egész forradalom és nemigen mondott íróla véleményt. Egy új világ felfedezője volt, de nem nyugtalanította az újnak keresése. Indifferens volt, vagy mindent megértő, igen egyre megy s az az ember, aki százezer könyv között lakik és tudja, hogy azok mind szép csöndes halottak, holott sikoltásuktól és harsogásuktól valamikor az egész világ visszhangzott, nem is lehet más. Egyszer minden új volt és egyszer minden régi lesz és az emberek rendszere szerint az új dalt szeretik — ezt minden bibliotéka

homlokára fel lehetne írni. A bölcset mosolyogva nézte, hogy forog a világ és tőle foroghatott, ahogy neki tetszett, — őt csak a tanya érdekelte az egész világból és nem akarta elhinni, hogy az is forog a világgal. Egy darabig úgy látszott, hogy ő is osztozik a legtöbb magyar író sorsában, akiknek csak karrierjük van, de nincs fejlődésük, — s az utolsó könyvében, amelynek korrektúráit akkor csinálta, amikor a halál már készült neve mellé írni a deleáturt, túlnőtt magamagán. A Tisza hatyúja a napszállati fényben elhúzóván a rónák felett az örök világosság hegyei felé, igazán haldoklásában énekelt legszebben. Félek, hogy utolsó egészséges embere ment el vele az új magyar irodalomnak.

III.

Vájjon az őserő, aki napsütött mezőkön élt és végtelenbe ködlő horizontokba is kilengett, tudott-e magáról és annak érezte-e magát, ami volt? Soha semmivel ezt el nem árulta. Szemérmes volt, mint a parasztjai, akik soha se vetkőznek tükör előtt és nem analizálgatta magát. Ha néha a Budapesti Szemle megtette és elolvastattam vele a cikkeit, jóízűt nevetett rajta.

— Hát ilyennek is csak lenni köll, nemcsak sajt van a világon, hanem kukac is! Nem baj na, csak egesség lögyön!

Ilyenkor mindig elmondta a Greguss Ágost esetét Arany Jánossal. Greguss kommentárokat írt Arany

balladáihoz, kimutatta, melyikben mi a szép, kiváló elmével előkurkászta az úgynevezett alapeszmét, elmagyarázta, hogy mit akart a költő, — és a költő odajegyezte a margóra: „Akarta a fene!” Tömörkény is ilyes véleménnyel volt az elméleti bölcsességekről, neki magának nem lévén semmiféle elmélete. Azt hiszem, kizárólag az a művészi ösztön vezette, amely megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan, mint a napsugár. De a világért se jelenti azt, hogy önhitt lett volna, vagy magával eltelt. Soha senki nem hallotta tőle, hogy írónak nevezte volna magát és amikor lexikonok számára életrajzot írt, abba belevette, hogy ő nyelvész, régész és etnográfus és magyarra fordította Franke konyhavegytánát és csak a legvégére tette oda, nyilván némi habozás után, hogy novellás kötetei is vannak. Nem tudom, olvasta-e Taine angol irodalomtörténetének az V. kötetét, de nagyon egy hiten volt vele. Nem volt benne semmi hajlandóság arra, hogy az író valami különös Istenteremtésnek fogja fel. Nemcsak az Übermensch-tempókért haragudott, de attól tartok, az egész irodalomban nemigen látott többet kedves játéknál, afféle gyönyörű szivárványpántlikánál, amely magasan leng-lobog a föld gondgyötört élete felett. Szép, ha van, de nem okvetlen muszáj neki lenni.

Egyszer arról beszélgettünk, a nagyváros jobb termőföldje-e a nagy embereknek, vagy a falu és én azt találtam mondani:

— Szeged nagyváros is, meg falu is, az ország kincsesládája, — milyen furcsa, hogy országra világló

fényesség az egy Dugonicson kívül ezer esztendő alatt se került ki belőle. A sors szántszándékos iróniája Szeged iránt, hogy Te is a ceglédi állomáson születél.

— Nono, — nézett rám összehunyorított szemmel — nagy embör, nagy embör, uramisten, csak azt mondanátok már mög egyszer, mi az a nagy embör? Aki a nadrágszíjra a csatot kieszőlte, az nagy embör volt, mög aki ki tudná eszölni, hogy az egy hatos ára kenyeret egy krajcárért lóhessen adni, az még nagyobb embör volna.

Ez nem egészen egyezik Carlylenek a hősokról való tanításával, de alighanem több híve van. Ez nem pöz, nála őszintébb ember sohse volt a világon, ez a szegedi polgár józansága volt.

Nagyon szeretett vele kérkedni, hogy a fia, a Laci gyerek nem a regényeket bújja, hanem a géptanokat és elektrotechnikát.

— Nagyon rördös embör lösz a Lászbul, — mondta csillogó szemmel — technikus lesz belőle.

És amikor a Lász-gyerek olyan levelet írt haza a frontról, amely a legtisztább Tömörkény-humor aranyporzójával volt behintve, semmi kérésre ide nem adta az újság számára.

— Ne bántsdl, — azt mondja — még mögzavarhatná a gyereköt.

IV.

És ez a magatudatlan nagy író, aki mindig kényelmetlenül érezte magát és szinte röstelkedett, ha az írói dicsőség aranyos palástját ráterítették, halálos holtáig rabja és rajongója maradt az újságírásnak, amelynek iintapettyes zubbonyát díszruhául hordta. Furcsa, de megszokott jelenség ez, az újságírás éppen olyan eltörölhetetlen jegyet nyom az ember lelkébe, mint az egyházi rend s Tömörkénynél az első szerelem is volt, amelyen nem fogott a rozsda. Életének, azt hiszem, az újságíróévek voltak a legboldogabb évei, amikor szívében izzott, szemében ragyogott, ajkán piroslott az élet s nemcsak a jövő reményeire, hanem a jelen sanyarúságaira is tele marokkal szórta az aranyport az ifjúság. Szívében álmok, agyában tervek, körülötte napsugaras illúziók és kacagó jóbarátok, otthon a családi élet minden tiszta öröme: csoda-e, ha ezeknek az esztendőknak az emlékezeténél később is mindig szívesen álldogált, amikor az aranyport rég elhordták már a szelek és a redakció úszó szigetéről a hivatalos élet lapos kontinensére kötött ki? De hűség fogadalmát akkor is állja: húsz esztendőn keresztül megmaradt a Szegedi Napló vezércikkírójának s „Infanterist Elias Csamango” íródeákjának — egy igénytelen kis élclapban a legnagyobb magyar humorista, a griff madár, aki galagonyabokorra jár fészkelni, mert pelyhes korában az adott neki enyhet.

Tömörkény újságírónak is éppen olyan eredeti és egyedülvaló volt, mint írónak, csakhogy sokkal öntu-

datosabban volt az. Komolyabban vette a hétköznapiakat, mint a vasárnapot és súlyosabb dolognak az újságírást, mint az írásművészetet. Ez megint az ő sajátos polgári józansága, amely az élet gyakorlati dolgaiban jobban szeret a földön állni, mint a felhők között szállongani. Az írásművészet: gyönyörű játék, az újságírás: komoly foglalkozás és rendes életpálya. Ne felejtjük el, hogy abban az időben, amikor Tömörkény beállt a céhbe, szerkesztői irodának nevezték a műhelyt és hivatalos órákat tartottak benne a bohémek. Az lehetett probléma, hogy — szállás híján — a szerkesztőségi kanapén reggelig az esti lapokból veszenek ágyat éjszakára, de egy hétig se maradhatott volna újságírónak az, aki boldog, ha félhasábnyi munkát megtakaríthat.

Arról az emberről, akitől származik a tréfás szállóige: „A Szegedi Naplót már nem keli írni, mert negyven esztendő alatt úgy megszokta a megjelenést, hogy most már magától is megjelenne minden reggel”, arról az emberről mindenkinél jobban lehetne megfaragni a kötelességteljesítés szobrát.

Úgy illene, hogy mikor újságíró himbál áldozati füstölőt halott vezére sírja fölött, elsősorban az újságíró érdemeit szedje számba. De hát mióta szokás az újságíróérdemeket bebalzsamozni? Annyi nagy alkotásnak az újságíró volt az első kapavágója: van-e köztük egy, amelyikre följegyezték az újságíró nevét? Mikor a szobor kész, akkor az öntőmintát összetörik: ez az újságíró sorsa és ez alól nem kivételek a legnagyobbak sem. Emlékszik valaki Hóeke Menyhértre?

Ezzel az álnévvel jegyezte Tömörkény esztendőkön keresztül azokat a heti tárcákat, amelyekben a Szegedi Napló hasábjain hozzászólt a szegedi közdolgozókhoz. A vonal fölött szintézist csinált, mint publicista, a vonal alatt analizált, mint krokiíró. Úgy pazarolta a kincseit, ahogy csak nábobnak van joga pazarolni. Az újságíró a városra költötte mindenét és mi újságírók, akik gesztusaiból ismertük fel a névtelen adakozót, tudjuk, hogy nem hiába költött. Csak mi tudjuk, hogy Szeged szép ruhájában hány arany szál az övé.

Nekünk magunknak különösen kettőben volt tanítómesterünk ez a minden tanítói allűrök nélkül való ember: az újságírás formaművészetében és a mesteriség megbecsülésében. Több-kevesebb fogékonysággal és több-kevesebb sikerrel ebben mindnyájan az ő nyomdokait tapossuk. Hagyott azonban olyan nyomokat is, amelyeken nem követheti a mögötte fölserdült nemzedék, — más ennek a Zenith je és Nadir ja, mint az övé volt. A szegedi újságírás hőskorának utolsó alakja volt s az acélvértetű lovag sokszor nézte komoran a kapitalista sajtót, amelynek levegőjét az ő tüdeje sohase szokta meg egészen, őrizem valahol a karrikatúrákat, amiket az esküvőm napján a vonatra várva, rajzolt a vasúti vendéglő asztalán a számoló-cédulákra. Egy ökörfej, hatalmas szarvú, nagy kolomppal a nyakában, aláírva: a publicista. Egy mélaszemű báránylefej — nincs szívem, hogy birkának mondjam — a költő. Egy kilógó nyelvvel futkározó pulikutya, aláírva: a riporter.

Nem akart belenyugodni abba, hogy ez a fűrgelábú

és szemfüles szerzet ki fogja csaholni az újságból a döngőléptű publicistát és a merengő költőt és hogy ennek így kell lenni, mert ez a fejlődés és haladás és térfoglalás a tömegben.

V.

Minden újságíró a borjújában hordja a marsallbotot s Tömörkénynek egyik sokáig sajtó fájdalma az volt, hogy annak idején a Szegedi Napló marsallbotját nem az ő borjújából húzták elő. Ha Kulinyi Zsigmond után ő kerül a szerkesztői székbe, másképp fordul az élete és sohase hagyja az ólomszérűket. A magyar irodalom géniusza minden esztendőben virágot vihetne annak a derék kiadónak a sírjára, akinek a választása nem Tömörkény Istvánra, esett, hanem Békefi Antalra. Mert higgyék el, akármilyen romantikus köd lebeg fölötte, szomorú hely az, ahol az újságot csinálják s lelkében keserőséggel robotol ott a könnyűvérű had, amely csak jókedve rózsáit dobálja szét a világban s aki vezére ennek a hadnak, nem félni, nem irigyelni: szálni való ember az. Egy egész életen keresztül vonszolni olyan dicsőségnek az igáját, amelyet hamar elkoptat a megszokás; birtokában lenni olyan hatalomnak, amely láncként csörög a kezén, amelynek élni kell vele; minden nap szünet nélkül új eszméket termelni s azon pelyhesen kidobálni őket a fészekből, szét a tömeg közé, amely vagy közömbösen eltapossa őket, vagy ha felszedi, nem keresi szülőiket; érezni a

bíró felelősségét, aki életet és halált oszt s szerezni a jóssággal barátokat, akik nem maradnak azok s a szigorral ellenségeket, akik sohasem felejtnek; előretörni nagy ideákra szegzett tekintettel s megbotlani hitvány kis törpék gáncsvetéseiben, embereket emelni a maga vállán, annak tudatában, hogy mentől magasabbra jutnak azok, ő annál mélyebben marad; birni Prospero varázsvesszejét és csudát tenni vele mindenütt, csak a maga kifosztogatott lelkében nem, ahol csupa, targallyakat zörget a gyümölcstelen ősz; szíve utolsó csepp vérével is a lapot szépítgetni, hogy különb legyen a többinél s aztán, ha elfogyott vér és agyvelő, kiapadtan és kiszáradtan zuhanni be a, névtelen halottak közé, a felejtés tüskebokrai alá: ime ettől a sors-tól menekedett meg Tömörkény István, mikor a szerencse nem neki kedvezett és másnak juttatta a szerkesztői nagy ollót.

VI.

A kultúrpalota volt az a lapis refugii, ahol megállapodott. Bohemia koronázatlan királyából törvényes monarcha lett a könyvek kriptájában, a kitömött madarak, a szárított virágok, az ezeresztendős cserepek és befestett vásznak országában. Furcsa hivatal, amin sokat fogja csóválni a fejét a jövő kultúrtörténet-írója, vagy Tömörkény kései biografusa. Kifelé tekintély és méltóság, befelé robot és olykor ajtónyitogatás. A szegedi kultúra reprezentánsa az európai kultúrközösségben; kisdíákok útbaigazítója iskolai dolgozatokhoz való puskák keresésében. Régiségbúvár

és írnok, megfizethetetlen kincsek kezelője és maga rubrikázta papirosokon ötven filléres tintásüvegek számadója. Köszönőleveleket kap külföldi akadémiáktól és meghíányolásokat a szigorú számvevőségtől. Az argentinai kormánnyal cserélt indián nyilhegyeket szegedi halbicskákért és egy hétig jár nyakára Luklábú Pap Illésnek, aki néha doktori címet visel, hogy nem baj, ha bolondnak nézi is, de azért csak adja neki azt a bronzkarikát, amit az eke szántott ki a földjén és kihajítottak a szemétdombra. Kicsit mosolyogva hallgatja mindenki, mint fölösleges embert, ha a dolgairól beszél és mindenki természetesnek tartja, hogy ő tudjon minden földfölötti és földalatti dolgokat. Alsóvároson egy lakatos polgártáron erőttel a tudásvágy, cédulát küld a tekintetes kultúrigozgatóságnak, hogy tessék annak a másik oldalára fölírni, melyik a világon a legmélyebb víz, a legmagasabb hegy és hányszor nagyobb a hold, mint a föld. Szege-den jár egy holland miniszter, annak meg kell mutogatni a padlástól a pincéig mindent, hadd vigye el a híriket és mire a nagyúr beírja nevét a vendégkönyvbe, akkorra ott settenkedik Tóth Vera ányó, az Alsótanyáról, hogy a lelköm tekintetős úr mutassa meg a makkfán, mely tájon van az a Berezovka, ahol az Andris gyerök raboskodik, segítse haza az a jóisten mentül előbb. Egy kávéházban fogadnak azon, hogy mióta nincs igazság a földön és a tekintetes igazgatóurat, aki a szénkénegező kamrában dolgozik az emeleten, lekéretik a telefonhoz, hogy legyen szíves megmondani, de rögtön, hogy hányban halt meg Mátyás

király, de ha már itt van, azt is mondja meg, hogy mikor égett le a szegedi színház. Sári János bátyánk, kiváló hentesmester és városatya, aki annyit szemére térítette a közgyűlésen a tekintetes tanácsnak, hogy „nem a ténykörülmények mikéntsége hiányzik belőle, hanem a zsániálitási eszmeerő”, fölkattog a kultúrpalotába, hogy mutassák meg neki a lepkény-gyűjteményt, mert azt hallotta, hogy Emerikában olyan lepkények is vannak, akiknek a szárnya nemzetiszínű. És mikor a tekintetes igazgató úr mindezeket kielégítette, akkor előállnak Abderából való emberek, akik sajnálják tőle a VII. fizetési osztályú „szinekúrát”, mert mi egyéb dolga lehet neki a hivatalában, mint vagy novellát olvasni, vagy novellát írni? Szerencsére az együgyűségnek ezek a reprezentánsai kevesen voltak s ha soha el nem fogynak is, mindenki tudta, hogy Szeged magasabb kultúrájának szálai Tömörkény kezében futnak össze. Ez annyira köztudattá vált, hogy a posta sokáig őhöz vitte minden levelet, amelynek címében a „közművelődés”, vagy a „művészet” szó előfordult. Az is lehet azonban, hogy mint olvashatatlan címzésű levelek kerültek hozzá, akinek hivatalból mindenhez értenie kell.

Tömörkény a maga aere perennius monumentumának föllállításával a kultúrpalotában megelőzte a hálas várost. És ha követett el valami hibát a kultúrpalotában, az csak az volt, hogy nem novellákat írt oda benn. Bár azt tette volna, hiszen azokban tovább fog élni a szegedi magyarság, mint a kultúrpalota gazdag néprajzi gyűjteményében.

VII.

E sorok írója nem mer vállalkozni arra, hogy az esztétikus aranyvesszejével mérje ki Tömörkény helyét a halhatatlanság csarnokaiban, amelyek csak azoknak nyílnak meg, akik vagy olyant cselekedtek, amit érdemes megírni, vagy olyant írtak, amit érdemes elolvasni. Bizonyos vagyok benne, hogy akármilyen legyen a mi mostani értékelésünk Tömörkényről, ami örökkévaló volt benne, azt a jövődő jobban fogja ismerni minálunk. Isten tudja, valahogy mintha alkonyodóban volna nekünk, magyaroknak, az árnyékok barna pókjai nagyon megszorodtak a falon, sodorják a denevérek az ereszüket, este lesz, este lesz — és minél jobban sűrűsödik a sötét, annál fehérebben világít az ezüst lámpája annak a holdnak, amely Tömörkény néven úszik a magyar firmamentuman.

Szeretnék azonban még pár szót mondani arról a Tömörkényről, aki ha majd elmúlik, egészen elmúlik. Most még él, mert eleven képet őriz róla néhányunk szíve. Még soká érezzük a keze melegét, amelynek szorításában sohase volt hamisság, halljuk a hangját, amelynek sohasem volt gögös a csengése, a köhögését, amely annyiszor megriasztott, látjuk a lehorgasztott fejét, a befelé néző nagy szemeit, a bérces homlokát, magyarázó két ujja közt a cigarettát, őrizzük a poharát, amellyel koccintott és derülünk az elmés mondásain, amelyeket eltékozolt köztünk, — de mi marad meg mindebből a holnapnak? Mindegy, hogy a pohá-

rak törnek-e el előbb, vagy az emberek, de végre csak eltörnek és az emlékek száraz virágát, amik bennük őriztetek, elhordja a szél. Akkor halunk meg igazán, amikor az utolsó szem is lecsukódott, amely valaha fotográfiát vett fel rólunk és senki nem tudja többé, melyik volt a kedves nótánk és hogy kopogott a lépésünk le és föl a lépcsőn.

Szeretnék ezek közül az emlékek közül néhányat elültetni az ólommezőkbe, addig, míg frissek, — hátha egyszer hasznukat veszi majd a művész, aki megfaragja Tömörkény lelke szobrát. Mert nem igaz, hogy ami halandó volt, annak semmi köze a halhatatlansághoz. A Toldi estéjét sohse tudom a nélkül olvasni, hogy ne látnám a sorok mögött az Arany János busa fejét, a zászlós bajusszal s ha tudom, hogy Petőfinek kiálló ádámsutkája volt, mindjárt harsogóbbnak érzem a költészetét. A sok kodexminiáló barát közül, akik egész életükön át festették klostromuk homályán, szép talitarka betűkkel a missaleket és krónikákat, csak az az egy maradt élő alaknak, aki azt írta a diákbetűs pergamen margójára magyarul és emberül: jaj de ihatnám. A többi is nagyon okos ember lehetett, de nyilván ez volt köztük a legéletrevalóbb, ha nem lett is belőle gvardián.

Kellenek ezek az apróságok, mert ezek elevenítik meg a kő- és bronzembereket, akik hallgatag-mereven állnak az utcák nyüzsgése és az iskolaszobák dongása felett. Ezek azok a szextánsok és teodolitok, amelyek a hegyek magassága távolból is megmérhető.

VIII.

Nem mondom el róla azokat a történeteket, amiket mindenki tud, és a szivárványos ötleteket, amelyek itt-hon talán népszerűbbé tették, mint azok az értékek, amelyeket mélyen hordott magában, mint a rubin a fényt. Nem mindenki tudta róla, milyen nagy író, de mindenki érezte benne az emberi jóság varázserejét, nem mindenki becsülte értéke szerint, de mindenki szerette, — mégis azt hiszem, kevesen ismerték. Mert nem volt zárkózott, de nem volt közlékeny sem. A legtisztább szív volt az övé, amely valaha vigasztalóul adatott e tisztátalan világnak, de nem hordta a szívét a tenyerén. Lehet, hogy szeméremből, amilyen csak a jegenyék alatt és a gerendás szobákban van otthon, de az is lehet, hogy egyedülvalósága ösztönös érzetéből. Abból a magasságból, ahová ő mint ember is felnőtt, olyan egyforma bokrok lehettünk neki idelent mindnyájan, hogy érthető, ha nemigen tett személyválogatást az emberek között. Mindenkihez kedves volt és szelíd, készséges és résztvevő, de a szíve belülnyíló ajtó volt és azt ő nem nyitogatta akárkinek.

Annak különösen nem, akiről észrevette, hogy szeretne odabent körülnézni. Vannak olyan írók, akik mindjárt elálmosodnak, ha nem örölk beszélnek, ki hallotta valaha, hogy Tömörkény a maga jószántából beszélt volna önmagáról? Pesti írónak rendesen csalódás is volt a vele való találkozás. Már a külső Tömörkényt sem olyannak várták, amilyen volt. Valami vitézkötéses magyarnak gondolták, makrapipával és

jámulékaival és találtak helyette európai urat, nagyon udvariassat és nagyon tartózkodót, akiben semmi hajlandóság sem volt arra, hogy kellemeztesse magát. Leginkább a hivatali dolgairól beszélt, ha már beszélni kezdett, de az író nem lehetett meginterjúvolni. Az olyankor a legfelsőbb szobájába zárkózott, mint a Nautilus-csiga.

Egyszer Szegeden járt Kóbor Tamás, aki talán még ma is a legszellemesebb kozőrja a pesti irodalomnak. Akkor segédszerkesztője volt a virágjában levő Hétnak, amely nagyon megbecsülte Tömörkényt, noha akkor még csak úton volt a csillagok felé. Közös ismerősök összehozták a két embert, akik még addig nem találkoztak egymással és kíváncsian várták, mi lesz most, két híres szellemes közül melyik sziporkázik jobban. Hát nemigen akarta kezdeni egyik sem. Hallgatagon ült a kávéház márványasztalánál a pesti író, meg a szegedi író. Kóbor unottan nézegette Tömörkény pörge bajuszát. Tömörkény kedvtelve szemlélgette a Kóbor sápadt homlokára göndörödő fürtöket. Szólni azonban egyik se szólt, csak fújta a füstöt és kortyogtatta a feketét, meg a buckáit. A sokadik buckáinál aztán megtört a jég. Tömörkény kivette a szájából a cigarettát és odahajolt Kóborhoz:

— Kóbor úr, — kérdezte szigorúan, — süti ön a hajját?

Egyébre nemigen volt kíváncsi a pesti irodalom titkaiból. Pedig Kóbor azok közé tartozott, akiket szívesen szívelt. Általában azonban olyan gyanakvással nézett Pest felé, amilyennel a tanyai magyar néz a vá-

ros felé. Ha pesti emberek dolgairól, sikereiről, afférajairól diskuráltunk, ő nem nagyon érdeklődött, de a véleményét rendesen kifejezte egy kézlegyintéssel: — Uramisten, pesti embör!

A Petöfi Társaságbeli székfoglalóját lakoma követte, ahol szép felköszöntőt is mondtak rá, ezt azonban már nem hallgatta végig, azt mondta, sietnie kell neki a vasúthoz.

— Ne bolondozz Pista, — ráncigálta vissza Pósa bácsi, — hiszen fölvesznek tán az esteli vonatra is.

— Arra én nem ülök, Lajos — csóválta meg Pista a fejét. — Sütétbe nem látja a sínöket a vasút és elcsellög valamerre.

És otthagya a köszöntést, visszaköszöntetlen. Nem volt igazuk azoknak, akik rossznéven vették tőle. ő úgy volt igazi, ahogy volt és sohse akart másforma lenni és ez totte valami szokatlanul nagygyá. Csak persze a kicsiszolt semmikhez szokott szem a szögletet látta meg először a gyémántban.

IX.

Én láttam könnyelábadni a szemét, mikor megtotta valami, amit olvasott, de sohse hallottam, hogy gratulált volna valakinek. Vannak született gratuláló talentumok, mint ahogy vannak köszönő tehetségek, akik olyan virtuóz módon tudják megemelni a kalapjukat, hogy az ember arra gondol, ezeket egy külön Isten teremtette. Belőle ez a két talentum határozottan

hiányzott. Nagy, kajlaszélű kalapját mindig egyforma szerényen emelte meg, akár a hajdúnak, akár a kegyelmes úrnak, gratulálni pedig egyformán nem gratulált senkinek. Ezt valami szemérmetlen dolognak tartotta és azt hitte, mindenki olyan, mint ő, akinek mindig kényelmetlen volt a szemtől-szembe való dicseret.

Olyan harmat pedig az elismerés az írónak, ami nélkül nem tud élni. Kellett ez neki is, csakhogy ennek a harmatnak olyan mennyei tisztának kellett lennie, amilyenről a rorátékon énekelnek.

Ahogy a halála után az íróasztalát összetakarítottuk a Laci fiával, kezembe kerül a Margit című regényének egy példánya. Eszembe jutott, hogy hetek óta látom már itt hányódni a könyvet az asztalon. Ugyan mit akarhatott vele? Forгатom a könyvet, hát kiesik belőle egy levélboríték, címezve „Tömörkény István városi tisztviselő úrnak”. A Hecht-bankház borítékja volt, amelyikben sürgős parancsot kap az ember, hogy a 10.223. számú sorsjegy megvásárlása által alapítsa meg szerencsáját. Az ilyesmit az ember a papírkosárba dobja. Pista ha itt tartogatta, bizonyosan oka volt rá. Megfordítom a borítékot, hát ez van írva a hátuljára ugyanazzal az irodai női írással, amellyel a címzés:

„Jaj, de gyönyörű szép regényt tetszett írni! Tisztelettel H. Ella.”

Íme, H. Ella kisasszony, kis dijnokleánya a hatalmas bankháznak, fölírván a Tömörkény István nevét

a borítékra, szükségét érezte annak, hogy az ő kis pesti lelke fehér kendőjét meglibbentse az író felé, akinek néhány sugaras negyedórát köszön és néhány könnyecseppet a történet végén. Íme, ez az a tiszta harmat, amelyik még Tömörkénynek is kedves volt. Hol az a király, aki ilyen pro litteris et artibus-t adhatna ?

X.

Ennek a Margit-regénynek a megjelenésében egyébként, amely inkább csak a Tömörkény adoptált gyerekének látszik, én vagyok a bűnös.

A háború elején odatesz Pista az asztalomra egy nyaláb kéziratot; azt mondja, olvassam majd el, ha ráérek. Ez a nagy tisztesség, talán a legnagyobb, amely nekem írói életemben adatott, többször ért. Ketten voltunk lektorai Tömörkénynek: a felesége meg én. Emma volt az első fórum, én a második. Emmának tetszik, vagy Emmának nem tetszik: ez volt az elsőfokú ítélet, amellyel a drága akta hozzám került.

Ez alkalommal éppen valami postamunkán dolgoztam — a kultúrpalota nyári nagytakarítási napszamos-számláit összegeztem, mint történelmi okmányokat a tekintetes tanács számára, — azért megkérdeztem Pistát, sürgős-e a kéziratok dolga.

— Fenét sürgős — nevetett. Lehet vagy tíz esztenedeje, mikor ezt a három strufflit írtam, aztán valahogy elkeveredtek a könyveim közé és csak most kerültek elő. Hát ha tíz esztendeig vártak, most már nagyon

ráérnek. Éppen azt légy szíves mögmondani, hogy olyanok-e, amiknek alátöhetőm még a nevemöt.

Hazavittem a kéziratokat, elolvastam őket és másnap reggel azt mondom Pistának:

— Egy olyan szép köztük, hogy ahhoz foghatót rég nem írtál. Hanem a másik kettő, mintha nem volna Tömörkényes.

Szegény Pista annyi mindenben volt köztünk első, hogy most már sok mindenben utolsónak látszik. Nem tudom, nem Ő volt-e az utolsó ember, akivel ilyen őszintén lehetett beszélni. De tudtam, hogy ő nem az a fajta író, akinek éles szeme van ugyan, de a saját személye elfogja előle a világosságot.

— Az ám, — mosolyodott el az ítéletre — magam is úgy éreztem, ez a kettő már nagyon lecsökkent.

Azzal fogta a két lecsökkent novellát, szép nyugodtan összetépte a szemem láttára és belehajította a papírkosaramba.

— Emezt — azt mondja — fölküldöm Szakács Andornak, — legalább a jövő héten nem köll újat írnom.

Hát én nem tudom, hogy Heródes hogy érezhette magát a betlehemi gyermekgyilkosság után való nap, hanem az bizonyos, hogy nekem kegyetlen lelkifurdalásom támadt. Mégis csak gonoszság volt az, amit én cselekedtem. Amit Tömörkény írt, mégis csak meg kell azt becsülni, ha csak szemenként csillog is benne az arany. De hátha nem is szemenként csillogott? Hátha nem a jegecben volt a hiba, hanem a próbaköben?

Egyszer aztán jön hozzám Tömörkény Kabos Edének egy levelével. Páríves kis regény kellene karácsonyra az Érdekes Újságnak, fizetne érte ezer koronát.

— Hát a pénz elkelne, — mondja Pista — de az ördög tud regényt írni. Mit kénytetnek engem olyanra, amihöz nem értök?

— Megállj csak, — mondom — nem bizonyos az. Kis gimnazista koromban olvastam én egy novelládat a Magyar Szalon-ban. Biz én már elfelejtettem a címét is, a meséjét is, de azt tudom, hogy akkor borzasztóan tetszett. Szép hosszú is volt, illusztrációk is voltak benne. Két képre még emlékszem. Az egyikben egy kibontott hosszúhajú lány kapkod a szívéhez. Ez csak szerelem lehet. A másikon egy hosszúpuskás erdészféle ember fekszik a fűben, a szívéből folyik a vér, ez csak amiatt a hűtlen kígyó miatt lövöldözhetette meg magát. Olyan regény ez Pista, mint a parancsolat.

Pista hümmögött, jött-ment, tett-vett, úgylátszik, családi konferencia elé is vitte a dolgot. Délután azt mondta, hiszen lehetne beszélni a dologról, de az ördög tudja most már azt a Magyar Szalont előkeríteni.

Reggelre előkerítettem neki a könyvet és elment a levél Kabosnak, hogy mit szólna a leányzó föltámadásához, aki nem halt meg, csak alszik, igaz, hogy már huszonöt esztendő óta. És mivel Kabos beleegyezett, a „Margit” megjelent, tábláján a legutolsó fotográfiával, amit Tömörkényről csináltak.

Így aztán mindenki jól járt. Pista megkapta az

ezer koronát, én expiáltam a lecsökkentett kéziratokkal elkövetett bűnömet és az asszonyok végre kaptak egy Tömörkény-könyvet, amelyben szerelem is volt.

Mert a szerelem egyébként nem témája Tömörkénynek. Éppúgy hiányzik nála, mint Arany Jánosnál. S éppen azért lehet a kezébe adni az iskolásgyermeknek is, éppúgy, mint Arany Jánost. Talán az egyetlen elbeszélő író a világirodalomban, aki negligálni meri Aphroditét minden csalafintaságával. A népszerűségnek egy biztos eszközéről mondott le vele. Jókai, Mikszáth, Herczeg hódíthattak-e volna akkora birodalmat, ha nem Ámor ül a bakon, jácintvesszővel hajtvva a Pegazust. És micsoda abszolút uralkodó lett volna Tömörkény, ha legalább sáfrányként beleveszi a szerelmet írásaiba! Miért nem tette? Az Isten tudja. Az ő alakjai nem érnek rá a Liebelei-re. Rendesen túl vannak már az ifjúság virághaván az emberei s a Veronok és Etelék, ha hajadonfővel járnak még, testetlen árny gyanánt suhannak át a napos mezőkön.

A legtisztább beszédű férfi volt, akit valaha ismertem. Egy apácanövendék nem lehetett szemérmesebb, mint a paraszti élet e legnagyobb tudósa volt és nála kedvesebbeket senki nem mondhatott asszonyoknak.

— Asszonyom, — mondta egyszer valakinek muzsikás és nótás hajnalon — nagyságodnak olyan szép szeme van, hogy az egyiket bátran ki lehetne szúrni, mert a másik magában is többet érne, mint másnak kettő.

Ilyen az óriás, mikor jókedvében leül a földre, kis rőzsaszín kavicsokkal tiplózni.

XL.

Azt hiszem, gondolkozónak is volt akkora, mint művésznek, de a sors nem állította olyan helyre, ahol ezt a talentumát is kibonthatta volna. Így csak úgy végbe göngyölve maradt és házi használatra szolgált.

Az antropológus Török Auréltól hallottam egyszer az egyetemen, hogy a legnagyobb magyar elme Kerkápoly volt, mert az csinálta a legnagyobb definíciókat. Hát én Tömörkénytől sohse hallottam ilyen nagyszerűségeket, mégis azt merem mondani, hogy ami ezt a szentenciózus stílust illeti, a legnagyobb magyar elmék közül való volt. Az esze járásában, a világos látásában, és a megvilágító képességében volt valami Deák Ferences. A paraszti aforizmákból, amelyek a könyveiben találhatók, össze lehetne válogatni egy külön kötetet s az nagy becsülete lenne a magyar elmének. Persze nehéz lenne kiválogatni, melyik belőle a paraszté, melyik Tömörkényé. A Keller Zindelvald lovagja húsz esztendeig hordott magán egy álarcot, s mikor végre levetette, akkorra az arc úgy hozzáidomult az álarchoz, hogy nem lehetett tőle megkülönböztetni. Tömörkény annyira bele tudott öltözni a pszichéjébe, hogy aztán a magáét is a paraszté gyanánt adta.

Sokszor kötődtem vele e felől és rábizonyítottam a pia fraust, ami a művészet lényege. Fogott egy témát a búzapiacon, valami paraszti mondást hallott, följegyezte a noteszébe, mutatta nekem nagy örömmel. Az bizony még akkor békasó volt. Erre hallottam

megint, ahogy elmondta valakinek, hogy milyen nagy-szerű ez. Még akkor is békasó volt, de már kezdett áttetsző lenni. Harmadnap múlva megint előhozakodott vele, elfelejtette, hogy már frissiben elmondta s már akkor a lelke műhelyében átesett a köszöriülésen, csiszoláson s mire megírta, olyan tiszta hegyijegec volt, mintha akkor került volna ki az Isten markából. És ő azt hitte, hogy ezt így bányászta a Luklábú Pap Illés lelkében.

— Jobban szeretném, ha nem a te parasztod volna olyan, mint az eleven paraszt, hanem az eleven paraszt volna olyan, mint a tied, — védtem a művészetét az étellel szemben, de ebben az egyben makacs volt és meggyőzhetetlen.

Az igazság pedig az volt, hogy ő a valóság párnáján álmott. Azt hiszem, a realista művészetnek ez a lényege.

XII.

Ha valamivel meg volt elégedve önmagában, az a kiválóan gyakorlati észjárása volt, már tudniillik, amit ő annak tartott. Igazában pedig az ember realizmusa csak olyan desztillált volt benne, mint a művészé. Hiszen ha nem az, akkor nem marad itt a város cselédjének Szegeden, hanem elmegy magyar humoristának Bécsbe. Azt hiszem, akkora úr lett volna belőle, hogy a kultuszminister is ott silbakolt volna a temetésén.

Soha nem volt olyan termékeny a tehetsége, mint

a háború alatt és soha rosszabbul nem gazdálkodott vele. Ez volt az embarrass de richesse, ami csak a nagyon kis íróknak adatik, vagy nagyon nagyoknak. Akkora volt a gazdagsága, hogy nem tudott mit csinálni vele. Három-négy rajzot csomagolt egybe „Apró dolgok”, vagy Heti dolgok” cím alá s így küldte őket Szakács Andornak, aki mint szerkesztő, legtöbb örömet szerzett neki az életben.

— Nem jól van ez így, Pista — mondtam neki. — Micsoda boltos vagy te, hogy három-négyszáz korona árut adsz száz koronáért. (Ennyit kapott egy tárcáért.) Szakácsnak is jobb, ha négy kis tárcát kap egy góliát helyett. Nincs papír, nehéz neki helyet ki-módolni.

— Az neköm mindegy — vetette föl a fejét Pista.

— Ami böcsület, az böcsület, ha neköm száz koronát adnak, azért böcsülettel kell szállítani a portékát.

Mikor a háború harmadik nyarán az öreg katonákat is bekívánta a császár, Pista is menni akart erővel s úgy felkészült, hogy már a hivatali pénztárakat is átadta nekem. Mert ha pénzünk kevés van is, legalább a pénztárunk sok. Átvettem a könyvbeszerzési pénztárt, a könyvkötésit, a régészetit, a természetrajzit, a néprajzit, az irodait, a bútorjavításit, a nagy-takarításit, a kistakarításit a kulcsokkal egyetemben. Lehetett az egész összevissza vagy háromszáz korona, a kulcs alighanem több volt. Másfélnapig írtam az elismervényeket, külön minden egyes „pénztárról”.

— Csúnya mestörség, — szépítette a dolgot Pista — de tudod, ami rönd, az rönd.

Hát persze, hogy persze. Esti záraskor átadom neki az elismervényeket, a kincseket, amikről szólnak, majd átveszem reggel, mondom. Hát vacsora után jön be hozzám a szerkesztőségbe.

Átnéztem otthon az írásokat, — azt mondja — valamit kifejejtettünk.

— No?

Előveszi a noteszát és olvassa belőle:

— A bélyegzős kisz niben van 4 darab 5 filléres bélyeg, mög 8 három filléres. Ezekről is egy kis írást légy szíves majd szerkeszteni.

— Ami rönd, az rönd, úgy-el — nevettem el magam, mert ismertem a természetét. — Ne ragasszunk rá koronás bélyeget is?

Másnap délelőtt aztán áthurcolta — fél markában — az egész hivatalos kincstárt az ő fiókjából az én fiókomba.

— No, hála Istennek, ezzel is röndbe vagyunk, — mosolyodott elégedetten, ahogy rácsattantottam a zárat a fiókomra. — Most légy szíves bejönni egy kicsit az én szobámba.

Ott elővette zsebéből a kulcsos karikát, levett róla egy vékony kulcsot, kinyitotta vele az íróasztalát, annak a fiókja tele volt mindenféle purzicsános skatulyákkal.

— Hát nézd, kérlek alássan, ebben a dobozban vannak Jóska bátyám hadikötvényei. Emebben mög sorsjegyek vannak. Egy takarékpénztári könyv a gye-rök nevre, ugyan akárki fölveheti. Ebbe mög kész-pénz van, ráírtam, 1750 korona. Ebbe mög a te elis-

mervényeid vannak, amit tegnap adtál. Hát most már ezt a kulcsot odaadom neköd, majd löszöl szíves rá vigyázni, még én odalöszök.

— Igen, — mondom és húzom elő a papírt — mindjárt csinálom az elismervényt.

— Ördögöt, — azt mondja — hiszön ez nem hivatalos.

Hát ilyen volt a realitása.

XIII.

Volt-e valami ambíciója ennek a csodálatosan igénytelen embernek, aki sohase akart semmisse lenni? Kettőről tudok. Az egyik az volt, hogy a gyerekek, a Laci kitüntetéssel jöjjen haza a frontról. És mikor Laci hazajött a kisezüst pitykével, akkor Pistát még kérkedni is hallották. Ha az ismerősök kérdezték tőle, „hogya vagy, Pista?“, mindenkinek azt felelte:

— Ülök otthon, pájtás, egész délután, oszt nem csinállok semmit, csak nézöm a gyerekek mejjin a kisezüstöt...

A másik ambíciója meg az volt, hogy szerette volna megtalálni, mint ásató ember, az Attila sírját. De már ebben nem volt szerencséje. Egy derék alföldi város ebben lefőzte Szegedet. Attila sírját az odavaló múzeum találta meg, csak az én tudtommal is legalább ötször már. Legutóbb, amennyire a helyi sajtó jól-értesültségének hinni lehet, az is rá volt írva a koporsóra, — persze latinul — hogy Attila rex.

De ha már maga meg nem találhatta az isten ostorát, beérte volna azzal is, ha én találok meg. Azért, ha régi lovassírokra akadtam valahol a környéken, mindig kijött a tetthelyre körülnézni.

Azt hiszem, az igazi Tömörkényt nem is lehetett máshol látni, csak kint, a szabad mezőn, az Isten szabad egének napsütésében. Azt kellett volna hallanotok, ahogy az átokházi pusztán beszélgetett a széllel, a nappal, „ej de haragosan fűjsz, te szelecske”, „jőjj ki már, te napocska, örülj ennek a szép zöld fűnek”, azt kellett volna látnotok, ahogy leheveredett a domboldalba és simogatta a kezével a szagos zsályák kék füzereit, ahogy hallgatta szeretettel a görnyedő magyarok nehéz tréfáit, ahogy felállt a dombtetőre és nagy barna szemekben kergette egymást fény és ború, ahogy nézett a messziségbe, ahol az éj ráhajol a földre és Isten lelke lebeg a búzamezők fölött! Nem tehetek róla, ha kicsit Székely Bertalanos is a kép: ez volt Tömörkény, a költő, a magyar próza Petőfije!

Sok-sok ilyen emlékem aranyos ködben úszik már, egy frissen és üdén fog kísérni a magam alkonyatáig: az első közös ásatásunk emléke. Április vége felé volt, Rószkén, Nemes ördög György földjén, ahol avar lovasok csontjait szedegettük ki a heretáblából. Antal, akkoriban a város kocsisa asszisztált ennél az exhumálásnál, aki igen tanulmányos férfiú volt, mert, mint ő mondta, egy ténybeli herceg privátdínerje volt huszárkorában és akkor igen megtanult a nagyurakkal bánni, élőkkel úgy, mint holtakkal. Antal azon magyarok közé tartozott, akik szeretik a választékos

beszédet és rugalmasnak mondják a rugós lovat és nagy szenvedelmet éreznek, ha pipagyújtáskor az égő masináról a „kém” rácseppen az ujjúkra. Ilyen képzett férfi lévén Antal, Tömörkény rábízta a halott avar urakat, a „hullámokat”, amint antali nyelven neveztetnek és engem odaintett maga mellé a pimpim-párés pázsitra.

— Gyere, ezt nézd, — mutatott rá a leáldozó nap véres ostyájára — nincs ennél szöbb az egész világon.

Az Isten tudja, mi érzékenyítette el, a leáldozó nap-e, a jegenyék végtelenbe vesző árnya-e, az ősök hamva-e, amelyet reszketve szitált ruhánkra a szél, de se azelőtt, se azután soha nem láttam annyira lírikusnak és annyira gyöngédnek és nem tudom, övéin kívül nyitotta-e meg valaha annyira a szívét idegennek. A fiatalságáról beszélt, a küzdelmek hiábavalóságáról, a családról, mint az élet egyetlen értékéről, aztán azzal fejezte be:

— Látod, nekem nem sok van hátra, mink nem vagyunk hosszúéletű embörök. Én úgy vagyok veled, mint a fiammal, — te aztán majd a Lacit szeressed vissza, ha én nem löszök.

Föltérdelt hevertéből s ami borocska volt még az üveg fenekén, azt megfelezte kettőnk között.

A magyarok szedelődzködtek már, csöngtek az ásók, ahogy veregették le róluk a rájuk tapadt homokot.

— Nene, de neki térgyeit a dilektor úr az utolsó pohárnak — mondja az egyik magyar a többieknek.

— Nem, emberek, — utasította őket rendre Antal

a hivatalos ember fölényével — a dilektor úr csak szembe térbetyült a nappal, hogy szívbeli belső megindulását meghitelesítse.

És én nem tudom, a tanulmányos Antal cifra beszédjében nem tartózkodott-e ezúttal az igazság.

XIV.

Gyerekkoromban lakott az utcánkban egy asztalos, aki messze földön híres volt a koporsóiról. Olyan koporsók voltak azok, hogy szinte megkívántatták az emberrel a beléjük fekvést. Csinosak, szemrevalók, testhezállók, — látszott rajtuk, hogy füttyörészve csinálta őket a mesterük.

Hanem azért nekem mégis csak az a koporsó lett a legemlékezetesebb, amely füttyező nélkül készült. Valaki olyannak csinálta az asztalos, akit nagyon szeretett s gyerekésszel csudájára sereglettünk az egész utcából: aki idegennek annyit remekelt, micsoda ágyat vet majd a maga halottjának!

Aztán mi lett belőle? Hát mi lett volna: nagyjában összerótt, göröngyösen gyalult, összefutott festésű deszkakoporsó, még a széleit se tudta rendesen összepászítani a jámbor, mert reszketett a kezében a cirkálom és elfutotta szemét a könny.

Ilyenförmán sikerült ez az én emlékezőm is Tömörkény felül. Gyalulatlan, festetlen, cirkálom nélkül való.

Senki tehát ebben az elüljáró írásban ne keressen

tudós tanulmányt. Csak beszélgetés ez, csöndes és meghitt, napáldozat után való, mikor belemélázva a lámpafénybe, egy kicsit szomorúan, de már egy kicsit beletörődötten emlegetjük azt, aki elment, ám ha koccan az ablak, várakozva nézünk oda: hátha ő jött vissza.

STEINGASSNER A POSZTON

Steingassner, Steingassner ... Úgy-e, nem tetszenek már rá emlékezni akkor se, ha a keresztnévét is ide teszem, amivel István szent királyunk oltalmába ajánlotta őt apja, a ceglédi vendéglős? Nem ám, mert ennek a Steingassner-fíúnak egyszer az jutott az eszébe, hogy három alföldi puszta nevét a kalapjába tette és a véletlenre bízta, hogy válasszon neki magyar nevet. A véletlen játéka úgy akarta, hogy ne Levelény István vagy Szelevény István legyen belőle: hanem Tömörkény István.

Kicsit rosszul esett a napokban, mikor azt olvastam, hogy Tömörkény István „elfelejtett magyar író”. Olyan, mint Barcafalvi Szabó Dávid vagy még olyanabb: mint Guzmics Izidor... Á, nem lehet az. T^gaz, hogy sírját már rég benőtte a borostyán és szíve porából már tizenhatodszor nőnek ki az árvácskák, de azért én még azt se hiszem el róla, hogy halott, nem-hogy elfelejtettnek hinném. Sokszor hallom a köhögését a hátam mögött s egy-egy tollszáron, amely az ő ideje óta ereklyésedik az előkelő idegeneknek való kalamárison, még mindig érzem a keze melegét. Jánossal, az intézet szolgájával még sokszor úgy emlegetjük az igazgató urat, mint élő gazdánkat, hogy „ez az igazgató úr írása” és hogy „ez a pókháló már az igaz-

gató úr idejében is itt volt”. (Ugyan ezt inkább csak én emlegetem, hogy hátha János akkor jobban fölgerjed a pókhálók ellen.) Legföljebb annyi különbséget teszünk múlt és jelen közt, hogy „szegény igazgató úr”-nak mondjuk azt, aki már egyáltalán semmit se igazgat. A jó reggelét neki — hogy az ő nyelvén beszéljünk, — hát olyan nagy Öröm az, ha az embernek hol dohánya nincs, hol gyufája? Pedig jóformán az egész élet ebből telik ki.

*

Most, hogy megint rákiváncsoztam a vele való beszélgetésre, nem a sírjához mentem ki, hanem idejöttem az öreg duttyánba, ahová ő szeretett járni — tudva, hogy itt jobban elduruzsolhatok vele. Vörös vinkó a terítetlen asztalon, mellette a kutyaijesztő, ami mégis csak magyarabb neve a szódavíznek, mint a szikvíz, — halszag, dohánybűz és érzem, hogy ő is itt van, szemben velem, a kecskelábú asztalnál. Annyira itt érzem, hogy már mondom is neki:

— Azért csak halhatatlan vagy te, Pista, akkor is, ha mint elfelejtett íróra ámulnak rád a népek.

— Nem úgy van az, — mosolyog rám az árnyék nagy barna szeme — egészen másképp van. Hát már elfelejtetted, Ferkó? Úriember nem él tovább ötven évnél, hanem négy hatos napidíjjal megbíz egy hordárt, hogy éljen tovább helyette.

— Jó, jó, de azért mégis csak te vagy a nemzetföntartó író. Mert a paraszt már úgy elpusztul lassan-

ként, hogy egy-két év múlva már csak a te könyveidből rekonstruálhatják a tudósok.

Átülök az asztal másik oldalára, háttal a holdnak, hogy jobban lássak a sötétben. Az árnyék azonban nem enged kifogni magán. Nem vállalja a halhatatlanságot.

— Fene teremti, de csikorgós cipőd van — mondja játékos kedvvel. — Tudod mit? Több éjszakára olajos papírra, akkor nem csikorog.

Úgy kell érteni, hogy akkor nem csikorog, mikor nem lábon tartózkodik, hanem olajos papíron. Gyerekesen boldoggá tudta tenni az ilyen tréfa.

— De a kiskésit neki, nem a tréfa ideje van most, igazgató úr — veszem elő a félhivatalos hangot. — Tessék csak megnézni az intézeti iktatókönyvet, mit írtam én abba 1917 áprilisában. Azt, hogy az igazgató úrnak nem tetszett bejönni a hivatalba, hanem ki tetszett rándulni az örök világosság hegyei közé.

— Az, — bólintott rá az árny — az pedig messzi stáció.

— Látod, mégis itt vagy. Milyen sokan elmentek abból az évjáratból és senki se jött vissza, csak te. Még a lovasgenerálisok se. De Korporai Steingassner, ehol, onnan is visszajött, akár a Baba Jagodipárol...

Az árny vállat von és legyint.

— Minden elmúlik, Ferkó. A Baba Jagodina is elmúlt.

De azért arra dél felé néz, Mosztár felé, Spanyolviaszkország iránt, ahol Infanterist Stefan Steingassner egy esztendeig hordozta az angyalbört és az angyal-

bórhöz tartozó borjában a kincstári vasziszdaszok közt a halhatatlanság marsallbotját, amely tartósabbnak bizonyult még Philippovits kegyelmes úrénál is. (Ezt kissé halkabban írom le, mert ez a Steingassner nevű baka élete végéig igen nagy tisztelettel viseltetett a felsőbb hatóságok iránt és azt hiszem, most is mindig zavarban van, ha a csillagkaviesos hadak-útján sétálgatva, találkozott kapitány úr Peter Pepával és az előre szalutál neki. De hát — felteszem — a mennyei reglama ezt mégis csak így kívánja.)

Ez a kapitány úr Peter Pepa volt akkor a századparancsnok, mikor Infanterist Steingassner boszniai katonát kiküldték posztot állni a Baba Jagodinára.

Mi volt az a Baba Jagodina”? Egy nagy vörös szikla a többi nagy vörös szikla közt. Mit kellett rajta strázsálni”? Senki a világon azt nem tudta. Valószínűleg még az okkupáció idején rendelték oda ki posztot, aminek akkor bizonyosan lehetett is értelme. De az okkupáció már rég elmúlt, az értelem is elmúlt, csak a parancs maradt meg. Nem éppen szokatlan dolog a történelemben. Minden reggel el kellett menni egy bakának a rejtélyes Baba föltekintésére, ott egy óráig poszton állni a monarchia fennmaradása érdekében s este beszámolni róla a felsőbb hatóságnak, hogy a legfőbb hadúr nyugodtan alhat, a bosnyák kecskék nem ették meg a vörös sziklát.

Eljött a nap, amikor Steingassner infanteristának is meg kellett tudni, mivégre van a földön. Magáraszedte a rüsztungot, fogta a térképet és fősriftoosan elköszönt a szalmazsákon früstökölő kompániától.

— Akkor lássam újra kendtöket, mikor a kétfejű pipimadár megszólal a derékszíjon és azt csipogja, hogy eljön a negyvennyolc.

A „hős apák” pedig, a Michael Sajtosok és Ludwig Csamangók utána kiabáltak az infanteristának.

— Hé, Stánkasznár! Oszt, ha nagyon sikít a baba, mikor a dörökát szorongatod, attul meg ne ijedj, mert az természet je némelyik fehérnépnek. Hanem nagyon sötétre ne maradj, mert akkor möglüvöldöz az Ali Patlidzán, mert annak mög az a természetje, essön bele a fekete fene a piros szakállába.

Az infanterista nem szólt, csak panyókára rángatta a vállát. Százszor hallotta már azokat a nyers tréfabezédeket, amikkel a vén csontok a posztok szívét szagatni szokták.

Hanem abban az egyben szót fogadott, hogy nem maradt sötétre. Déli menázsira már otthon volt és egy órára már ült is az egyesben. Becsukták először azért, mert hazudott, másodszer azért, mert függelemsértést követett el.

— Hol jártál? — kérdezte tőle kapitány úr Pepa, mikor szembe találkozott vele a kaszárnyaudvaron.

— Poszton voltam a Baba Jagodinánál, ich melde gehorsamst!

— Hazudsz. Az innen oda-vissza egynapi út. Engem nem lehet bolonddá tenni.

— Lehet — mondta az infanterista köteles engedelmességgel s ezzel követte el a függelemsértést, ő úgy értette a „lehet”-et, hogy nem lehet bolonddá tenni a

kapitány urat, de a kapitány úr úgy értette, hogy lené s mint mindig, most is a kapitány úrnak volt igaza.

De ez már csak akkor tudódott ki, mikor az infanterista kikerült az egyesből és kivallatta a vén csontokat, hogy miért van a Baba Jagodina egy napra, mikor az csak félnapra van?

Hát azért, mert a hős atyák emlékezete szerint a világ teremtése óta minden posztnak volt annyi esze, hogy nem ment el kecskét nézni a vörös sziklára, amiről senki tudta, hogy merre van. Hanem igenis bevette magát az Ali Patlidzsán vízimalmába, akinek csempészüzlete és fehérlábú felesége volt és a malomban segített búbánatot örölni a menyecskének addig, míg a pirosszakállú török meg nem verte az ajtót. Akkor kiugrott az ablakon, a kertek alatt beóvakodott a kaszárnyába és megnyugtatta az illetékes köröket arról, hogy a Baba Jagodinának még mindig vasból van az orra. Az egy Steingassner infanterista volt az, aki a maga szemével is meggyőződött erről, az egyetlen poszt, aki állta a posztot — no, be is csukták érte.

— Hát igön — néz az írásomba az árnyék — ez így volt, mert ez szokott így lönni. Te is jobban tönné már, ha otthagynád a posztot, szólnál a hordárnak, hogy állja helyetted tovább a nyugdíjadért, te mög hazagyünnél már a többi rëndös múzeumigazgatók közé.

Hát igen, gazdám, szedelődzök már én is. S mintha csoszogna is már az öreg kulcsár, akinek mindnyájan szót fogadunk, ott a homályos sarokban s mintha köszörülne is már a torkát az utolsó ordréra:

— Hét óra, kérem, zárunk!

(1933)

A LEGOKOSABB MAGYAR EMBERRŐL

Nem valami Mister Magyarországra gondolok, aki-ről népszavazással kellene dönten. Nem is volna ajánlatos ilyent rendezni, mert a népszavazás alighanem azt derítené ki, hogy a legokosabb magyar emberek már mind meghaltak.

Az, akinek most utána akarok világítani egy szál gyufával, negyven esztendővel ezelőtt halt meg. Kerkápoly Károlynak hívták, jogtudós volt, filozófus, államférfi s mégis ő volt a legokosabb magyar ember. Ezt nem én mondom, hanem olyan okos magyar emberek mondták, mint Eötvös Károly volt, Hoitsy Pál, meg Török Aurél. Különösen a Török Aurél vallo-mástételére emlékszem, akinek az óráira én is bevá-gódtam néha, mindenüvé elcsellengő' filozopter korom-ban.

Akkor is hallgattam, mikor egészórás antropológiai előadást tartott a Kerkápoly Károly koponyájáról. Persze nemcsak a csontkupoláról, hanem a belső vilá-gosságáról is. Csupa tűzláng volt, mikor egy metafizi-kai tételét elemezte. Annak, ahogy ő állította, azóta se tudta párját hasítani semmi idegen nációbeli filozófus.

— A belső, minek belseje van, szintoly külső, ami-lyen belső azon külső, melynek külseje van.

Ezt az axiómát nehéz megtanulni, de elfelejteni

aztán végkép nem lehet. És érdemes megtanulni, mert művelt társaságban igen nagy sikert lehet vele aratni. Majdnem olyan kevesen tudják utánamondani az embernek, mint azt, hogy „jó nyár jár rajok”. Ennél nagyobb dicséretet pedig igazán nem lehet mondani egy metafizikai tételről.

Nem Török Aurélt akartam ellenőrizni, hanem szegényes metafizikai készletemet gyarapítani, mikor rászántam magam, hogy azt a könyvét olvasom el a legokosabb magyar embernek, amelyben ez a nevezetes szentencia található. De melyik könyve lehet az? Kerkápoly nem sokat írt s ebből is látható, hogy csakugyan okos ember lehetett. Írt egy világtörténetet „észtanilag előadva”, hogy legalább az előadásban legyen ész, ha már a világtörténetben nincs; aztán protestáns egyházalkotmányt, államzárszámadást és logikát, amelynek ez a címe: „Tiszta észtan”. Gondoltam, ez lesz az a bizonyos könyv, amelyben a külsőnek a belsőhöz való viszonya foglaltatik. (Ugyan, ami azt illeti, az állami zárószámadás is lehetne az, mert abban is van elég metafizikai homály.)

Kikerestem a Tiszta észtan-t a könyvek kriptájából, amelynek csősze vagyok és megdöbbenve láttam, hogy 1863 óta, amikor megjelent, nem sokan éltek felénk tiszta észtanal, mert a könyv nem volt felvágva. Én fölvtágtam a nyolcvanegyedik lapig, ott megtaláltam, amit kerestem s azzal visszattem a tiszta ész tudományát a helyére. Ez olyan okos könyv, hogy akár Hegel a magáénak vállalhatta volna, de magamformájú együgyű szegény embernek nem való.

Eloolvastam addig, hogy „mértékben olyannak bizonyult a mennyiség, mint mi uralg a minőségen s általa a benne nyilvánuló minőségen is; ilyenül bizonyult azáltal, hogy kitünt, miként változása ennek is mássá levését vonja maga után”. Ezzel a magam részéről eleget tettem a kegyeletnek, most már olvassák tovább a Tiszta észtan-t azok, akik utódai Kerkápolynak, részben mint legokosabb magyarok, részben mint államférfiak. A rájuk váró fölvágtatlan rész ezzel a paszszussal kezdődik:

— Egy állam előbb egy, majd más tartományától fosztatván meg, még állam marad, de a fosztás folytatásával végre tönkremegy; egy tó, vízmennyiségének megfogyasztása dacára is az marad, de ha a fogyasztásnak határ nem vettetik, végre kiszárad s minőségét megváltoztatván, „tán temetővé leend”.

*

Berlini deákkorában lett fanatikus hegelianus, de már pápai deákkorában megvetette hozzá az alapot filozófiatanára, Tarczy Lajos. Mikor aztán Kerkápolny is katedrát kapott a pápai kollégiumban, egyszer az öreg Tarczy is beült meghallgatni mesterré vált tanítványát s előadás után így gratulált neki:

— Én tanítótalak téged először a hegeli bölcsészetre, de én magam már akkor se igen értettem. Most te tanítasz rá engem, de most még így se értem, mint ezelőtt.

Nemcsak hegelianus esze volt azonban Kerkápolynak, hanem nagyszerű magyar parasztesze is s az — pedig alighanem felér a hegelivel — már nagyon korán kimutatta magát. Még csak mikula-mák kis fiú volt, mikor barackot csent a szőlejükben s megugrott az apja elül, aki haragosan kergette egy nyárfásuhogóval.

— Megállj, te rosszkor lett!

— Álljon meg maga, — kiáltott vissza a gyerek — magát senki se kergeti!

Pápai tanár korában tagja volt a városi képviselő-testületnek, de csak egy cikluson keresztül. A második ciklusból már kibuktatták.

— Nem miközénk való az olyan borzasztó okos ember, akit sohase tudunk megcáfolni — adott kifejezést a pápai nemzet közvéleményének egy öreg gombkötőmester.

Éles ész dolgában Eötvös Károly csak két kortársát tudta hozzá foghatónak: Kovács Józsefet, az orvos-professzort, meg Szilágyi Dezsőt. Ezek voltak a legbizalmasabb barátai, sokat látta őket vendégeiül sovány vacsorára. A hideg-rideg kvarc-ember ezekkel összeütődve mindig szikrázott s a vitában rendszeren ő maradt győztes.

— Úgy váltott az esze, — jegyezték fel róla — hogy ha halálra ítélték volna s megadták volna az utolsó szó jogát, bebizonyította volna a bíráinak, hogy igazság szerint ők érdemelnének kötelet.

A pápai kálomista professzorból 1867-ben a delegációban hadügyi előadót csinált Deák Ferenc, majd honvédelmi államtitkárt Andrássy Gyula. Teljesen ismeretlen terület volt neki a katonai s az orientálódásban valószínűleg több hasznát vette magyar eszének, mint a hegeli filozófiának. De az elméletbe is fejest ugrott s a bécsi katonai tekintélyek, akik csupa vesztett háborúban szereztek a tekintélyüket, teljes elismeréssel beszéltek szakismeretei hallatlan gazdagságáról. Grivicsevics tábornok, egyébként horvát ember, egyszer meg is kérdezte tőle, melyik ezredben szolgált az Armeenál.

— Egyikben sem. A hadseregnél egyáltalán nem szolgáltam.

— Lehetetlen. Hát nem volt ön katona?

— De az igen. Negyvennyolcban három napig nemzetőr voltam s egy éjszaka silbakot is álltam a horvátok ellen.

Grivicsevics tábornok aztán nem is kíváncsiskodott többet s azt igen okosan tette. Mert ha ezzel se éri be, akkor elmondta volna neki Kerkápoly, milyen katonai tanácsot küldött ő negyvenkilencben Görgeynek Berlinből.

— Nem Budát kell ostromolni, hanem Bécszet megszállni, ott összehívni a nemzetgyűlést, proklamálni a legliberálisabb alkotmányt s harmadnap elrendelni a legszélesebbkörű újoncozást — a magyar hadsereg számára.

Egyszer meg a hadügyminiszter, Kuhn kérdezte

meg tőle, hogy mi volt a foglalkozása, mielőtt katonai tudományokra adta magát.

— Tanár voltam Pápán.

— És mit tanított?

— Filozófiát és politikát.

— De ugyebár, mellékesen sokat foglalkozott hadi-tudományokkal is?

— Bizony, most két hétig éjjel-nappal egyebet se csináltam.

A katonaminiszter elkáromkodta magát:

— Krucifix, én már húsz esztendeje foglalkozom velük, de épp ez a két hét még mindig rámférne.

*

Kossuth Lajos és Lónyay Menyhért után 1870-ben ő lett Magyarország harmadik pénzügyminisztere s az is maradt három évig. Pénzügyminisztersége történetét Halász Imre írta meg, részletesen és tárgyilagosan, prolegomenául minden nagypipájú és kevésdohányú magyar pénzügyminiszterek számára.

Elméleti képzettsége pénzügyekben is elsőrangú volt, de a pénzügyi műveletek technikájához nem értett. Azokra Hegel nem tud kádenciát, más tanácsadója pedig a pénzügyminiszternek nem volt. A Deák-párt legfeljebb váltó-szakértőkben bővelkedett s a helyzet megmentésére csakugyan nem is találtak jobb módot a váltónál. Kerkápoly ugyan fölvetette a földadóreform tervét, de ezt a parlament csak úgy szavazta volna meg, ha — „lefelé” reformálják. A

deficit egyre nőtt s 1873-ban már elképzelhetetlen összegre rúgott: hetvenhárommillió forintra. Aztán egyik csillagászati szám a másikat érte: harmincmillió, ötvenmillió, utoljára még százötvenhárommillió, amit Rotschildék adtak. Nagy szolgálat volt ez a bécsi krach esztendejében, de nagy volt az ára is: évi tizenegy és hattizedes kamat.

Ez a százötvenhárommillió forintos kölcsön volt az a kőlap, amely Kerkápoly politikai pályáját lezárta. Halász Imre ezt az epitáfiumot véste rá:

„Itt nyugszik Magyarország legszerencsétlenebb pénzügyminisztere.”

Persze ezt 1911-ben írta a nagy publicista. Azóta már sokan alátemetkeztek a feliratos kőnek. Csakhogy nem mindnyájan mondhatták el azt, amivel Kerkápoly búcsúzott a képviselőháztól:

— Nekem vétkem nem volt, csak végzetem.

*

A mai idők gyermekének szinte vigasztalás olvasni, hogy máskor is jártunk már mink ott, ahol a part szakad. Volt olyan elseje, hogy Kerkápoly társzeke-
rekkkel hordatta föl a lánchídi bódékból a Várba a négykrajcárosokat, másképp nem tudták volna kiadni a miniszteri tisztviselők havi gázsiját.

Sokan cáfolták ugyan a pletykát, de a külföldön igen mulattak rajta. Hallott róla Bleichröder is, a berlini bankár, akinél Pulszky Ferenc járta ki a nyolcvanmilliós kölcsönt a magyar államnak. (Az

ilyen szolgálatra már akkor is a destruktívok voltak a legalkalmasabb emberek.)

— Nem tudom, hogy fogja ezt önnek a hazája megköszönni — mondta búcsúzóban a bankár. — Különösen Kerkápoly, aki azóta bizonyosan a négykrajcárosokból is kifogyott már.

Pulszky elnevette magát.

— Ahogy én ismerem Kerkápolyt, az nem köszöni meg sehogyse. Egy árva szóval se.

— Ugyan ne beszéljen.

— Fogadni mernék rá.

Fogadtak is egy skatulya Havannába. Persze erről Pulszky itthon nem szólt semmit. Hivatalos komolysággal referált Kerkápolynak a berlini útról s vagy két óráig ismertette vele az aranygyapjú megszerzésének titkait. Mikor bevégezte, meghajtotta magát, a miniszter mogorván biccentett a fejével. Az ajtóból aztán visszaszólt Pulszky.

— Az ám, majd el is felejem, hogy köszönetet is kell neked mondanom.

— Nekem? Miért? — ámult el Kerkápoly.

— Hogy megnyerettél velem egy skatulya Havannát.

*

A bukott pénzügyminiszter aztán még tizenkét esztendőn keresztül tanította a pénzügytant a budapesti egyetemen annak az ifjú nemzedéknek, amelyből későbbi utódai kikerültek. 1891-ben halt meg, hatvanhét éves korában.

Takarékos életével szerzett nagy vagyonát csupa kulturális és jótékony célra hagyta, de, ahogy csöndes malíciával mondták, végrendeletében is megmaradt hegelianusnak. A testamentum homályosságából annyi pör keletkezett, hogy némelyiknek lidércfarkát tán még most is kergetik az ügyvédek.

AZ ÉGIG ÉRŐ DIÓFA*

Hazulról jövök, az én kedves véreim, a vásárhelyi parasztok közül, akik kihívtak engem régészeti előadást tartani maguk közé, ami olyan hihetetlen meglepetés volt nekem, mintha például kineveznének kormányfőtanácsosnak, csak sokkal kellemesebb meglepetés. Mert a kormányfőtanácsossággal nem tudnék mit csinálni, de a parasztjaimtól mindig tanulok is, amikor tanítom őket. Most is, az előadásom előtt elterefereáltünk mindenről s hol ők kérdeztek engem, hol én őket. Többek közt felvetődött az a kérdés, ki most a legokosabb ember Magyarországon? Az egyhangú megállapodás természetesen az volt, hogy Rákosi Jenő. A második kérdés az volt, ki most a leghatalmasabb ember Magyarországon? Megint csak Rákosi Jenő, aki ellenzék nélkül abszolút hatalommal uralkodik a lelkeken. Most jött aztán a harmadik, a fogós kérdés. Azt kérdezték tőlem az én kishomoki magyaráim:

— Mért nem választjuk hát meg akkor Rákosi Jenőt királynak?

* Részlet abból a pohárköszöntőből, amit Szegeden 1928 június 4-én a újságírók lakomáján Rákosi Jenőre mondott, aki a beszédet élete egyik legszebb élményének nevezte, melyre sokat fog még visszatérni gondolatban.

Megfeleltem erre is:

— Azért, mert a magyar nép akkor választott utoljára királyt, mikor Hunyadi Mátyást királlyá választotta. Azóta leszoktattak bennünket a királyválasztásról, attól félek, örökre.

De abban is bizonyos vagyok, hogy ha Rákosi Jenőt királlyá kiáltanánk is ki, amit mi bizonyosan megtennénk itt Kishomokon, nem sokra mennénk vele. Mert nem hiába a legokosabb magyar ember Rákosi Jenő, nem adná ő a maga halhatatlansága láthatatlan koronáját a mulandóság arany koronájáért.

Nem ok nélkül hoztam el a gyertyás, petróleumlámpás gazdakorból ezt a földszagot és búzaszagot ebbe a csilláros terembe. Azt akarom vele bizonyítani, hogyha Rákosi Jenő azt hiszi, hogy néhány évvel ezelőtt tartott ötvenéves jubileumával a számla ki van egyenlítve s hogy a nemzet a közhála aranytömbjével megfizetett neki azért, amit lelke kincses házából ötven év alatt szétszogatott köztünk, akkor Rákosi Jenő hiába a legokosabb ember, mégis rossz számoló. Mert mi Kishomokon azt éreztük s ebben a tekintetben Kishomok az egész ország, hogy amit Rákosi jubileuma óta adott a nemzetnek, az több, mint az az ötven év, amivel a jubileumára rá szolgált s azt a mi szegény, mindenképpen lerongyolt nemzedékünk akkor se tudná neki meghálálni, ha vékával mérné a gyémántot és lapáttal szelelné az aranyat. Mert nem egészen azon fordul meg a dolog, hogy ki mit ad, hanem azon is, hogy mikor adja, ami tőle telik. Amit Rákosi Jenő a jubileuma előtt adott, a Kávé-forrástól

a forradalmakig, azt egy boldog, hatalmas, napsütéses Nagy-Magyarországnak adta, amely csak úgy dúskálkodott a nagy emberekben, a bölcs publicistákban, a dicsőséges írókban, a maguk nemzedékén túl is korokra világló államférfiakban. De aztán elfogyott minden. Először elfogyott a napsütés, aztán elment a nagy nemzedék, eltűntek a nemzeti lét nagy kincstárosai, a bölcs publicisták, a dicsőséges írók, a világitó államférfiak s utoljára elfogyott maga az ország is. Az elszüllyedt világból csak két gigászi oszlop maradt meg, Rákosi Jenő és Apponyi Albert, a magyarság két „nagy öregembere”, a halhatatlan dioszkurok, akik valamikor olyan iker-szobrot kapnak a magyar Walhallában, aminőt a németek emeltek Goethének és Schillernek. Két páros hegyorom az új magyar közélet zavaros vizei fölött, a nagy káoszban, amely, úgy látszik, elválaszthatatlan minden genezistől, de amely fölött, sajnos, nem mindig lebegett az Úr lelke, a mindeneket elrendező.

De ha egyedül Rákosi Jenőről beszélek, akkor nem ős gránitoromnak látom őt, hanem a magyar népmese égisz erő diófájának, amely magában áll a tikkadt kopárságok felett s amely alá beférnek a jók, rosszak, igazak, hamisak, az egész nemzet, ő betakarja valamennyit. Ő az a csodálatos lombsátor a pusztán, amely alatt egymásra talál a nyugtalan vérű nomádok egész törzse s amelynek enyhében megszűnik a testvérgyűlölet és eltagadja magát a vérbosszú. Csodálatos aggastyán fa, egyedülvaló a magyar Isten kertjében, gyökerei olyan mélységekből erednek, amelyekbe mi le se

látunk, koronája oly magasan játszik a jövődő friss szeleivel, ahová mi csak szédelegve tudunk felpillantani. Csodálatos agg fa, amelynek nincs egy törött ága, pedig minden fölgeteggel szembe szegezte magát, nincs egy száraz gallya, pedig de sok tűz égette, de sok fagy marta, de sok hernyó rágta! S az a legcsodálatosabb benne, hogy pihenés és kénytetés nélkül, istenáldotta, magától való termékenységgel szüntelen termi a semmihez nem fogható ízű gyümölcsöt, amelyben benne van a mi napunk tüze, a mi földünk minden zamata, a mi fajtánk minden sava-borsa s amely édes még abban is, amiben keserűnek van szánva.

A Rákosi Jenő kifejezésére fölösleges minden kép, de lehetetlen is volna őt bármely képben kifejezni. Mégis tán legjobban talál rá, ha a magyar hit élő fájának nevezem, mert a magyarságban való hitnek nincs olyan messze ellátszó hordozója és olyan nagyerejű elhitetője, mint ő s a lelkeken való apostoli hatalmát elismeri még ez a kor is, amely politikai hatalmat nem adott s nem is adhatott volna neki, mert soha életében ő azt el nem fogadta. Én ebben is a Gondviselés kezét látom. Ha politikai vezér volna, zavaros szenvedélyek hullámanának körülötte, lestvetők járnának mögötte, liliputi emberek mérnék magukat ágaskodva hozzá. De így, magánosan, kivételesnek, egyedülvalónak, szimbólumnak, így mindnyájunké. Így mindnyájan, kicsinyek, névtelenek, kérészéletűek, pillangódicsőségűek, mindnyájan, keveset próbáltak és máris csüggedtek, alig éltek és máris halálra fáradtak, misztikumokba szédültek és mégis szkeptikusak, mindnyá-

jan úgy nézünk föl erre a köztünk élő eleven valóságra, mint az égtől vigasztalásul köztünk tartott legendára s ez a legtöbb, amit Rákosi Jenőnek imádságos magyar áhítattal adhatunk.

Áldja meg az Isten és tartsa meg az Isten Rákosi Jenőt addig, míg laetum nuntium gyanánt megírhatja népének azt a vezércikket, amelyiknek az lesz a címe: Győztem!

KEDVES ÖREG ÁRNYAK

Két gyászjelentés van az asztalomon, egyik a Jakab Ödöné, másik a Divald Kornélé. Nem foghatom rájuk, hogy éppen most kaptam őket. Már kezdtek is sárgulni itt a hátam mögött a polcon, ahol garmadába szoktam gyűjteni a halál kertjének almáit s tartogatni őket addig, míg megérnek. Tudom, hogy ezt a gusztust lehet furcsálni, de ez nekem már régi törvényem. Így próbálom jóvátenni azt a kegyetlenséget, amit kondoleáláskor el kell követnem, mint illendőségtudó embernek. Igaz, hogy mindig kelletlenül teszem. Mert odáig rendben van a dolog, hogy mikor az embertársam sirat valakit, akkor odaóvakodom mellé és megsimogatom a vállát vagy a kezét, de nagyon balkan, úgy, hogy engem ne is vegyen észre, csak a simogatást érezze és ettől könnyebbedjen a szíve, ha tud. Lehet, hogy az ilyen személytelen közel simogatástól tud is, hiszen talán úgy érzi, mintha a halottja cirógatná meg a keze utolsó melegével. De messziről, frázisok papírvirágaival sanyargatni meg valakit, akinek a szíve meg akar szakadni s odaállni közé, meg a kedves árnyék közé, akiknek annyi beszélgetni valójuk van egymással, addig, míg lehet, míg a lélek visszatalál s az ideát virrasztó szív tiszta-szobája nyitott ajtóval várja, ezt nem nekem találta ki az illeten. Mindig az az ér-

zésem van, mintha meglesném a lelkek fájdalmas esőkolódzását és mindig szégyenlem magam, mikor oda-kurjantok, hogy „én is itt vagyok ám, remélem, észre-veszitek és részvétem enyhíti fájdalmatokat”.

Azonban sok kegyetlenséget rámuszájt az emberre az élet, még akkor is, mikor halálnak hívják és én is megszoktam írni a kondoleáló sorokat, ahogy a tisztességtudás kívánja. De mikor az élőknek eleget teszek, akkor még nem csukom rá a kripta ajtaját a halottakra. A sokféle polcaim közt van egy, amelyikre a halottak útleveleit rakosgatom, addig, míg férnek. Mikor aztán helyet kell csinálni az ismeretlen tartomány újabb utasainak, akkor mégegyszer átlapozom a feketeszegésű passe-portokat, mielőtt múzeumi anyag lenne belőlük az „apró nyomtatvány” kategóriában s olyankor búcsúzom el igazán az árnyéktól, az utolsó seregszemlén. Van, aki ködbe veszett már előttem, gondolkodva is alig vélek rá, van, akinek még érzem a keze szorítását, hallom a hangját és látom, amint hátraszegett fejjel fújja ki a cigarettafüstöt. Némelyiktől nevetve köszönök el, „vizontlátásra, testvér, ne félj, utolérlek én nemsoká, úgy lehet, el is hagylak, csak egy-két kis fázósomat be kell még takar-gatnom idefönt” — a másiknak, akiről tudom, mitől lesz jó álma, azt hazudom, hogy az özvegye nem adta el a házat, hanem még emeletet is húzatott rá. Akad köztük olyan, aki mérgesen néz rám, „engem már a tulajdon gyermekem is elfelejtett, olyan jól éreztem már magam, mi az ördögöt akarsz tőlem te, idegen létedre?” az ilyent hamar szivarfüstbe temetem, a má-

siknak, akinek még most is könnyes a szeme, mert nagyon sajnált itthagyni valakit, összehajtom a gyászlapját, hogy egy-két szál gyöngyvirágot tehessek bele. Hogy sajnálhatná az ember mástól, ami neki is jólesne majd annakidején?

Hát így került az asztalomra a második évforduló táján Jakab Ödön és Divald Kornél gyászjelentése. Két kedves jóemberemé, akikről még akkor is mesélnivalóm van, mikor ők már nem hallják.

*

Időrend szerint drága öreg Burkusomat illeti az elsőség. Jakab Ödön hívatta így magát a barátaival s rám is ezt a megszólítást parancsolta. Méltóságos uraztam, mikor először találkoztam vele, adott is rá, ki is járt neki rangja szerint, de az én szememben anélkül is meg lett volna a méltósága. Nem azok miatt a halicsi nagyhercegségek és jeruzsálemi királyságok miatt, amiket az írók meghódíthatnak maguknak, ha jól szolgál nekik a szerencse, hanem azért, mert ő írta a Március 15-öt. Most már nem tudok belőle többet az első két soránál: Az volt tavasz, negyvennyolc tavasza! — de ezt most is eszembe juttatja minden március. Igenis, az volt tavasz! Nem negyvennyolc tavasza, hanem nemtudomhányé, mikor én ötödikes gimnazista koromban ezt a verset szavaltam a félegyházi piacon. Ibolya volt a gomblyukamban, magam szedtem a felsőtemető gazdátlan ó sírjain, lobogó nagy fekete sörényem és olyan hadonászást vittem véghez hangommal és kezeimmel, hogy a nemzetnek, amely

subában és kendőben didergett a szent eszméért, nem fogyott csudája rajtam. Tera mama, az utcánkbeli csirkekofa így foglalta szavakba a nemzeti közvéleményt, a könnyeit törülgetve:

— Az Isten aranyozza meg a szádat, Fercsikém, de szépen is szavaztál, egy szót se lehetett belüle érteni. Város dobosának nem is jó volnál, mert nagyon visitós a beszéded, hanem ahogy hánytad-vetted magadat, mindenki azt mondta, téged az Isten is követnek teremtett.

Követnek hívták akkor az országgyűlési képviselőt, ami akkoriban is köztiszteletben álló foglalkozás volt. (Barátom-uram, kedves szedőm, ki ne felejtse az is-t!)

Sose leszek többet olyan büszke, mint akkor voltam s minden okom megvolt rá, hogy nagy tisztelettel köszöntsem első nyilvános szereplésem költőjét, mikor később, vagy húsz év múlva, bemutattak neki. Végigvizsgált az aranykeretes szemüvege mögül, aztán megölelt.

— Burkusnak hívnak engem, öcsém, akiket szeretek. Meg ne halljam soha, hogy másképp szólítasz!

Nemsokára levelezgetni is kezdtünk egymással, ő, az Akadémia költője, engem, a vidéki skriblifexet megtisztelt néha azzal, hogy elküldte egy-egy versét kéziratban s megkérdezte, tetszik-e. Tetszett hát, hogyne tetszett volna, csakhogy ő ezzel nem érte be. Azt is meg kellett neki írnom, miért tetszik s ez már nem könnyű dolog volt. Nem az indokolás, hanem annak a papírra vetése. Amilyen finom, kalligrafikus, metszés-szerű írás volt az övé, még hetvenen felül is,

— ő maga is a legtisztább és legcsinosabb öregúr volt, akit ismertem — annál elvetemedettebb írás volt az enyém, mindig, mióta írásból élek. Dehát éppen ennek köszönhetem, hogy Burkus egy metaforával ajándékozott meg.

A háború után volt, a Petőfi Társaságban találkoztunk. Burkus kitárt karral jött elém az Akadémia kistermében.

— Gyere, fiú, hadd öleljelek meg azért a leveledért, amit utoljára írtál nekem.

Egy kicsit zavarodottan álltam az ölelést. Fogalmam se volt róla, miért kapom.

— Gyertek csak, hallgassátok meg, mit írt nekem ez a Feri! — csődítette össze az egész olimpusi hadat.

— Mondom én mindig, hogy sehol se tudnak olyan szépen írni magyarul, mint ezek ott Szögedében. Persze csak prózát, prózát.

(Ezt úgy kellett érteni, hogy verset nem. E tekintetben, azt hiszem, az öreg Burkus se tartott rólam többet, mint én magam. Mindenesetre úgy találta, hogy Szeged nagyon messze van a budapesti Vörösmarty-utcától. Évtizedekig itt lakott az öregúr, puha és meleg fészekben. A dolgozószobája sarkában Petőfi mellszobra, életnagyságú. „Tetszik?” — kérdezte Burkus a vendégét. — „S tudod, kicsoda?” Ha a vendég méltatlankodva felelte, hogy ennyit csak tud a magyar irodalmi arcképcsarnokból, azon mindig nagyon jót kacagott. Tudniillik a szobor nem Petőfit ábrázolta, hanem Jakab Ödönt fiatalkorában. Erre a hasonlatos-

ságra büszkébb volt, mint arra a könyvtárnyi könyvre, amelyet hosszú élete termett.)

Hát összegyűltek az írástudók és farizeusok és akkor Burkus elárulta a titkot.

— Azt írta nekem ez az ember, hogy menjek már le egy kicsit Szegedre, majd meglátom, hogy kihegyesedik a kedvünk. Hát hallottatok márilyent? Mennyi élet, mennyi szemléletesség van ebben a mondásban!

Így csali irodalmi tanár tud lelkesedni, aki nemcsak műveli a stilisztikát, hanem javítja is. Mindenki ráhelyeselt, hogy az ám, ez a kedvkihegyesedés csakugyan nagyon szemléletes költői kép. Én is elhittem neki s azóta használom is. De csak azóta, mert azelőtt sohase hallottam. Nem volt a levelemben, csak Burkus olvasta bele, örök titok marad, hogy mi helyett.

Hanem egyszer aztán csakugyan kihegyesedett együtt a kedvünk. Arany-ünnepet tartottunk itt Szegeden, lehívtuk rá Jakab Ödönt, az előadás után nálunk toroztunk. Öten-hatan voltunk mindössze, velem, a gazdával együtt s nagyot néztem, mikor az éjféli koccintásnál azt a kérdést súgja hozzám Burkus:

— Mikor mondod a felköszöntőt ?

— Micsoda felköszöntőt?

— Ránk, a vendégekre. Nem az a fontos, amit te mondasz, hanem amit én felelni akarok.

Megmondtam neki, hogy én ezt a műfajt nem szeretem, se ha művelnem kell, se ha állnom, a barátaimmal meg különösen szégyelném úgy fizettetni meg a vacsorát, hogy hallgatásra kényszerítsem őket, még pedig az én meghallgatásomra. Megcsóválta a fejét,

hogy milyen nyakas kiskun vagyok én. De hát ő meg székely volt s nem hagyta magát. Tósztt formájában olyan értekezést tartott Arany Jánosról, meg a nemzeti irodalomról, hogy keféülés nélkül szedni lehetett volna a Budapesti Szemle számára. Valamelyik vendég mindjárt tüzet fogott tőle s hajnali harangszóig egyik tósztt a másikat érte. Akkor valaki azt találta mondani, hogy ez mind nagyon szép dolog, de mi lett volna a magyar eposz- és balladaköltészetből, ha Arany János háromszendős korában beleesik a kútba, ami, úgy-e, könnyen megeshetett volna a szalontai parasztgyerekekkel!

— Hát az ilyen beszéd a destrukció! — ütött az asztalra Burkus. — Az megtagadja a magyar istent, aki ilyent mond!

Felállt és elkezdett beszélni a magyar istenről aki idehozott bennünket Ázsiából, ő bizonyosan tudta, írért és azóta mindig kinyitva tartotta fölöttünk a tenyerét. Reggel négy óráig beszélt, kezében az Ukkon öreg magyar isten üres poharával, mert borunk már akkor nem volt és én olyan szívvel hitt beszédet keveset hallottam életemben. Úgy hallgattuk, ahogy az ősök hallgathatták a megszállott sámánt és ha azzal végezte volna be, hogy most pedig vágjunk eret a karunkon, egyszerre megtöltöttük volna az Ukkon poharát.

Hej, öreg székely, megkérdezted-e már azóta a magyar istent, hogy minek hozott ki bennünket Ugria füves pusztáiról s ha már idehozott, mért szorította most fölöttünk olyan irgalmatlan ökölbe a tenyerét?

A másik akadémiával, Divald Kornéllal múzeumi barátság tartott össze. Olyan följebbvalófélém volt, először mert a múzeumok főfelügyelőségének tagja, aztán pedig, mikor ezt az intézményt kiradírozták a világból, ő lett a múzeumi ügyek referense a kultuszminisztériumban. Csendes hivatal volt s maga Divald gúnyolódott rajta legtöbbit.

— Üres konyha gazdasszonya vagyok én — mondogatta kesernyésen — s attól éhenhalhatnak a múzeumok, amit én ki tudok nekik járni.

Pedig akkor még, tíz évvel ezelőtt, nem volt olyan föllebbezhetetlen éhhalálra ítélve a magyar muzeális kultúra, mint most s Divald nagyon komolyan vette az ügykörét. Mikor először járt lent nálam hivatalból, itt töltött vagy öt napot, mindent apróra föltekintett a kultúrpalotában, borzasztó sok jegyzetet csinált s nagy memorandumot dolgozott ki rólunk. Nekem ugyan nem mondta, mi volt benne, de valami benfenetes ember később elmesélte. Mindennel nagyon meg volt elégedve, csak az igazgatói odúval nem. A szobát kevesellette, a benne levő himmi-hummit szegényellette. Kitervelte, hogy nekem három szoba dukál. Egy, amelyikben a leendő titkárom dolgozik, egy, amelyikben én szimulálhatom a munkát s egy, amelyikben angol bórzsöllyékbe taszigálok bele az előkelőségeket. Hiába magyaráztam aztán neki, hogy én meg minden széket szeretnék kitoloncoltatni a szobámból, mert akkor a vendéget az enyémre tessékelném rá s mivel azt nem volna szíve elfogadni, hamarabb elajánlaná magát. Nem ért semmit, második memorandumot is

szerkesztett. Azt hitte, szegény, hogy én egész komoly múzeumigazgató vagyok. Persze a memorandumai olyan sorsra jutottak, amilyenre múzeumi memorandumok szoktak jutni.

Különben tökéletes ellentéte volt Jakab Ödönnek, akivel egyidőben tette le az élet hivatalát. Amilyen sokat adott magára ez, olyan igénytelen, világi hívságokkal nem törődő volt ő. A nevetőszemű, bohém kis emberből senki se láthatta ki, hogy ő az a kitűnő műtörténész, akit Divald Kornélnak hívnak s ő az a Tarczai György nevű regényíró, akinél senki se tudta jobban éreztetni a középkori keresztény misztika levegőjét.

— Te nem jól csinálod — évődött velem sokszor.
— Úgy kell csinálni, ahogy én. Divald Kornél néven destruktív vagyok és Tarczai György néven konstruktív.

Persze ez csak tréfabeszéd volt, nem volt ő konstruktívabb, mint más rendes ember és destruktívabb se volt, mint amilyen destruktív szokott lenni a legtöbb magyar ember, magában és meghitt társaságban. De ő szélesebb körben se csinált titkot a meggyőződésből és valószínűleg azért is nem vitte annyira, amennyire tehetsége és fölkészültsége szerint vinnie kellett volna. Jó néhány barátja van a szakmánkban, aki nem járt ott, ahol a nagyképűséget osztogatták, de őbenne még az a minimum se volt meg, amit még a mi ártatlan mesterségünkben is jó néha kéznél tartani, Nagyon megbecsült minden tehetséget, de na-

gyon mérsékeltén tisztelte a tehetségtelen tekintélyeket.

— Látod, milyen jó nekem — csillogott apró fekete szeme gyerekes örömmel, mikor egyszer valami nagyfejű banketten megeredtek a tósztok. — Én tőlem beszélhetnek holnap ilyenkorig, állja a gyomrom, mert én nem hallok egy szót se. Magyar embernek már csak ezért is érdemes süketnek lenni.

Szegény jó ember, ő már élete delén megsüketült, de azért majd minden beszédet megértett a szájmozgásból. Az én számmal azonban nem tudott boldogulni, akár közelről, akár messziről nézte.

— Írd le — tette elém a noteszét, vagy egyet azokból a kutyanyelv nevezetű papírszeletekből, amelyekkel mindig tele volt a zsebe.

Egyszer meghívott ebédre, Budára, a családja körébe s nagyon felhództem ettől a látogatástól. Félttem, hogy kínos lesz az ebéd, ha azon is mindig irkálnom kell. S késő estig otffelejtkeztem náluk. Valami példátlan meleg családi szeretet vette körül, s felesége, gyerekei szájáról — azok szolgáltak tolmácsul — úgy tudott olvasni, hogy idegen ember észre se vette volna a süketséget.

Finom, szép könyveit mindig megküldte nekem, legutoljára azt a díszmunkáját, amit Magyarország művészeti emlékeiről írt. Cserébe a verseskönyvemet szerette volna, amihez azonban akkor már rég nem lehetett becsületes úton hozzájutni. A szerencse azonban olyan jól szolgált, hogy sikerült a bírálati példányt visszalopnom egyik kritikusomtól. Neki már

úgy se kellett, mert a bírálatot már hat évvel azelőtt megírta, el is felejtette ő is, én is, s a könyv aján-déknak való szép felvágatlan példány volt. Éppen akkor írtam bele a dedikációt Divald Kornélnak, mikor a gyászjelentését hozták.

Most már majd csak odaát mondhatom meg neki, mennyire szerettem. Majd csak találkozom vele, akár a destruktív, akár a konstruktív oldalon. Akárhol lesz, az olyan tiszta ember, amilyen ő volt, mindenütt az Úristen közelében lesz.

(1933)

UTOLSÓ LÁTOGATÁS A VÁRÚRNÁL

Azt hiszem, mire ezek a sorok elérnek Balatonboglárra, akkorra Gaal Gaszton már bevonul a földalatti várba, az egyetlenbe, amelynek nyugalmát nem kell félteni a támadó élet ostrom-létráitól. S attól félek, e különös várúr, aki se jóért, se rosszért soha le nem tért a maga útjáról, most még kevesebb fontosságot tulajdonít a róla nyilvánított véleményeknek és teljességgel nem méltatja figyelmére, kinek mi volt hozzá az utolsó szava. Nem is lehetne oka kételkedni benne, hogy az utolsó órák párnáit csakugyan országos féltés igazgatta a feje alatt és utolsó útját őszinte részvétel szegte be olyan díszőrséggel, amilyenre kevés pályatársának van kilátása a mai világban. Nemcsak az a sok újságolvasó gyászolja meg, aki fejét csóválva csak annyit mondott — nagy dolog ez ebben az országban, ahol mindenki akasztat, persze csak pium desideriumnál többnek nem szánt fohászkodással — hogy „ejnye, ejnye, ez a szegény Gaal Gaszton, hát ezert kár volt”. Még a politikusoknak is el kell hinni, hogy nagyon őszintén sajnálták a balatonboglári képviselőt s a halott úr, tisztelője a tradícióknak, már csak ezert se polemizált volna velük, noha kritikus elme volt és nem szokta titkolni a meggyőződését. Nem tartotta volna illendőnek megkérdezni, hogy: Ha vezér voltam, mért nem álltatok a zászlóm alá, ha bölcs vol-

tam, mért nem hallgattatok rám és ha elismertétek forró hazaszeretetemet, mért nem bíztatok rám a hazából többet Balatonboglárnál?

Nem, a halott nem emelte kérdésre karját a szónok gesztusával. Hallgatott, szíve fölött a kezére kulcsolt olvasóval és arcán a semmivel se törődés királyi nyugalmával. Nemcsak a ma vált előtte közömbössé, hanem a holnap is. Nem üzött fényt magából, de az alázatoskodás póza csak olyan messze volt tőle, mint az önimádás. Tudta, mit jelent a mai magyar életben és számított a holnapra, amikor még többet fog jelenteni. Most már minden mindegy neki. Az is, ha néhány év múlva — mennyi nevet kell még addig megtanulni! ~ az övét már ritkán lehet hallani s akkor is olyanformán, hogy „hogy is hívták csak, várj, nagyon derék ember volt... igen, olyan franciás keresztnéve volt... az, az, Gaal Gaszton!” Lehet, hogy így történik. Történelmet nem csinálhatott, botrányok kövébe nem véste a nevét és anekdoták monumentuma nem maradt utána. Más pillére ma nem igen van a közéleti maradandóságnak.

Én mindössze egy anekdotát hallottam róla, egy politikus író barátom mesélte, aki annyira nem vállalja se a politikát, se az irodalmat, hogy máris a memoárjait csinálja, de csak élőszóval. A koalíció összeomlása után jelentették Tisza Istvánnak, hogy az új pártnak talán a negyvennyolcas Gaal Gasztont is meg lehetne nyerni, mit szól hozzá?

— Semmi kifogásom ellene — felelte Tisza. — Nagyon becsületes, jószándékú, hasznos és tiszta ember.

De amikor a belépési nyilatkozatot aláírja, mindjárt irassátok alá vele a kilépő nyilatkozatot is. Mert olyan politikai párt soha nem lesz a világon, amelyiknek a fegyelmét ez az ember kötelezőnek ismerje el magára nézve. Neki csak az az igazság, amit ő is annak ismert meg.

Azt hiszem, ez szórói-szóra így volt s ez tette Gaal Gasztont az utolsó tízvalahány év magyar politikájának egyedül való egyéniségévé. Egészen jól el tudom képzelni a török világban balatonboglári várkapitányának, akinek nagy a becsülete az impériumban is, meg a hódoltságban is s mindenütt úgy gondolnak rá a népek, hogy ő lehetne a megszabadító. De se Esterházy nádor, se Thököly Imre nem lehetett volna belőle. Mert se Bécsben nem uralkodhatott volna, se Konstantinápolyban.

... nem dicsekedhetem azzal, hogy jó barátságban voltam Gaal Gasztonnal, bár most már nem cáfolná meg, ha ráfognám is. Párszor találkoztam vele, s bizonyosságát adta annak, hogy szívelhetett. Abból az időből van vele egy elintézetlen ügyem s ezt szeretném most rendbehozni, amikor utolsó látogatásra én is elmegyek a várúrhoz. Egészen bizonyos, hogy az én látogatásom csak úgy nem érdekli már, mint a másé. Ha érdekelhetné, megcsillanna szeme, amelyet én sohasem láttam komornak, a cvikker mögött:

— Ferikém, mégis csak kicsináltad, hogy a tied lehessen az utolsó szó.

Nem tudom pontosan, hány esztendeje, mikor egy hónapot Bogláron töltöttem. Néhány kedves arcon kívül két tárgyi emléke is van a limbusomban annak a nyárnak. Az egyik egy kis kék selyem zászló, gomblyukba való, gombostűnyele van, s három titokzatos betű ráhímezve. Az a boglári kulturnők klubjának a jelvénye volt, amelynek engem is tagjává fogadtak ezzel a zászlócskával, de nem avattak föl, s így a történelem számára ennek is csak a neve marad ^neg, mint az eleuziszi misztériumoknak.

A másik egy névjegy, a Gaal Gaszton kézírásával. Ez a szövege: „Móra Ferencnek megengedem, hogy akkor sétáljon át a Várhegyen, mikor akar. Gaal Gaszton.”

A boglári Várhegy meglehetősen kivirít a síkból. Már a vonatból kinéztem magamnak, hogy azon töröm én ki a nyakam, ha lehet. A vasút felé néző szakadékos oldalán olyan foltokat láttam feketélleni, amiket a bronzkori ősember hagyhatott ott. Úgy gondoltam, hogy kötélén leereszkedem én odáig s megpiszálom a hamut, mit hagytak benne az akkori politikusok, akik bronzbaltával verték fültövön egymást.

De aztán hamarosan megmondták, hogy nem forog a nyakam semmi veszélyben. A Várhegy nem közbirtok, hanem magántulajdon. Megvette a községtől Gaal Gaszton, akinek a másé akkor se kellene, ha rátapasztaná, de a magáéra nagyon tud vigyáztatni. Ha ő valahová táblát tetet a birtokán, hogy ott „tilos az

átjárás”, nem ajánlatos próbát tenni, mert akit a tilos úton érnek, azzal igen csak eljáratják a kutyakopogóst.

Így aztán vagy egy hétig csak a szívem fájt a Várhegyért az Árpád-utcából, ahol laktam s amelytán még most is őrzi az emlékemet. (Csúnya esős nyár volt, feneketlen dágvány az Árpád-utca. Egy este ott ragadt a fél sárcipőm a kocsuiút degetjében. Mint praktikus ember, mire szárazra vergődtem, lehúztam a másik kalucsnit is és utána hajítottam az elsőnek. Csak otthon vettem aztán észre, hogy nem is ragadt le az első, csak a lábamhoz tapadt hozzá. Az elhajított kalucsnira értem, hogy őrzi az Árpád-utca. Majd egyszer kiássa valamelyik kollégám, mint Galarius császár szandálját.)

A második héten aztán megkaptam a Várhegy urától a belépő-jegyet. Az akkori plébános szerezte, Isten szíve szerint való nagy pap, aki belül viseli az urimot és thummimot. Ezt nem mindenki érti, de ő igen, mert orientalista, nem amatőr, hanem nagykézsültségű igazi tudós, egyetemi magántanár.

Az illendőség úgy kívánta, hogy köszönő látogatást tegyek a Gaal-kúrián. A várúr akkor már nem volt házelnök és még nem volt pártelnök. Nagyon szeretetreméltóan fogadott, igen jóízűt beszélgettem vele. Még pedig a vetési varjúról, hogy hasznos madár-e az, vagy káros. Én, mint törvénytisztelő ember, azt mondtam, hogy hasznos, mert a törvény megállapította róla, hogy pusztítja a mezei egeret.

Gaal Gaszton, mint Herman Ottó keze alatt növekedett ornitológus, talán szintén ezen az állásponton lett volna, de Gaal Gaszton gyakorló gazda is volt.

— Azt én jobban tudom — nevetett. — Való igaz, hogy a varjú felvágja a mezei eger hasát, de csak azért, hogy kiszedje belőle a búzaszemet.

Úgy gondoltam, hogy az végeredményben egészen mindegy, milyen intenciói vannak a varjúnak. A fő az, hogy csakugyan pusztítja a mezei egeret.

— Az nem úgy van, barátom — csóválta a fejét a várúr, aki megjelenésében inkább kántortanítóhoz hasonlított. — A törvénynek mindig nézni kell a szándékot is s az ilyen betyárt nem szabad a törvény oltalma alá helyezni, mert ez még a jót is rossz szándékkal teszi.

Ekkor újra meggyőződtem róla, hogy nekem semmi érzékem sincs a politikához; mert éreztem, hogy ez se nem a gazda, se nem az ornitológus, hanem a politikus álláspontja. Azé a politikusé, aki mindig az igazságot keresi.

Politikáról azonban nem beszéltünk, ce most, se azután. Csak egyszer taposkáltunk a szélén. Valami előadásfélét tartattak velem, alighanem az építendő templom javára. Nagyon meglepett, hogy eljött Gaal Gaszton is (Boglár másik híres embere, Sümegi Vilmos kísérte) — este volt az összejövetel, az eső is zuhogott s ő akkor is köhécselt.

— Nem szoktam este kimaradozni, beteges is vagyok, de látod, teérted csak eljöttem — mondta az előadás után.

— Féltettek is, — vallottam meg neki — hogy sohase lesz belőled többet házelnök, ha kitudódik rólad, hogy én itt téged is megmételyeztelek. (Mert borzasztó destruktív előadást tartottam. Annak a hiteles történetét mondtam el, — úgy látom, mint most — hogy a bronzkorban miért verték agyon egymást a várhegyi emberek, meg a fonyódi hegy emberei. Azért, mert az esőcsinálók nem tudtak megegyezni abban, hogy a hegyesebb végéről kell-e feltörni a tökmagot, vagy a szélesebbről.)

Megőlelt és akkor mondott nekem egyet-mást arról, hogy mi a mi nagy bajunk.

— Kenyerünk sincs, mégis karajt akarunk szegni — ez volt a végső megszövegezése a diagnózisnak. Közmondást idézett-e, vagy a maga szentenciája volt, nem tudom, de azóta sokszor eszembe jutott.

Elintézetlen ügyem pedig úgy támadt vele, hogy mikor egyszer a Várhegyen bogarásztam, észrevettem, hogy reves embercsontokat kapálnak ki a munkások a szőlőben. Persze hogy roppant izgalommal siettem Gaal Gasztonhoz. Tessék, jól sejtettem én. Ha szerencsénk lesz, még az őс tökmagot is megtaláljuk. Már csak a haját természetesen, mert a belét megették az esőcsinálók. Biztosra vettem, hogy ő is örülni fog a dolognak. Hiszen vitrinben tartogatta azokat az őс-kori edényeket, amiket, gondolom, a kastély kapujában találtak valami építkezés alkalmával.

— Tudod-e, méltóságos uram, mi van a szőlőben?

Fanyar mosollyal válaszolt:

— A csontokra gondolsz, úgy-e? Tudod, Ferikém, én azt tartom, hogy amit az Isten a föld alá szánt, legjobb azt otthagyni.

— Igazad lehet — mondtam elkeseredve. — De hát miért nem hagyatod ott a krumplit, mikor azt is a föld alá szánta a Teremtő?

Ezen aztán szívből elnevette magát.

— Hát ha szüret után eljössz, majd beszélhetünk a dolgról.

*

Többet nem vitt Boglárig az életem útja. Most elmegyek, íme, utolsó tisztelgésre a Várhegy urához és azt mondom neki:

— Nem lehet az, Gaal Gaszton, hogy politikai becsületességed, amire most rácsukják a kriptaajtót, a föld alatt maradjon.

(1932 okt. 30.)

TARTALOM

	Oldal
A jó öreg Dugonics.....	1
Régi asszonyokról.....	15
Kopolyakút... ..	21
Szót kért egy fiatal huszárcapitány	32
A Petőfi mithosz	41
Petőfi-morzsák.....	48
Bolond Istók	71
Van-e Petőfi-kultusz?	77
Kertbeny	86
Emlény	95
A szabadsajtó rabja	100
Magyar nyelvemester Bécsben.....	108
A vármegye emlői	118
Ki írta az Ember tragédiáját?	123
Arany-émlékek	128
Jócai	140
A láthatatlan embernél.....	178
Gárdonyi ismeretlen munkái	184
Don Vigole	192
Élőfa ünnepén.....	200
A költő.....	20S
Énisz-tenöm, jóisz-tenöm, avagy: magánvéle- mény az irodalomról.....	221
A halhatatlanság körül	231
Tömörkény	242
Steingassner a poszton.....	278
A legokosabb magyar emberről.....	285
Az égig érő diófa	294
Kedves öreg árnyak	299
Utolsó látogatás a várúrnál.....	310